

**ZBORNIK RADOVA
MEĐUNARODNOG KONGRESA
POVIJESNIH GRADOVA**

INTERNATIONAL
HISTORIC CITIES CONGRESS
BOOK OF PROCEEDINGS

Turistička zajednica Grada Solina

Solin Tourist Board

**ZBORNİK RADOVA
MEĐUNARODNOG KONGRESA
POVIJESNIH GRADOVA**
*INTERNATIONAL HISTORIC CITIES
CONGRESS BOOK OF
PROCEEDINGS*

God./Vol. 4. Br./No. 1/2022

Izlazi godišnje kao elektronička publikacija / *Published online annually*

UDK/UDC: 904:338.48(082)

ISSN: 2718-3726

Nakladnik/Publisher:

Turistička zajednica Grada Solina
Kralja Zvonimira 69, 21210 Solin, Hrvatska

Za nakladnika / For the Publisher:

Jelena Stupalo, dipl. ing., direktorica/director

Glavni urednik / Editor in chief:

Željko Trezner, mag. rel. int. et dip., Karlovac

Uređivački odbor / Editorial board:

dr. sc. Marija Dejanović, Nin; mr. sc. Sanjin Mihelić, Zagreb;
Jelena Stupalo, dipl. ing., Solin; dr. sc. Marija Valčić, Zagreb

Recenzenti / Reviewers:

Silvana Blazhevska, PhD; dr. sc. Nikolina Borčić; Helena Cvikl, MSc;
dr. sc. Marija Dejanović; dr. sc. Tea Golja; Nafiya Guden, PhD; mr. sc. Vlasta Klarić;
mr. sc. Sanjin Mihelić; dr. sc. Magdalena Najbar-Agičić; dr. sc. Marija Valčić

Izvršna urednica / Executive editor:

Ivančica Šebalj, prof.

Kontakt/Contact :

Kralja Zvonimira 69
21210 Solin – Hrvatska
Telefon: +385 21 210 048
urednistvo@ihc-congress.com

Prijevod i lektura / Translation and proofreading:

ABC STRANI JEZICI

Lektura/Proofreading:

Ivančica Šebalj, prof.

Dizajn naslovnice / Cover design:

Silvana Škopljanac, Tiratura d. o. o.

Sadržaj

Uvod	1
Introduction	2
Prezentirani radovi na konferenciji	
Ines Blažević, Zrinka Zadel: Uloga lokalnog stanovništva u turističkoj valorizaciji industrijske baštine grada Rijeke	4
Katarina Bratulić, Matteo Legović, Ivona Pilinger: Turizam posebnih interesa i participativno upravljanje baštinom u kontekstu (post)pandemijskog turizma: Primjer Općine Vrsar	19
Antonela Čelan, Ilija Žamić: Antička ambalaža u turističkom izlogu	38
Andrea Mičuda, Sara Dania: Utjecaji na manifestaciju Špancirfest, održivost i naslijeđe na primjeru grada Varaždina	50
Dora Štublin: Kultura smrti – novi život u turizmu	65
Sažetci s predavanja	
Jasmina Cvetković: Zora karlovačkog Pokuplja – o projektu „Žitna lađa, Karlovac” ..	83
Stefano Dominioni: Kulturne rute Vijeća Europe	85
Toni Glučina: Arheološki muzej Narona – in situ prezentacija rimskog hrama	87
Manuela Hrvatin: Kako oživjeti baštinu kroz storytelling i storydoing?	89
Miroslav Katić, Marijana Bucat: Budućnost starohrvatskih lokaliteta Rižinica i Šuplje crkve u Solinu.....	91
Fergus T. Maclaren: Izgradnja održivosti i otpornosti kulturnog turizma u razdoblju nakon COVID-a: izazov gradovima kulturne baštine	93
Hrvoje Manenica, Berislav Štefanac: Zaštita i prezentacija kulturne baštine u Muzeju antičkog stakla u Zadru	95
Dušan Medin: Kulturna baština crnogorskog primorja kao turistički resurs – iskustva, izazovi, potencijali	97

Lidija Petrić, Ante Mandić: Aktivnosti Živog laboratorija splitske aglomeracije u okviru SmartCultTour (HORIZON 2020) projekta.....	99
Tijana Rakić: (Re)prezentacije Akropole u Ateni, Grčka: svjetska, europska i/ili grčka baština?	101
Tajana Rogulja: Materijalna kulturno-povijesna baština grada Osijeka kao temelj razvoja kulturnog turizma	103
Jurica Sabol: Interpretacija i zaštita kulturne baštine na primjeru Muzeja „Staro selo“ Kumrovec.....	105
Upute za autore	107
Instructions for Authors	117

Uvod

Međunarodni kongres povijesnih gradova u Solinu s geslom „*Meet, share and build*“ od svojih početaka okuplja brojne ključne aktere u turizmu povijesnih gradova Hrvatske i inozemstva. Teme koje pokrivaju zaštitu i prezentaciju povijesnih lokaliteta i gradova te razvoj novih kulturno-turističkih proizvoda sve ove godine privlače stručnjake iz turizma i kulture brojnih povijesnih gradova. Osim njih svoj interes za sudjelovanje pokazivali su predstavnici jedinica lokalne samouprave, turističkih zajednica, turističkih agencija i vodiča, hotela, raznih ustanova, udruga, ali i tijela izvršnih vlasti s raznih razina. Iako je kongres nastao s idejom približavanja i prikazivanja dobre prakse uspješnih kulturno-turističkih destinacija u funkciji unapređivanja turističke ponude Solina, brzo je ušao u fazu stvaranja koristi za širu stručnu i znanstvenu zajednicu u Hrvatskoj i inozemstvu.

Kongres nastavlja s ispunjavanjem svoje misije približavanja i prikazivanja dobre prakse uspješnih kulturno-turističkih destinacija u funkciji unapređivanja turističke ponude Solina stvarajući brojne koristi za širu stručnu i znanstvenu zajednicu u Hrvatskoj i inozemstvu. Nagrađivanje i ovogodišnjih dobitnika međunarodne kulturno-turističke nagrade Plautila ima cilj poticanje kvalitete i inovativnosti u upravljanju povijesnim gradovima, u domeni interpretacije i zaštite kulturne baštine te promidžbe i distribucije kulturno-turističkih proizvoda.

Nakon pozitivnih iskustava u prethodnim godinama, nastavljeno je i s aktivnostima poticanja povezivanja teorije i prakse te mentorskog rada profesora sa studentima na izradi stručnih i znanstvenih radova te dodjelom nagrade Plautila: za najbolji rad studenta/studenata i mentora u domeni turističke valorizacije kulturne baštine. Zato su radovi studenata i drugih zainteresiranih stručnjaka i znanstvenika prezentirani i na ovom kongresu. Logično, nastavljen je i rad na pripremi Zbornika radova s ciljem publiciranja radova zajedno sa sažetcima prezentacija s plenarnih predavanja. Mali, ali ambiciozan tim Turističke zajednice grada Solina nije niti posustao pred svim izazovima koje je donijelo teško vrijeme pandemije – uređeno je i objavljeno novo godište Zbornika radova Međunarodnog kongresa povijesnih gradova u Solinu.

Zbornik radova Međunarodnog kongresa povijesnih gradova u Solinu elektronička je publikacija koju izdaje Turistička zajednica grada Solina jednom godišnje. U Zborniku se prvenstveno objavljuju recenzirani cjeloviti radovi sudionika kongresa, ali i ostalih zainteresiranih autora koji se u stručnom ili znanstvenom smislu bave izazovima turističke valorizacije i interpretacije kulturno-povijesne baštine te sažetci prezentacija s plenarnih predavanja. Strast organizatora i sudionika kongresa, njihova usmjerenost prema izvrsnosti i napretku i u pripremi ovog izdanja motivirala je domaće i strane recenzente te uređivački odbor u ovom izdavačkom pothvatu. Međutim, prilika koju brojni mladi autori imaju za objavu svojih prvih radova u ovome zborniku velik je poticaj za sve koji su sudjelovali u procesu publiciranja u ovim izazovnim vremenima. Upravo je to ono što nas vodi i raduje te zbog čega s nestrpljenjem očekujemo svako novo izdanje kongresa i zbornika.

Uredništvo

Introduction

The International Conference of Historic Cities in Solin, under the motto "Meet, Share and Build," has from its inception brought together numerous key stakeholders in the tourism of historic cities from Croatia and abroad. The topics, covering the protection and presentation of historic sites and cities, as well as the development of new cultural tourism products, have over the years attracted tourism and cultural professionals from various historic cities. In addition to them, representatives of local government units, tourist boards, travel agencies and guides, hotels, various institutions, associations, and even executive authorities at different levels have shown interest in participating. Although the conference was created with the idea of showcasing best practices of successful cultural tourism destinations to enhance Solin's tourism offer, it quickly evolved into a platform creating benefits for the wider professional and academic community both in Croatia and on an international level.

The conference continues to fulfill its mission of showcasing best practices of successful cultural and tourism destination to enhance Solin's tourism offer, creating numerous benefits for the professional and scientific community in Croatia and abroad. The awarding of this year's winners of the Plautila International Award for Culture and Tourism aims to encourage quality and innovation in the management of historic cities, in the area of cultural heritage interpretation and protection, and in the promotion and distribution of cultural and tourism products.

After positive experiences in previous years, activities aimed at encouraging the connection between theory and practice, as well as mentoring by professors working with students on the creation of professional and scientific papers, have continued, along with the awarding of the Plautila prize for the best student and mentor work in the field of tourism valorization of cultural heritage. Therefore, the works of students and other interested professionals and researchers were also presented at this conference. Naturally, work on preparing the Conference Proceedings has continued, with the aim of publishing Proceedings together with summaries of presentations from plenary lectures. The small but ambitious team of the Solin Tourist Board did not in this respect even in the face of all the challenges brought by the difficult pandemic time – they successfully prepared and published the new edition of the Proceedings of the International Conference of Historic Cities in Solin.

The Proceedings of the International Conference of Historic Cities in Solin is an electronic publication published by the Solin Tourist Board once a year. The Proceeding primarily publishes peer-reviewed works of congress participants, as well as other interested authors who professionally or scientifically deal with the challenges of tourism valorization and interpretation of cultural-historical heritage, as well as summaries of presentations from plenary lectures. The passion of the organizers and participants of the congress, their orientation towards excellence and progress in the preparation of this edition motivated the national and foreign reviewers and the editorial board in this editorial undertaking. However, the opportunity for many young authors to publish their first works in this collection is a great incentive for all those who participated in the editorial process in these challenging times. This is exactly what motivates us and makes us happy, and why we look forward to each new edition of the congress and its proceedings.

Editorial Board

Prezentirani radovi na konferenciji

Stručni rad

Primljeno: 21. ožujka 2022.

Prihvaćeno: 28. prosinca 2022.

UDK: 338.48:711.454(497.561Rijeka)

Ines Blažević¹

Zrinka Zadel²

Uloga lokalnog stanovništva u turističkoj valorizaciji industrijske baštine grada Rijeke

Sažetak

Današnji izgled grada Rijeke stvoren je zahvaljujući dugogodišnjoj uspješnoj industriji koja je iza sebe ostavila bogatu baštinu posvećenu upravo industrijskoj tradiciji grada. Prestankom rada brojnih tvornica i industrija na području grada Rijeke uočavaju se problemi s prostorima koji postaju zapušteni i bez ikakve buduće funkcije. Upravo ostatci (zgrade, lokaliteti i infrastruktura) industrijske djelatnosti predstavljaju vrijednu resursnu osnovu grada Rijeke za razvoj industrijskog turizma i valorizaciju industrijskih spomenika i lokaliteta. Osim gospodarske važnosti, industrijska baština predstavlja i veliku važnost za lokalno stanovništvo jer se njenom valorizacijom ostvaruju koristi poput povećanja blagostanja šire i uže zajednice. Industrijska baština predstavlja identitet lokalnog stanovništva, stoga lokalno stanovništvo čini neodvojivi dio proizvoda industrijskog turizma te stavovi lokalnog stanovništva utječu na kvalitetu proizvoda industrijskog turizma. Polazeći od pretpostavke da je industrijska baština jedna od najznačajnijih ostavština koja dokumentira razvoj grada, svrha je rada istražiti industrijsku baštinu grada Rijeke i ispitati mišljenja lokalnog stanovništva o prenamijeni industrijskih objekata. Cilj je rada također analizirati valorizaciju industrijske baštine grada Rijeke i ocijeniti atraktivnost. Provest će se anketa lokalnog stanovništva kako bi se ispitalo njihovo mišljenje o turističkoj valorizaciji industrijske baštine u Rijeci te će se temeljem analize anketa dati prijedloge za buduću prenamjenu industrijske baštine grada Rijeke. Istražit će se domaća i strana znanstvena literatura te će se napraviti pregled uspješnih svjetskih primjera turističke valorizacije industrijske baštine. Koristit će se kvalitativne metode za teorijski dio rada, odnosno metode analize i sinteze, kompilacije, komparacije i deskripcije. Kvantitativne metode koristi će se za empirijski dio istraživanja koje obuhvaća prikupljanje i obradu podataka stavova lokalnog stanovništva.

Ključne riječi: industrijska baština, turistička valorizacija, grad Rijeka, lokalno stanovništvo, industrijski turizam

¹ Ines Blažević, studentica, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija, Menadžment u turizmu; ines.blazevi@gmail.com

² prof. dr. sc. Zrinka Zadel, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija; zrinka.zadel@fthm.hr

1. Uvod

Industrijska revolucija u potpunosti je promijenila krajolik i način života građana Rijeke. Kao rezultat procesa deindustrijalizacije, mnogi su pogoni zbog propasti industrije zatvoreni. Među brojnim negativnim posljedicama javljaju se i velike građevine koje su izgubile svoju namjenu i ostale prazne. Širenjem grada napušteni objekti, koji su nekad bili periferija, postali su dio urbanog središta te su lokaliteti koji su nekada olakšavali život i omogućili bolji standard, postali građanima ekološka i estetska smetnja. Javila se potreba za zaštitom i prenamjenom takvih vrijednih objekata koji postaju djelom materijalne industrijske i kulturne baštine grada Rijeke. Prepoznati kao značajan dio nacionalne baštine, zatvorene tvornice i objekti mogu poslužiti za nove funkcije kao atrakcija (muzej, kulturni centar, umjetnička galerija), kako za turističke, tako i za članove lokalne zajednice.

Industrijska baština uključuje zgrade, lokalitete i infrastrukturu nekadašnje industrijske namjene koje čine vrijedan resurs za gospodarstvo, lokalno stanovništvo i turizam. Međunarodni odbor za zaštitu industrijske baštine donio je Povelju koja industrijsko naslijeđe definira kao ostatke industrijske kulture koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili naučnu vrijednost. Pod time se ubrajaju građevine i mehanizacija, radionice, mlinovi, tvornice, rudnici i objekti za preradu i pročišćavanje, skladišta i trgovine, mjesta za proizvodnju i upotrebu energije, transport i njegova infrastruktura, kao i mjesta korištena za društvene aktivnosti povezane s industrijom – stanovanje, religija ili obrazovanje. Povelja također ističe vrijednost industrijske baštine koja pruža dokaze o aktivnostima koje su imale ili još uvijek imaju te povijesne posljedice. Industrijska baština svjedoči o životima običnih ljudi i kao takva daje značajan osjećaj identiteta i pripadnosti gradu.³

2. Analiza stanja industrijske baštine grada Rijeke

Grad Rijeka predstavlja kolijevku industrije zbog čega raspolaže bogatom industrijskom resursnom osnovom koja čini potencijal za ostvarivanje konkurentne prednosti grada Rijeke kao destinacije industrijskog turizma. U nastavku se prikazuje karta lokaliteta industrijske baštine grada Rijeke.

³ ICOMOS. (2003). *The Nizhny Tagil Charter For The Industrial Heritage*. Preuzeto s: <https://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf> (22. 2. 2022.)

Slika 1. Karta industrijske baštine grada Rijeke

Izvor: Riječka industrija. Preuzeto s: <https://rijekaheritage.org/hr/Map> (23. 2. 2022.) – obrada autora

Na širem području grada Rijeke registrirano je preko 50 lokaliteta industrijske baštine s određenom tržišnom i kulturnom vrijednošću. Većina se lokaliteta nalazi u samom centru grada. Prema Strateškom planu razvoja turizma Kvarnera sa strateškim i operativnim marketing planom 2016. – 2020.⁴ naglašava se segment novih investicija u turističku ponudu, pri čemu se kao primarni cilj turističke politike potiče na revitalizaciju zastarjelih i napuštenih objekata sadašnje turističke ponude, odnosno turistifikaciju već postojećih, ali napuštenih industrijskih objekata.

2.1. Ocjena atraktivnosti industrijskih resursa

U sljedećoj tablici provedena je analiza industrijske baštine ovisno o afirmiranosti. **Afirmirana atrakcija** označava već konkretan i prepoznatljiv turistički proizvod na turističkom tržištu te za takvim proizvodom postoji inozemna i domaća potražnja turista. **Atrakcija u procesu** afirmacije označava potražnju samo domaćih turista, dok **neafirmirana atrakcija** označava potražnju samo lokalnog stanovništva. **Nije atrakcija** označava atrakciju koja nije u turističkoj funkciji niti će biti u bliskoj budućnosti zbog nedostatka potražnje.

Tablica 1. Analiza industrijske baštine

ATRAKCIJA	OCJENA ATRAKCIJA			
	Afirmirana atrakcija	U procesu afirmacije	Neafirmirana atrakcija	Nije atrakcija
Tvornica duhana		x		
Tvornica papira				x
3. maj				x
Tvornica Torpedo				x
Rafinerija nafte				x
Zgrada za preradu parafina				x

⁴ Strateški plan razvoja turizma Kvarnera sa strateškim i operativnim marketing planom 2016. – 2020. Preuzeto s: <http://www.kvarner.hr/docs/kvarner2011HR/documents/1502/1.0/Original.pdf> (24. 2. 2022.)

Rafinerija šećera		x		
Tvornica igračih karata				x
Tvornica konopa				x
Ljuštionica riže				x
Tvornica sapuna				x
Pivovara				x
Klaonica				x
Tvornica drva				x
Talionica olova	x (hostel)			
Lazaret				x
Tvornica alkohola, kovina i kemijska industrija				x
Palača Littorale, Tvornica likera, limenih konzervi i tiskara				x
Kemijska industrija				x
Mlinovi			x (uređena šetnica)	
Crpna stanica i izvor			x	
Kožara				x
Spalionica smeća				x
Termoelektrana				x
Ljevaonica metala				x
Tvornica tjestenine				x
Tramvajska remiza				x
Lučke dizalice			x	
Željeznički kolodvor		x		
Zakretni željeznički most				x
Tvornica kotlova, strojeva, parobroda				x
Skladišta				x

Iz tablice se zaključuje kako je većina industrijske baštine grada Rijeke neatraktivna, odnosno nije atrakcija. Razlog tomu je zapuštenost te propadanje objekata, nedostatak interesa i planova o mogućoj obnovi i prenamjeni te nedovoljno financijskih sredstava. Tvornica duhana, Rafinerija šećera te Željeznički kolodvor trenutno imaju najveći potencijal s obzirom da su obnovljene i valorizirane u turističke svrhe, no potrebno je vrijeme da ih prepoznaju i strani turisti. Mlinovi, crpna stanica i izvor te lučke dizalice kategorizirani su kao neafirmirane atrakcije iz razloga što su trenutno prepoznate samo od strane lokalnog stanovništva, odnosno imaju velik potencijal ukoliko se budu promovirali kao turističke atrakcije grada Rijeke. Jedina afirmirana atrakcija smatra se Talionica olova koja je prenamijenjena u hostel te kao takva ima turističku funkciju te potražnju domaćih i stranih turista.

2.2. Uloga lokalnog stanovništva u turističkoj valorizaciji industrijske baštine

Naslijeđe i turizam identificirani su kao ključni pokretači društveno-ekonomskog razvoja, zbog čega se sve češće turizam smatra učinkovitim alatom za ublažavanje izazova propadanja u industrijskim područjima u kojima je cilj iskoristiti prednosti potencijalnih kulturnih interesa posjetitelja za industrijskom baštinom te promicanje veza između turizma i lokalne zajednice (Andrade i Caamaño-Franco, 2018). Razvojem industrijskog turizma nastoje se stvoriti cjelokupna turistička iskustva koja odražavaju povijesni identitet i duh prošlosti. Ističući vrijednost lokalne industrijske prošlosti i sadašnjosti kroz turizam, promiče se identitet stanovnika i potiče se osjećaj pripadnosti u globaliziranom svijetu. Lokalno stanovništvo treba prepoznati industrijsku baštinu kao skup vrijednosti koje se trebaju dijeliti, čuvati i štiti s obzirom da predstavljaju naslijeđe prošlih generacija.

Zajednička percepcija lokalne zajednice i jedinstven pristup ponovnoj izgradnji industrijskog imidža potrebni su za uspješne turističke projekte kako bi se generirala nova radna mjesta, poboljšala infrastruktura zajednice i pružila pomoć u osnaživanju slabe ekonomije urbanih područja. Također, turistički menadžment mora stvoriti okruženje u kojem stanovnici mogu aktivno sudjelovati u upravljanju i očuvanju svog industrijskog naslijeđa, kao i zajednički teren za dijeljenje svojih postignuća kako bi se pružile gospodarske i kulturne prednosti (Xie i sur., 2020). Aktivnijom ulogom lokalno stanovništvo stvara pozitivne stavove o lokalitetima industrijske baštine te prepoznaje benefite koje industrijski turizam donosi (Vargas-Sanchez i sur., 2009).

Tijekom posljednjih godina nastale su brojne udruge i projekti koji se brinu za očuvanje riječke industrijske baštine. Udruga Pro Torpedo oblik je djelovanja civilnog društva kojemu je zadaća promicati vrijednost industrijske baštine Rijeke u lokalnom i međunarodnom kontekstu. Udruga djeluje istražujući industrijsku baštinu, organizirajući razgovore, predavanja, konferencije i stručne obilaske lokaliteta. Članovi Udruge nisu ograničeni profesionalnim, dobnim i bilo kojim drugim okvirima, a zanimanje za gradsku industrijsku baštinu pokazuju slijedeći osobna područja interesa i ulazeći u teme na načine koji im se čine osobno adekvatnim, a djeluju za dobro grada i njegovih stanovnika. Pro Torpedo želi doprinijeti što boljem definiranju temelja na kojima izrasta ono što se naziva riječki identitet.⁵

Digitalizacija kulturne baštine grada Rijeke čini projekt osnovan od strane Direkcije za zaštitu kulturnih dobara, Odjela za kulturu Grada Rijeke i Centra za industrijsku baštinu Sveučilišta u Rijeci. Projekt je nastao s idejom izrade platforme za unos podataka o kulturnoj baštini grada koja se temelji na znanstvenom istraživanju, no prilagođen za korištenje svakodnevnim korisniku. Platforma je okupila podatke o cjelokupnoj kulturnoj baštini grada i čini podlogu za izradu različitih mobilnih aplikacija i signalizacije u gradu. Projekt je izveden u suradnji s Muzejom grada Rijeke, Državnim arhivom u Rijeci te Konzervatorskim zavodom u Rijeci.⁶

Centar za industrijsku baštinu projekt je Sveučilišta u Rijeci koji realizira programe znanstveno-istraživačke i visokostručne aktivnosti. Od svog osnutka 2013. godine, cilj joj je provođenje projekata promocije, proučavanje i zaštitu industrijske i druge baštine te uspostavljanje međunarodne suradnje

⁵ Pro Torpedo – Udruga za zaštitu i promociju riječke industrijske baštine. *Naše ime*. Preuzeto s: <http://protorpedo-rijeka.hr/wp/udruga/o-nama/nase-ime/> (22. 2. 2022.)

⁶ Riječka baština. *O nama*. Preuzeto s: <https://rijeakaheritage.org/hr/p/o-nama/1> (22. 2. 2022.)

odnosno suradnje s gospodarskim i upravnim tijelima radi očuvanja, zaštite i svrhovitog iskorištavanja industrijske i druge baštine. Primarni je cilj valoriziranje i prezentiranje kulturne baštine na inovativan, interaktivan i multimedijalan način.⁷

3. Prenamjena industrijskih objekata

Vlada, regionalne i lokalne vlasti grada Rijeke svjesne su da su programi urbane obnove nužni, s posebnim ciljem prilagođavanja industrijskih struktura povijesne vrijednosti, zaštićenih zakonom. Ulaganje u rekonstrukciju industrijskih objekata tema je od velike važnosti za Grad budući da se Rijeka suočava s nedostatkom prostora za širenje. Potencijal za širenje može se ostvariti upravo korištenjem godinama zanemarivanih industrijskih objekata i njihovim opremanjem novim funkcijama i sadržajima, a posebice u turističku svrhu.⁸ U nastavku se daje pregled trenutne prenamjene industrijske baštine grada Rijeke, odnosno dosadašnja obnova i valorizacija u turističke svrhe.

Tablica 2. Prenamjena industrijske baštine grada Rijeke

INDUSTRIJSKI RESURS	PRENAMJENA
Tvornica duhana (H-objekt kompleksa „Rikard Benčić“)	Muzej moderne i suvremene umjetnosti
Tvornica duhana (T-objekt kompleksa „Rikard Benčić“)	Gradska knjižnica Rijeka (u procesu obnove)
Tvornica duhana (Ciglena zgrada kompleksa „Rikard Benčić“)	Dječja kuća
Rafinerija šećera – uprava (Palača šećera)	Muzej grada Rijeke
Brod Galeb	Brod-muzej i kulturno-turistička atrakcija (u procesu obnove)
Talionica olova	Hostel
Mlinovi	Markirana pješačko-izletnička staza „Šetnica uz Rječinu“
Crpna stanica i izvor (Zvir)	Napravljen je aneks na postojeću staru građevinu koji je u potpunosti moderan, ostakljeni objekt kojim je natkriven izvor i gdje se nalaze nove pumpe za vodu
Lučke dizalice na riječkom lukobranu	Obnovljene uz postavu reflektora koji imaju mogućnost stvaranja svjetlosti u različitim bojama i različitog intenziteta
Željeznički kolodvor	U potpunosti obnovljeno pročelje zgrade

Iznimnu važnost u valorizaciji industrijske baštine donijela je titula „Europska prijestolnica kulture – Rijeka 2020“. Na prostoru nekadašnjeg kompleksa „Rikard Benčić“ u Krešimirovoj ulici (Tvornica duhana), obnovile su se četiri zgrade industrijske baštine koje dobivaju kulturnu namjenu i u kojima svoj novi dom nalaze: Muzej grada Rijeke, Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Gradska knjižnica Rijeka

⁷ Centar za industrijsku baštinu. *O centru*. Preuzeto s: <https://cib.uniri.hr/o-centru/> (22. 2. 2022.)

⁸ Plan razvoja Grada Rijeke za razdoblje 2021. – 2027. Preuzeto s: <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/03/Plan-razvoja-Grada-Rijeke-za-razdoblje-2021.-2027..pdf> (25. 2. 2022.)

i Dječja kuća.⁹ Muzej grada Rijeke u sklopu Palače šećera otvoren je 13. studenog 2020. godine. Prizemlje zgrade, u obnovljenom izdanju, nudi poslovne prostore – knjižaru sa suvenirnicom, cafe bar / slastičarnu i turističke sadržaje, a kroz prostor prvog i drugog kata posjetitelje vodi priča o riječkoj povijesti i kulturi ispričana stalnim postavom Muzeja grada. Na trećem katu nalaze se prostori za rad kustosa i pratećeg osoblja, a u potkrovlju tehnički prostori muzeja i spremišta.¹⁰ Muzej moderne i suvremene umjetnosti u svoje je prostore u „Benčiću“, uređene u prvoj fazi, već uselio u 2017. godini, a predstoji njegovo širenje na ostatak prostora unutar postojeće zgrade (H-objekt).¹¹ Gradska knjižnica Rijeka u novom T-kompleksu još je uvijek u fazi obnove. Dječje kuća otvorena je 26. ožujka 2021. godine u bivšem prostoru ciglene zgrade kompleksa „Benčić“ i sav sadržaj namijenjen je uzrasnoj dobi od 0 do 12 godina. Sastoji se od dnevnog boravka, višenamjenske dvorane s velikim projekcijskim platnom i pozornicom, filmskog i glazbenog studija, radioničkih prostorija, odjela gradske knjižnice za djecu i još mnogo dječjih sadržaja.¹²

Upravo se valorizacijom napuštenog kompleksa Rikard Benčić stvorio potencijal sa značajnim doprinosom razvoju industrijskog turizma tijekom cijele godine. Područje nekadašnje Tvornice duhana zauzima najuže središte, stoga je pothvat stvorio značajan utjecaj na ostatak grada s obzirom na sinergijski potencijal Gradske knjižnice, Muzeja moderne i suvremene umjetnosti kao i razvoj Dječje kuće – kulturno edukativnog centra.¹³

U dokumentu Plan razvoja Grada Rijeke za razdoblje 2021. – 2027. ¹⁴ također se nalazi plan prenamjene nekadašnjih industrijskih prostora korištenjem različitih mehanizama EU financiranja. S obzirom na zabrinjavajuće stanje lansirne rampe i skladišta Torpedo koji predstavlja prvi tvornički kompleks takvog tipa na svijetu, u planiranim projektima navodi se njihova obnova. Osim Torpeda, navodi se i prenamjena bivše rafinerije na Mlaci u smislu stvaranja javno-komercijalnih sadržaja s Muzejom rafinerije, no neriješeni vlasnički odnosi predstavljaju otežavajuću okolnost. Upravo se zona (Ulica Milutina Barača) smatra okosnicom prve industrijske zone u Rijeci s obzirom da su uz rafineriju bili smješteni i Hotel za emigrante, Svjetionik te Torpedo.

3.1. Pregled uspješnog svjetskog primjera prenamjene industrijske baštine – Varšava

Uzimajući u obzir da je industrija u prošlosti činila značajni dio prihoda u gospodarstvu mnogih europskih država, navest će se primjer dobre prenamjene industrijskih objekata u turističke svrhe. Uspješna prenamjena projekata industrijske baštine trebala bi biti pristupačna posjetiteljima, fizički i ekonomski pristupačna, zadovoljiti potrebe turista i članova lokalne zajednice te zahtjeve tržišta.

Industrijska baština prepoznata je u mnogim dijelovima Poljske kao značajan dio nacionalne baštine i kao takva postiže izuzetnu razinu interesa među posjetiteljima. Mnoge urbane zajednice počinju

⁹ Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Obnova zgrada*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/> (23. 2. 2022.)

¹⁰ Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Muzej Grada*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/muzej-grada/> (23. 2. 2022.)

¹¹ Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *MMSU*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/mmsu/> (23. 2. 2022.)

¹² Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Dječja kuća*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/djecja-kuca/> (23. 2. 2022.)

¹³ Ibid 6

¹⁴ Ibid 10

shvaćati potencijal za razvoj turizma baštine temeljenog na industriji. Glavni grad Poljske, Varšava, obiluje velikim brojem objekata industrijske baštine koji datiraju iz 19. i 20. stoljeća. Propadanje mnogih tradicionalnih teških industrija rezultiralo je brojnim napuštenim objektima te se stvorila potreba da se za postindustrijska područja Varšave predlože i kreiraju novi oblici i funkcije urbanog prostora, koji mogu odgovoriti očekivanjima i težnjama suvremenog društva. Zanimljivo je da su do sada ovi projekti uglavnom bili usmjereni na zadovoljavanje rastućih potreba lokalne zajednice, poput kulture, obrazovanja i slobodnog vremena, a rijetko su nastajali isključivo za komercijalne investicijske aktivnosti.

U kasnim 70-im godinama prošlog stoljeća stari glavni željeznički kolodvor u Varšavi (sagrađen oko 1931.) preuređen je u Muzej željezničke mreže. U toj funkciji uspješno služi do danas te čini rijedak primjer istinske autentičnosti povijesnog mjesta, velike vrijednosti u mjeri turističke atrakcije i identiteta kulturnog krajolik (Pawlikowska-Piechotka, 2009). U nastavku se prikazuje još nekoliko industrijskih građevina u Varšavi i njihova prenamjena.

Tablica 3. Prenamjena industrijske baštine grada Varšave (Poljska)

INDUSTRIJSKI RESURS	PRENAMJENA
Elektrana za gradski javni prijevoz (tramvaje)	Muzej Varšavskog ustanka
Tvornica papira	Muzej tehnologije papira; trgovački centar; umjetnička galerija
Jungova pivovara	Numizmatička galerija; restoran
Gradsko postrojenje za vodu	Muzej gradske infrastrukture
Plinsko postrojenje	Muzej plinskog gospodarenja
Metalurška tvornica Norblin	Muzej znanosti i tehnologije; dva kazališta; umjetnička galerija; caffè bar i restoran
Glavni željeznički kolodvor	Muzej željezničke mreže
Tvornica tekstila u ulici Burakowska	Kulturni klub „CDQ“; umjetnička galerija
Tvornica tekstila u Żyrardówu	Trgovački centar

Izvor: Pawlikowska-Piechotka, A. (2009). *Industrial Heritage Tourism: a Regional Perspective* (Warsaw). *Physical Culture and Sport. Studies and Research*. 46(1), str. 276-287.

Navedeni primjeri provedenih projekata obnove industrijskih gradskih *brownfield* lokacija i pokušaja pretvaranja povijesnih građevina u nove funkcije, dokaz su da su naponi lokalnih vlasti i planera često predstavljali značajnu pomoć u poboljšanju uvjeta života članova lokalne zajednice. Stvorene su nove, društveno tražene funkcije kao što su: trgovine, restorani, kazališta, kulturni centri, muzeji i umjetničke galerije. Jedan od jasnih znakova koji podržavaju ovu tvrdnju vidljiva je popularnost lokaliteta, mjerena brojem posjetitelja godišnje. Zaključuje se da, nekada zapuštene varšavske četvrti, sada čine prednosti novih identiteta, privlače turiste i povećavaju osjećaj pripadnosti i blagostanja lokalne zajednice (Pawlikowska-Piechotka, 2009).

4. Istraživanje uloge lokalnog stanovništva na turističku valorizaciju industrijske baštine grada Rijeke

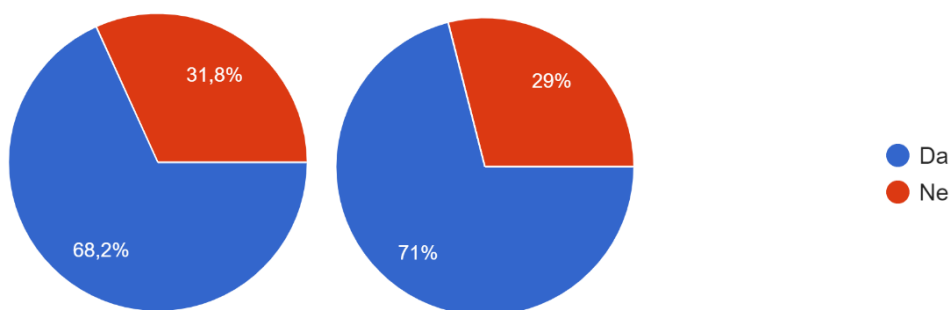
S ciljem istraživanja uloge lokalnog stanovništva u turističkoj valorizaciji industrijske baštine grada Rijeke, provedeno je empirijsko istraživanje među stanovnicima grada Rijeke. Ispitivanje se vršilo putem ankete (*Google* obrasci) koja se distribuirala *online* putem uz pomoć Ureda za studente koji je slao ankete na e-adrese zaposlenika i profesora Fakulteta. Također, ankete su distribuirane i putem društvenih mreža (Facebook, Instagram) Studentskog zbora Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu. Cilj je bio obuhvatiti različite dobne skupine, stoga su ankete distribuirane studentima i profesorima koji žive na području grada Rijeke.

Struktura istraživanja pratila je formulaciju ankete, pri čemu su postavljena pitanja vezana uz: a) sociodemografski profil ispitanika, b) pitanja zatvorenog tipa, c) pitanja s mogućnošću odabira jednog od ponuđenih odgovora, d) pitanja s mogućnošću odabira više ponuđenih odgovora, e) pitanja otvorenog tipa za izražavanje prijedloga i zapažanja. Od veljače do ožujka 2022. godine prikupljeno je ukupno 107 ispravno ispunjenih anketa čiji se rezultati analiziraju u nastavku.

4.1. Rezultati istraživanja

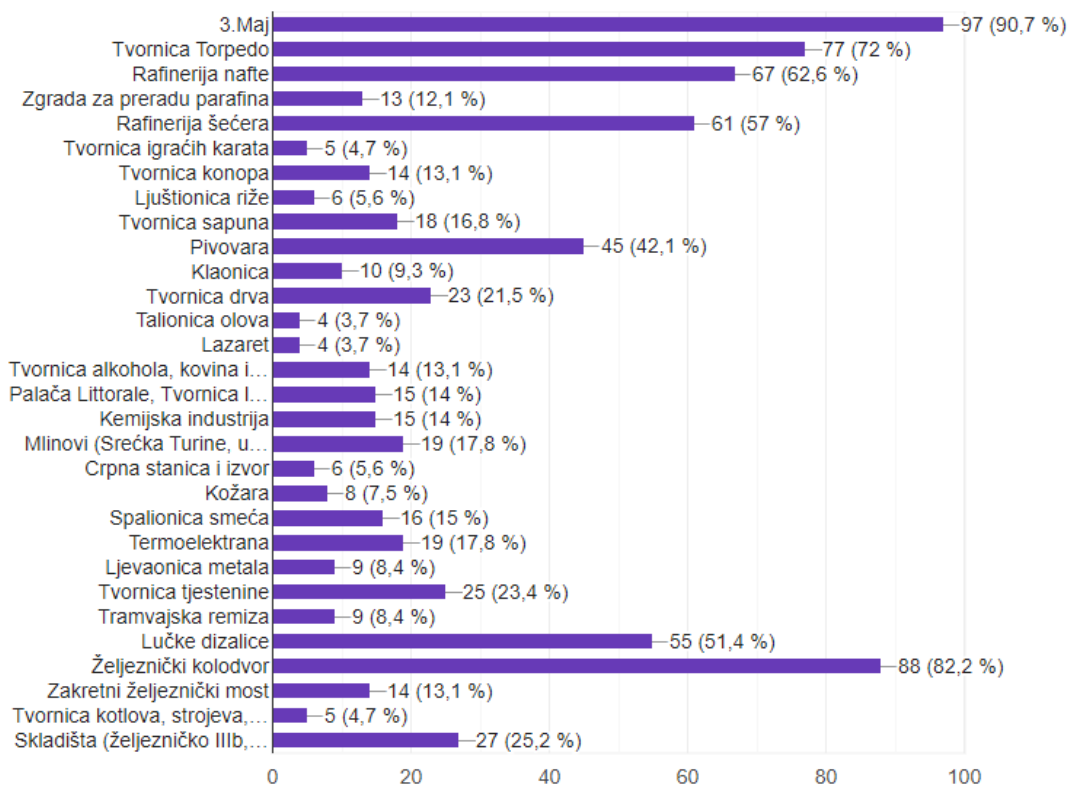
Analizirajući sociodemografski profil ispitanika, rezultati pokazuju da je gotovo 83 % ispitanika ženskog spola u dobi do 25 godina (82 %). Slijede ih ispitanici u dobi od 26 do 35 godina (10 %) te ispitanici od 36 do 45 godina (5 %), dok je 2 % ispitanika u dobi od 46 do 55 godina. Većina ispitanika ima fakultetsko obrazovanje (48 %), srednjoškolsko obrazovanje ima 43 % ispitanika, dok 8 % čine ispitanici s višom školom, što ukazuje na visoku razinu obrazovanja ispitanika koja je važna za dobivanje relevantnih rezultata ovog istraživanja. Iako samo 31 % ispitanika ima prebivalište na području grada Rijeke, a preostalih 69 % nema, podatci se smatraju relevantnim s obzirom da gotovo svi ispitanici nekoliko godina žive u gradu Rijeci. Na slici 2 prikazani su podatci koji se odnose na upoznatost ispitanika s pojmovima vezanim za industrijsku baštinu i turizam grada Rijeke.

Slika 2. Upoznatost ispitanika s pojmovima „industrijski turizam“ i „industrijska baština“

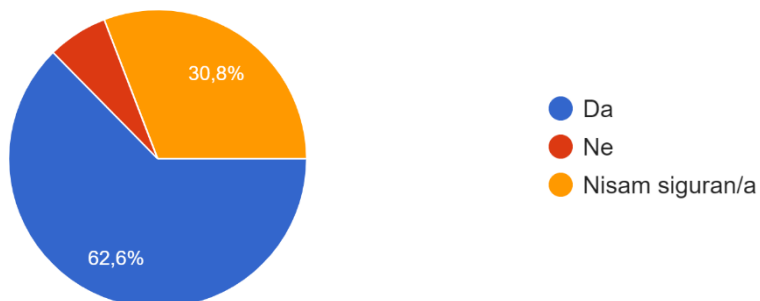
Iz grafova je vidljivo da je većina ispitanika upoznato s navedenim pojmovima. Gotovo 68 % ispitanika upoznato je s pojmom „industrijski turizam“, dok je nešto više ispitanika (71 %) upoznato s pojmom „industrijska baština“. Nadovezujući se na pojmove, slijedilo je pitanje o upoznatosti s industrijskom baštinom grada Rijeke, na što je 60 % ispitanika odgovorilo potvrdno. Na slici 3 prikazuje se upoznatost ispitanika s objektima industrijske baštine grada Rijeke.

Slika 3. Upoznatost ispitanika s objektima industrijske baštine grada Rijeke

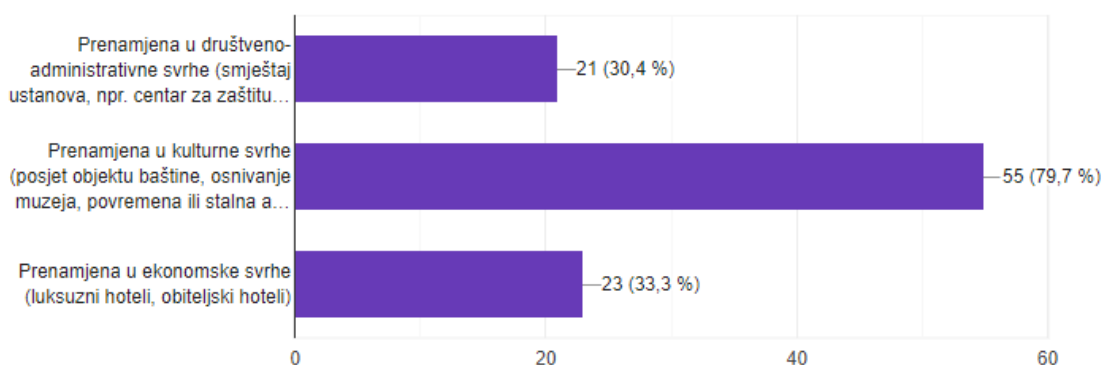
Najviše ispitanika upoznato je s objektima: 3. maj (97 odgovora), Željeznički kolodvor (88 odgovora), Tvornica Torpedo (77 odgovora), Rafinerija nafte (67 odgovora) te Rafinerija šećera (61 odgovor). Zanimljivo je da su svi objekti industrijske baštine prepoznati od strane ispitanika, odnosno bar četvero ispitanika čulo je za njih. Na slici 4 prikazuje se stavovi ispitanika o prenamjeni industrijske baštine grada Rijeke.

Slika 4. Stavovi ispitanika o prenamjeni industrijske baštine grada Rijeke

Prema prikazanim podacima, više od polovice ispitanika (63 %) smatra da se industrijska baština grada Rijeke treba prenamijeniti. Nekolicina ispitanika (31 %) nije sigurna je li potrebna prenamjena, dok samo 6 % smatra da se industrijska baština grada Rijeke ne treba prenamijeniti. Sustavno na ispitanike koji smatraju da se industrijska baština treba prenamijeniti (69 odgovora), postavlja se pitanje na koji način, što je prikazano slikom 5.

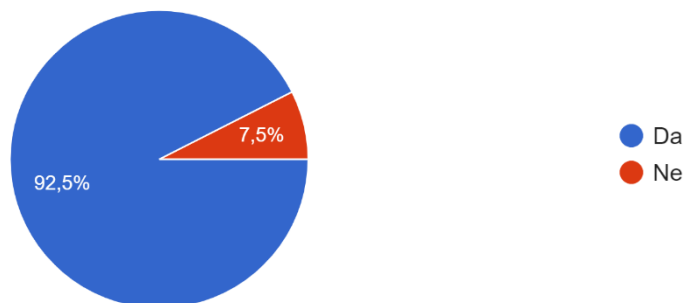
Slika 5. Način prenamjene industrijske baštine prema mišljenju ispitanika

Više od polovice ispitanika (55 odgovora) smatra da se industrijska baština treba prenamijeniti u kulturne svrhe (posjet objektu baštine, osnivanje muzeja, povremena ili stalna animacija, edukacija i kulturni centar), dok se ostatak (23 odgovora) opredijelio za prenamjenu u ekonomske svrhe (luksuzni hoteli, obiteljski hoteli) te prenamjenu u društveno-administrativne svrhe, odnosno smještaj ustanova (21 odgovor). Ispitujući institucije odgovorne za valorizaciju industrijske baštine grada Rijeke, većina ispitanika smatra kako glavnu riječ treba imati grad Rijeka (93 odgovora), turistička zajednica (64 odgovora), Pro Torpedo (53 odgovora) i kulturne udruge (25 odgovora). Ostatak smatra kako bi odgovornost trebale preuzeti turističke agencije (12 odgovora), dionici javnog i privatnog sektora uz suradnju sa stanovnicima grada te OCD-ovima, vlast u Hrvatskoj ili svi zajedno.

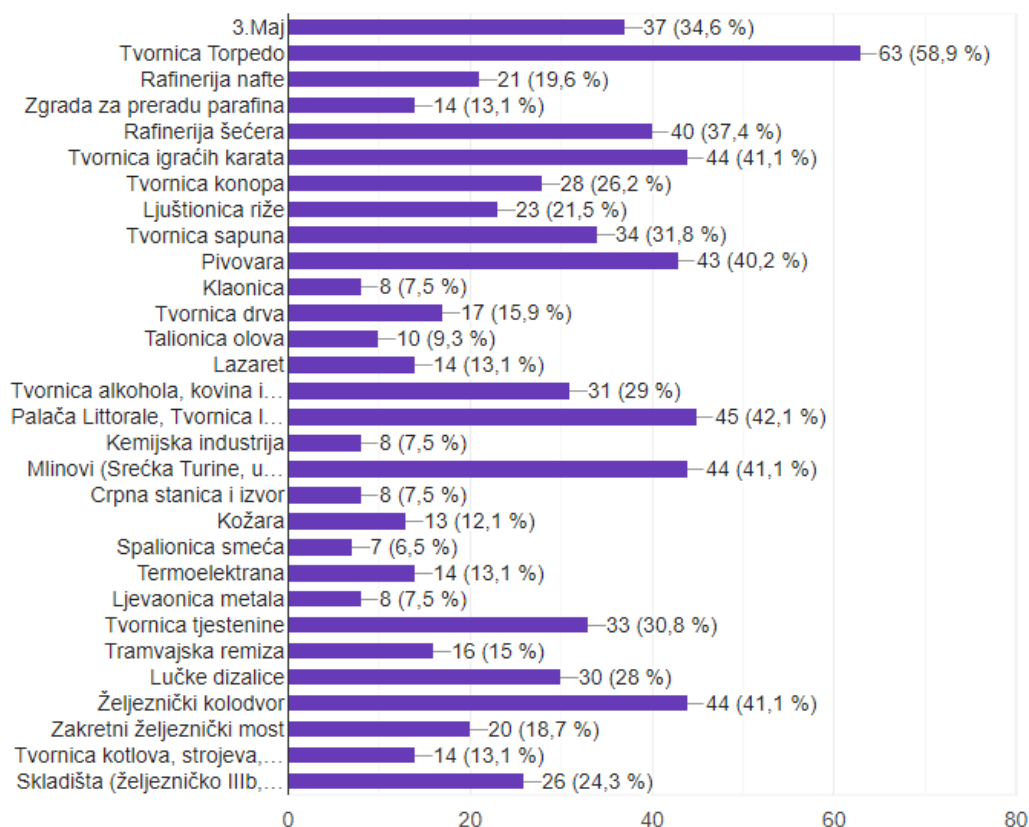
S obzirom na zainteresiranost ispitanika za sudjelovanje u donošenju planova i ciljeva razvoja turizma grada Rijeke, gotovo 60 % ispitanika nije zainteresirano, te niti jedan ispitanik nije uključen u donošenje planova o valorizaciji industrijske baštine grada Rijeke. Samo su dva ispitanika odgovorila potvrdno vezano za upoznatost s planovima o valorizaciji industrijske baštine grada Rijeke. Na slici 6 prikazani su stavovi ispitanika o uključenosti lokalnog stanovništva pri donošenju planova u turizmu grada Rijeke.

Slika 6. Stavovi ispitanika o potrebi uključivanja lokalnog stanovništva pri donošenju planova u turizmu grada Rijeke

Velika većina ispitanika (92,5 %) odgovorilo je da lokalno stanovništvo mora biti uključeno pri donošenju planova u turizmu grada Rijeke iz čega se zaključuje da su stanovnici vrlo važni pri donošenju takvih planova te se i njihovi stavovi trebaju uključiti i uvažavati. Na slici 7 prikazuju se stavovi ispitanika vezano uz valoriziranje industrijske baštine u turističke svrhe.

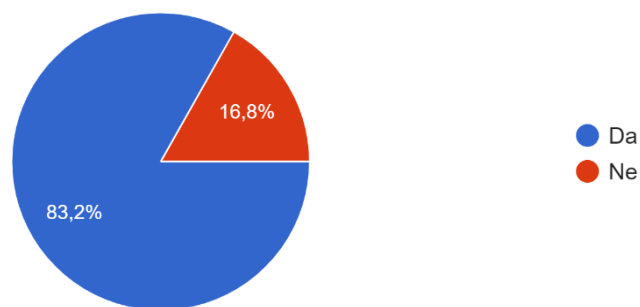
Slika 7. Valorizacija objekata industrijske baštine grada Rijeke prema mišljenju ispitanika

Najveći broj ispitanika (63 odgovora) smatra da se Tvornica Torpedo treba valorizirati u turističke svrhe, a slijede Palača Littorale, Tvornica likera, limenih konzervi i tiskara (45 odgovora), Tvornica igračih karata, Mlinovi te Željeznički kolodvor (44 odgovora). Vidljivo je kako ispitanici smatraju da je potrebno gotovo sve objekte industrijske baštine grada Rijeke valorizirati u turističke svrhe. Također, u pitanjima otvorenog tipa ispitanici su još naveli Tvornicu papira (Hartera) te Željezničarski dom i neboder HŽ. Nadovezujući se na projekt „Europska prijestolnica kulture – Rijeka 2020“, gotovo polovica ispitanika (57 %) smatra da titula nije doprinijela valorizaciji industrijske baštine, što dovodi do zaključka da ispitanici nisu dovoljno upoznati s rezultatima projekta. U odgovorima otvorenog tipa, nekolicina ispitanika odgovorila je koji objekti su valorizirani projektom „EPK 2020“ te su naveli kompleks „Rikard Benčić“, brod Galeb, Dječja kuća, Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Palača šećera, Muzej grada Rijeke, Exportdrvo.

Zaključno, ispitujući ima li turizam pozitivan utjecaj na industrijsku baštinu grada Rijeke, većina ispitanika (75 %) odgovorilo je potvrdno. Na slici 8 prikazani su podatci o stavovima ispitanika o industrijskoj baštini i identitetu grada Rijeke.

Slika 8. Stavovi ispitanika o predstavljanju identiteta grada Rijeke kroz industrijsku baštinu

Velika većina ispitanika (83 %) smatra da industrijska baština predstavlja identitet grada Rijeke što je i logičan zaključak s obzirom da grad Rijeka ima svoju prepoznatljivost zbog bogate industrijske baštine. Također, 86 % ispitanika smatra da se grad Rijeka kao destinacija na turističkom tržištu može pozicionirati kao destinacija industrijskog turizma.

Dobiveni rezultati ukazuju da industrijska baština predstavlja identitet grada Rijeke pa tako i identitet njezinih stanovnika. Stavovi ukazuju kako je potrebna obnova, odnosno valorizacija u turističke svrhe, kako bi se spriječilo daljnje propadanje, a očuvala se industrijska tradicija grada. Iako je obnova započela projektom „EPK Rijeka 2020“, potrebna je izrada adekvatnih planova i projekata koji će sačuvati izvorne građevine i njihovu značajnost. Nužno je aktivno uključiti lokalno stanovništvo u donošenje planova s obzirom da industrijska baština predstavlja sastavni dio njihovog života i naslijeđa. Konačno, valoriziranjem industrijske baštine istakle bi se vrijednosti, bogatstvo i različitosti koje grad Rijeka posjeduje, a čime se stanovnici ponose.

5. Zaključak

Grad Rijeka kao potencijalna destinacija industrijskog turizma nudi pregršt objekata industrijske baštine kojima je za očuvanje nužna valorizacija. Najistaknutiji i povijesno značajni industrijski lokaliteti većim su dijelom zanemareni i u derutnom stanju, iako su glavna tema mnogih planova i projekata. Zahvaljujući titulu „EPK Rijeka 2020“ i inicijativi brojnih institucija Grada, stvorila se svijest o turističkom potencijalu i važnosti koju industrijska baština može doprinijeti Rijeci. Procesom obnove i valoriziranjem u turističke svrhe osim ekonomskih koristi, Rijeka značajno doprinosi i svojim stanovnicima kojima industrija definira identitet i naslijeđe. Iako glavne prepreke u obnovi čine stroga konzervatorska pravila, nedostatak jedinstvenog plana i programa obnove te upravljanja infrastrukturom, neuključenost i zanemarivanje lokalnog stanovništva gorući je problem.

Industrijska baština koja se prikazuje turistima ujedno je i baština lokalnog stanovništva, simbol njihovog identiteta. Važno je omogućiti im da imaju učinkovit glas u načinu upravljanja lokalitetom i da ostvare koristi od dijeljenja s posjetiteljima. Predlaže se uključivanje lokalnog stanovništva, ali i Udruga koje se zalažu za promociju i očuvanje industrijske baštine grada Rijeke, u javne rasprave i javne prezentacije kako bi zajedno s vlastima mogli odlučivati o važnim pitanjima. Osim toga, predlaže se organiziranje besplatnih vođenih tura na lokalitete industrijske baštine te razne edukacije i radionice kako bi se osvijestilo mlađe dobne skupine o važnosti valoriziranja riječke industrijske baštine. Lokalno

stanovništvo trebalo bi biti u središtu procesa obnove i valorizacije industrijske baštine grada jer su oni budući korisnici društvenih, kulturnih i fizičkih promjena koje se provode u područjima industrijske baštine u njihovim susjedstvima. Bez njihove potpore nemoguće je postići ikakve uvjeti održivog i uravnoteženog razvoja industrijskog turizma.

Ovaj je rad financiran u okviru projektne linije ZIP UNIRI Sveučilišta u Rijeci, za projekt ZIP-UNIRI-116-1-20.

Literatura

1. Andrade M., Caamaño-Franco I. (2018). Theoretical and Methodological Model for the Study of Social Perception of the Impact of Industrial Tourism on Local Development. *Social Sciences*. 7(11), str. 217.
2. Grabar, A. (2016). *Mogućnost i potencijal razvoja industrijskog turizma u gradu Rijeci* (završni rad). Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
3. Karmelić, J. (2003). Prilog raspravi o riječkoj industrijskoj baštini. *Sušačka revija*, broj 44, str. 51- 54.
4. Klen, D. (1959). *Privredno stanje Rijeke u doba Ilirije*. Zagreb, str. 71-76.
5. Pawlikowska-Piechotka A. (2009). Industrial Heritage Tourism: a Regional Perspective (Warsaw). *Physical Culture and Sport. Studies and Research*. 46(1), str. 276-287.
6. Smokvina, M. (2013). *Riječka industrijska baština – Panoramska karta i kratak vodič kroz riječko industrijsko naslijeđe*. Rijeka, Pro Torpedo Rijeka
7. Vargas-Sánchez A., Plaza-Mejía M de los Á., Porras-Bueno N. (2009). Understanding Residents' Attitudes toward the Development of Industrial Tourism in a Former Mining Community. *Journal of Travel Research*. 47(3), str. 373-387.
8. Xie, P., Lee Younghee, M., Weng-Chou Wong, J. (2020). Assessing community attitudes toward industrial heritage tourism development. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 18(3), str. 237-251.

Internetski izvori

1. Centar za industrijsku baštinu. *O centru*. Preuzeto s: <https://cib.uniri.hr/o-centru/> (22. 2. 2022.)
2. ICOMOS. (2003). *The Nizhny Tagil Charter For The Industrial Heritage*. Preuzeto s: <https://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf> (22. 2. 2022.)
3. Plan razvoja Grada Rijeke za razdoblje 2021. – 2027. Preuzeto s: <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2021/03/Plan-razvoja-Grada-Rijeke-za-razdoblje-2021.-2027..pdf> (25. 2. 2022.)
4. Pro Torpedo - Udruga za zaštitu i promociju riječke industrijske baštine. *Naše ime*. Preuzeto s: <http://protorpedo-rijeka.hr/wp/udruga/o-nama/nase-ime/> (22. 2. 2022.)
5. Riječka baština. *O nama*. Preuzeto s: <https://rijekaheritage.org/hr/p/o-nama/1> (22. 2. 2022.)
6. Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Obnova zgrada*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/> (23. 2. 2022.)
7. Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Muzej Grada*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/muzej-grada/> (23. 2. 2022.)
8. Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *MMSU*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/mmsu/> (23. 2. 2022.)

9. Rijeka 2020 – Europska prijestolnica kulture. *Dječja kuća*. Preuzeto s: <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/djecja-kuca/> (23. 2. 2022.)
10. Strateški plan razvoja turizma Kvarnera sa strateškim i operativnim marketing planom 2016. – 2020. Preuzeto s: <http://www.kvarner.hr/docs/kvarner2011HR/documents/1502/1.0/Original.pdf> (24. 2. 2022.)

The Role of the Local Population in the Tourist Valorisation of the Industrial Heritage of the City of Rijeka

Abstract

Today's appearance of the city of Rijeka has been created thanks to many years of successful industry, which left behind a rich heritage dedicated to the industrial tradition of the city. With the cessation of work of numerous factories and industries in the city of Rijeka, problems with spaces that are becoming neglected and without any future function are noticed. It is the remains (buildings, sites, and infrastructure) of industrial activity that represent a valuable resource basis for the city of Rijeka for the development of industrial tourism and the valorisation of industrial monuments and sites. In addition to economic importance, industrial heritage is of great importance to the local population because its valorisation brings benefits such as increasing the well-being of the wider community. Industrial heritage represents the identity of the local population, so the local population is an integral part of industrial tourism products and the attitudes of the local population affect the quality of industrial tourism products. Starting from the assumption that the industrial heritage is one of the most important legacies that documents the development of the city, the purpose of this paper is to investigate the industrial heritage of the city of Rijeka and examine the attitudes of residents on the conversion of industrial facilities. The aim of this paper is also to analyse the valorisation of the industrial heritage of the city of Rijeka and evaluate its attractiveness. A survey of the local population will be conducted to examine their opinion on the tourist valorisation of industrial heritage in Rijeka, and based on the analysis of the survey, proposals for the future conversion of the industrial heritage of the city of Rijeka will be given. Domestic and foreign scientific literature will be researched, and an overview of successful world examples of tourist valorisation of industrial heritage will be made. Qualitative methods for the theoretical part of the paper will be used, i.e., methods of analysis and synthesis, compilation, comparison, and description. Quantitative methods will be used for the empirical part of the research, which includes collecting and processing data on the attitudes of the local population.

Keywords: industrial heritage, tourist valorisation, city of Rijeka, local population, industrial tourism

Stručni rad

Primljeno: 21. ožujka 2022.

Prihvaćeno: 28. prosinca 2022.

UDK: 338.48-6:7/8COVID-19(497.571Vrsar)

Katarina Bratulić¹

Matteo Legović²

Ivona Pilinger³

Turizam posebnih interesa i participativno upravljanje baštinom u kontekstu (post)pandemijskog turizma – primjer Općine Vrsar⁴

Sažetak

U radu će se analizirati potencijali razvoja turizma posebnih interesa i participativnog upravljanja baštinom u (post)pandemijskom kontekstu kroz studiju slučaja Vrsara. Kao tipična mediteranska destinacija masovnog turizma, općina Vrsar suočava se s izazovima održivosti i ekstremne sezonalnosti turizma koncentriranog na obalnom pojasu. Kroz nekoliko europskih projekata, Turistička zajednica Općine Vrsar započela je s razvojem turizma posebnih interesa, stavljajući naglasak na održivu valorizaciju prirodnih i kulturnih resursa. Participativno upravljanje kulturno-povijesnom baštinom predstavlja suvremeni model upravljanja i valorizacije kulturne baštine, temeljen na partnerstvu i povezivanju svih ključnih dionika u destinaciji. Cilj je ovoga rada analizirati potencijale razvoja održivog turizma posebnih interesa kroz participativno upravljanje kulturno-povijesnom baštinom na području općine Vrsar, koje se provodi u sklopu nekoliko aktualnih projekata (ADRILINK, ArchaeoCulTour, Istra Inspirit). Za potrebe istraživanja korištena je kombinacija kvalitativne i kvantitativne metodologije te su provedeni intervjui sa stručnjacima – predstavnicima ključnih dionika, prije svega s Turističkom zajednicom Općine Vrsar, kako bi se analizirali dosadašnji rezultati te budući planovi participativnog upravljanja baštinom. Preliminarni rezultati istraživanja ukazuju kako participativno upravljanje razvojem turizma posebnih interesa može ponuditi rješenje za izazove (post)pandemijskog turizma i održivosti prevladavajućeg modela masovnog turizma te da Vrsar predstavlja izuzetan primjer dobre prakse povezivanja svih ključnih dionika u procesu razvoja i upravljanja kulturno-turističkim proizvodima.

Ključne riječi: turizam posebnih interesa, participativno upravljanje baštinom, projekti, turizam, Vrsar

¹ Katarina Bratulić, studentica, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; kbratuli@unipu.hr

² Matteo Legović, student, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; malegovic@unipu.hr

³ Ivona Pilinger, studentica, Filozofski fakultet u Puli, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; ipilinger@unipu.hr

⁴ Mentorica studentima za ovaj rad je doc. dr. sc. Nataša Urošević, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; natasa.urosevic@unipu.hr

1. Uvod

Tijekom 2020. globalnu ekonomiju pogodila je pandemija koronavirusa koja je izazvala svjetsku ekonomsku krizu s brojnim negativnim posljedicama u svim strukturama gospodarstva, a turizam je jedan od najteže pogođenih sektora u nacionalnim gospodarstvima, ponajviše u Europi (European Travel Commission, 2020). Tijekom 2020. zabilježen je pad od 73 % međunarodnih turističkih dolazaka, a 2021. pad od 72 % u usporedbi s 2019. godinom (UNWTO, 2022). Do pojave pandemije koronavirusa, brojne turističke destinacije suočavale su se s izazovima masovnog i neodrživog turizma. Stav je i autora ovoga rada da upravo pandemijska kriza predstavlja priliku za preispitivanje postojećeg modela razvoja turizma; priliku za ubrzanje prijelaza na model održivog razvoja, uzimajući u obzir dugoročne ekonomske, društvene i ekološke utjecaje (Afrić Rakitovac, Urošević, Vojnović, 2021a).

Već 80-tih i 90-tih godina 20. stoljeća, kao odgovor masovnom turizmu, javljaju se održivi turizam i turizam posebnih interesa (Rittichainuwat, 2018). Razvoj turizma trebao bi rezultirati gospodarskim razvojem, doprinijeti socijalnoj pravdi i jednakosti, poštivati i očuvati prirodne i kulturne resurse lokalne zajednice te poboljšati kvalitetu života svih ključnih dionika. Takav razvoj turizma trebao bi uključivati primjenu modela održivog razvoja koji se temelji na četiri stupa održivosti: ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i ekološkoj (Afrić Rakitovac, 2017, Sanetra-Szeliga i sur., 2015). Turizam posebnih interesa može pridonijeti održivom razvoju (Rabotić, 2013), a pri tome veliku ulogu imaju ključni dionici koji svojim povezivanjem pridonose postizanju zajedničkih ciljeva i razvoju destinacije kroz modele participativnog turizma i participativnog upravljanja resursima (Gržinić, 2020; Latin, Parabić, Paulišić, 2020; Slivar, 2018).

Predmet ovoga istraživanja jesu potencijali razvoja turizma posebnih interesa i participativnih modela upravljanja baštinom Općine Vrsar u (post)pandemijskom razdoblju. Za potrebe empirijskog istraživanja korištena je kombinacija kvantitativne i kvalitativne metode, što u ovom slučaju podrazumijeva metodu analize statističkih podataka i metodu intervjua. Prvi dio istraživanja proveden je desk-metodom, odnosno analizom sekundarnih statističkih podataka (Lamza Posavec, 2021), a analizirani su statistički podatci broja dolaska i noćenja turističkih zajednica u Istarskoj županiji od 2015. do 2021. te broj dolazaka i noćenja (i prema strukturi receptivnih kapaciteta) od 2019. do 2021. na području Turističke zajednice Općine Vrsar.

Drugi dio istraživanja proveden je metodom strukturiranih i polustrukturiranih individualnih intervjua sa stručnom javnosti, odnosno predstavnicima ključnih dionika: sektora turizma (Turistička zajednica Općine Vrsar), lokalne i regionalne samouprave (Upravni odjel za turizam Istarske županije), znanosti (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli) i baštinskog sektora (Istra Inspirit). Iako je istraživanjem predviđen veći broj intervjua, zbog aktualne pandemijske situacije dio intervjua nije realiziran do predaje ove verzije rada. U istraživanju je sudjelovalo četvero predstavnika stručne javnosti.

Cilj je ovoga rada istraživanje razvojnog potencijala turizma posebnih interesa i participativnog upravljanja baštinom, u aktualnom kontekstu (post)pandemijskog turizma, kao modela prilagodbe na promjene turističkih trendova. Teorijski koncept primijenjen je na primjeru općine Vrsar, smještene na zapadnoj obali istarskog poluotoka, koja se do pojave krize pandemije koronavirusa suočavala s

ključnim izazovima održivosti kao i brojne turističke destinacije Mediterana: prekomjereni (masovni) turizam, visoka sezonalnost te pritisci na lokalne prirodne i kulturne resurse, ali i lokalne zajednice (Afrić Rakitovac, Urošević, Vojnović, 2021a).

U prvome dijelu rada teorijski su analizirani ključni koncepti utjecaja pandemije koronavirusa na turizam, održivog turizma posebnih interesa, participativnog upravljanja razvojem turizma i participativnog upravljanja kulturnim i prirodnim resursima. Nakon teorijskog okvira analiziran je razvoj turizma posebnih interesa u općini Vrsar te participativni projekti upravljanja i valorizacije prirodnih i kulturnih resursa. Drugi je dio rada posvećen provedenom istraživanju, koje je dvojakog karaktera: kvantitativnim istraživanjem analizirani su statistički podatci istarske županije i općine Vrsar, a kvalitativnim istraživanjem prikupljeni su stavovi stručne javnosti o turističkom razvoju i participativnom upravljanju resursima Vrsara. Analizirana literatura, statistički podatci i rezultati provedenih istraživanja poslužili su kao ulazni podatci za SWOT matricu kojom su analizirane snage, slabosti, prilike i prijetnje razvoja turizma posebnih interesa i participativnog modela upravljanja Općine Vrsar. U zaključku su sintetizirani rezultati istraživanja te su ponuđene preporuke za daljnja istraživanja.

2. Teorijski okvir

Pojava pandemije koronavirusa tijekom 2020. imala je izrazito negativne utjecaje na turistički sektor, zaustavljajući međunarodna turistička kretanja, zatvaranjem turističkih destinacija te otpuštanjem velikog broja turističkih radnika, a negativne posljedice pandemijske krize ponajviše su se odrazile na destinacije masovnog turizma diljem svijeta. S druge strane, pandemija koronavirusa potaknula je preispitivanje o nekontroliranoj eksploataciji resursa te zasigurno predstavlja period transformacije ljudskih vrijednosti i iskustva o tome što turizam jest i što bi trebao biti (Benjamin, Dillette, Alderman, 2020). Pri tome, Romagosa (2020) ističe kako se često ponavlja da turistički sektor ima visoku otpornost i kapacitet prilagodbe i oporavka od katastrofalnih ili neočekivanih pojava.

Dosadašnja istraživanja, kao primjerice istraživanja autora Benjamin, Dillette, Alderman (2020), Romagosa (2020) i Varzaru, Bocean, Cazacu (2021), ističu da pandemijska kriza predstavlja novu priliku za prelazak na održiviji turistički razvoj. To potvrđuju i Čorak, Živoder i Marušić (2020) pregledom dosadašnjih istraživanja o utjecaju pandemije na turizam, ističući kako pandemija koronavirusa predstavlja novi početak za reorganizaciju turističkog sektora, stavljajući naglasak na održivost, razvoj turizma posebnih interesa, veću uključenost ključnih dionika, aktivno sudjelovanje lokalne zajednice u turističkom razvoju destinacija te očuvanje prirodnih i kulturnih resursa. Uz to, upravo su promjene turističkih trendova uzrokovane pandemijskom krizom potaknule „stvaranje i oblikovanje novih postpandemijskih turističkih doživljaja i iskustva“ (Golja i Dolenc, 2021, 97).

Do pojave pandemije koronavirusa, hrvatske turističke destinacije nalazile su se u fazi prekomjernog opterećenja, s mnogobrojnim izazovima u poslovanju s ekonomskog, sociološkog, ekološkog i kulturnog aspekta (Gržinić, 2020), a prema istraživanju *TOMAS 2019 Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj* (2020) 81,5 % turista posjećuje hrvatski Jadran radi sunca i mora. Tijekom 2020. u Hrvatskoj je pad turističkog prometa bio popraćen padom deviznih prihoda od turizma; prema podacima eVisitora ostvareno je od 45 % do 50 % turističkih noćenja, a podatci HNB-a ukazuju kako su devizni prihodi od turizma bili oko

45 % onih iz 2019. godine. Tijekom 2020. turističku su sezonu okarakterizirali porast prosječne duljine boravka gostiju, niže cijene smještaja te kratkoročno oslobađanje smještajnih jedinica.

Upravo su dva ključna nedostatka hrvatskog turizma statistički pomogla u ostvarenju turističkih dolazaka i noćenja; blizina emitivnih tržišta (auto-destinacija) te visoko izražena sezonalnost (Krešić i Mikulić, 2020). Kako se u periodu (post)pandemijskog turizma najviše ističe sve veća potreba i prilika razvoja održivog turizma posebnih interesa, uz participativni razvoj i upravljanje resursima, potrebno je analizirati ključne spomenute teorijske koncepte.

Turizam posebnih interesa javio se kao alternativa i odgovor sve prisutnijim negativnim posljedicama masovnog turizma, a iako se sporo razvija, dostigao je poseban položaj u 21. stoljeću kada je održivi turizam stavljen u prvi plan (Akinci, Kasalak, 2016; Rabotić, 2013). Turizam posebnih interesa jedan je od sinonima koji se u literaturi navodi i kao selektivni oblici turizma, posebni oblici turizma, turizam niša i tematski turizam (Trauer, 2006). Turizam posebnih interesa obuhvaća različite posebne interesne oblike putovanja koji su tijekom godina postali poznati kao tržišne niše te popularni unutar turističke industrije. Iako nema ograničenja za ove tržišne niše, neke su od njih postale održivije, a pri tome se mogu izdvojiti: avanturistički turizam, ruralni turizam, kulturni turizam, vjerski turizam, ekoturizam, gastroturizam, turizam baštine, zdravstveni i *wellness* turizam (Kruja i Gjyzezi, 2011; Rabotić, 2013). Turizam posebnih interesa potiče održivost jer često podrazumijeva individualna putovanja ili putovanja u manjim grupama, povezuje sve ključne dionike u razvoju turističkih usluga i ponuda te disperzira turističku ponudu, odnosno smanjuje pritisak na prirodne i kulturne resurse te ne narušava svakodnevni život lokalne zajednice (Rabotić, 2013).

Kulturni turizam, kao jedan od turističkih trendova, predstavlja industriju u porastu, odražava težnju lokalne zajednice za održivi razvoj te podrazumijeva participativne modele upravljanja (Dujmović, 2015; Gržinić, 2020; Rabotić, 2013). Kulturni turizam, koji naglašava kao glavne motivatore putovanja upoznavanje kulturnih atrakcija, sudjelovanje u kulturnim aktivnosti i upoznavanje s lokalnom zajednicom (Rabotić, 2013), kroz upravljanje i valorizaciju kulturnih resursa može uspostaviti pravu održivu upotrebu kulturnih dobara (McKercher i du Cros, 2002). Brojni su autori doprinijeli istraživanju kulturnog turizma (McKercher i Du Cros, 2002; Richards, 2006; Smith, 2006; Timothy, 2011; Antolović, 2009; Jelinčić, 2009; Tomljenović, 2006), no tek je nekoliko stranih i domaćih istraživanja o razvoju kulturnog turizma kao modelu i alatu smanjenja visoko izražene sezonalnosti mediteranskih destinacija (Afrić Rakitovac, Urošević, Vojnović, 2019). Nova istraživanja ukazuju da pandemija koronavirusa predstavlja priliku za intenzivniji razvoj održivog kulturnog turizma, resetiranje politika i praksa upravljanja kulturnom baštinom, razvoj strategija za oporavak kulture i destinacija kulturnog turizma, ali i priliku za hrvatski turizam za razvoj novih autentičnih i kreativnih kulturno-turističkih proizvoda (Escudero Gómez, 2021; Shirvani Dastgerdi, De Luca, 2021, Shirvani Dastgerdi, De Luca, Francini, 2020, Vodanović Lukić, Lukić, 2020).

Uspješna provedba modela održivog razvoja turizma i upravljanja kulturnim resursima zahtijeva i informirano sudjelovanje, suradnju i umrežavanje svih ključnih dionika lokalne zajednice. Sudjelovanje dionika zahtijeva primjenu različitih metoda: intervju, anketa, fokus grupe, kontinuirani dijalog i razmišljanja o svakoj fazi planiranja i daljnjeg razvoja turističkih destinacija (Afrić Rakitovac, Urošević,

Vojnović, 2021). Posljednjih je godina sve prisutniji participativni pristup donošenja odluka, a aktivno sudjelovanje temelji se na partnerskom sudjelovanju mnogih aktera, kao primjerice lokalne zajednice, stručnjaka, političara i svih interesnih dionika.

Ključ je svakog aktivnog sudjelovanja uključiti različite dionike dajući im ne samo mogućnost slušanja i gledanja, već i moć interakcije u procesima. Dobar participativni pristup omogućuje da se čuju različita mišljenja i glasovi, stvarajući tako produktivnost, a za uspješno sudjelovanje svih interesnih dionika bitno je primijeniti *bottom-up* metodu (Šmid Hribar, Bole, Pipan, 2015). Takav model turističkog planiranja i razvoja odnosi se na participativni turizam koji se definira se kao odgovoran i održivi turizam te podrazumijeva uključivanje svih ključnih dionika destinacije s ciljem zajedničkog stvaranja novih i autentičnih kulturno-turističkih proizvoda (Latin, Parabić, Paulišić, 2020).

3. Općina Vrsar – turizam posebnih interesa i projekti participativnog upravljanja kulturnim i prirodnim resursima

Vrsar predstavlja najljepši mediteranski gradić porečkog priobalja, naseljen još od brončanog i željeznog doba, a nastao je kao „grad za ugodu, grad ljetnikovac, grad vidikovac“ (Orlić, 1990, str. 197). Vrsar nudi posjetiteljima tipičan mediteranski ugođaj zahvaljujući kombinaciji kulturnih resursa – kao što je starogradska jezgra, koje nadopunjuju prirodne atrakтивности, a dugo godina predstavljao je metropolu jugoslavenskog naturizma (Blažević, 1984).

Potencijale razvoja održivog turizma posebnih interesa Vrsara analizirali su Afrić Rakitovac, Urošević i Vojnović (2019, 2021a, 2021b), zaključujući da su ključni problemi i dalje masovni turizam, visoka sezonalnost i infrastrukturni problemi. Svojim istraživanjem predlažu razvoj kulturnog, kreativnog, arheološkog i ekoturizma kroz održivu valorizaciju jedinstvenih lokalnih prirodnih i kulturnih resursa s ciljem stvaranja inovativnih turističkih doživljaja.

Današnji turistički razvoj Vrsara usmjeren je na razvoj turizma posebnih interesa kroz participativno upravljanje i turističku valorizaciju kulturnih i prirodnih resursa, odnosno kulturnog krajolika. Zadržavajući primarni turistički proizvod sunca i mora, Turistička zajednica Općine Vrsar razvija niz posebnih oblika turizma temeljenih na: povijesti i kulturi, prirodnim ljepotama, sportu i rekreaciji te nautici. Razvoj navedenih posebnih oblika turizma usklađen je s postavljenim razvojnim ciljevima *Strategije razvoja Općine Vrsar za razdoblje od 2015. do 2020. g.* (2015). Vrsar je prepoznatljiv i po brojnim kulturnim, gastronomskim i sportskim manifestacijama kao što su: Vrsar Art Festival, Stari samanj pod Kaštelom, Koncerti u crkvi, Vrsaranske serenade, Fešta sv. Martina, Božićni koncert, Vrsaranske goložece, Maistra Cup, Perin memorijal, Memorijal Slavoj Greblo, Kup Koversada, Ocean Lava Triathlon, Rekreativna bicikljada sv. Martin, Limes bike tour, Lim Bay Challenge, Vaterpolo Cup Vrsar (Turistička zajednica Općine Vrsar, 2022a).

Kao zaštićena kulturno-povijesna baština općine Vrsar ističu se arheološko nalazište u neposrednoj okolici crkve sv. Marije od Mora, kulturno-povijesna cjelina Vrsara, crkva sv. Marije od Mora i ostatci samostana te stambeno-ateljerski kompleks s galerijom Džamonja (Ministarstvo turizma i sporta RH, 2022), kao i bogata prapovijesna i antička baština (Turistička zajednica Općine Vrsar). Na području općine Vrsar nalaze se i dva zaštićena prirodna područja: posebni rezervat šumske vegetacije Kontija,

koja se ističe kao najbolje sačuvana šuma bijelog graba u Istri, te zaštićeno područje značajni krajobraz Limski zaljev (Natura Histrica, 2022). U nastavku rada analizirani su dosadašnji i aktualni projekti koji imaju ključnu ulogu u razvoju održivog turizma posebnih interesa u Vrsaru, posebice kulturnog i arheološkog, kroz participativno upravljanje i valorizaciju kulturnih i prirodnih resursa.

Uživam tradiciju projekt je koji se provodio u okviru Programa suradnje Interreg V-A Slovenija – Hrvatska 2014 – 2020, sufinanciran sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj, s ciljem uspostavljanja kulinarske transverzale od Panonije do Jadrana, nudeći posjetiteljima jedinstveni doživljaj autohtone tradicije i kulinarnstva u obliku programa temeljenih na održivom partnerstvu lokalne zajednice. Projekt je proveden i s ciljem razvoja aktivne zajedničke prekogranične kulinarske destinacije (od Panonije do Jadrana) te razvoja zajedničkog brenda i turističkog proizvoda *Uživam tradiciju*.

Radi se o jednom od prvih značajnijih projekata Turističke zajednice Općine Vrsar koji je promovirao turističku ponudu temeljenu na kulturnoj baštini te potaknuo razvoj nekih od najznačajnijih manifestacija očuvanja tradicije i autohtonih jela: Ribarske fešte, Porto fest, Stari samanj. Manifestacije su nastale povezivanjem i koordiniranjem privatnog i javnog sektora, a u organizaciju je bilo uključeno lokalno stanovništvo. Manifestacija Stari samanj imala je važnu ulogu u upoznavanju lokalnog stanovništva s bogatom poviješću Vrsara (kao primjerice upoznavanje sa Statum Vrsara iz doba Mletačke Republike), a na događaju su se okupljali i lokalni proizvođači autohtonih proizvoda (*Uživam tradiciju*, 2022).

Istra Inspirit je višestruko nagrađivani projekt koji oživljavanjem povijesti uprizoruje istarske legende i mitove na autentičnim lokacijama. Kao projekt kulturnog i doživljajnog turizma, obogaćuje kulturno-turističku ponudu Istarske županije od 2012. uz potporu i suradnju s Upravnim odjelom za turizam Istarske županije, Istarskom razvojnom turističkom agencijom i Turističkom zajednicom Istarske županije. je Cilj projekta „aktivno umrežavati svu zainteresiranu javnost na sinergijsko djelovanje u kreiranju turističke ponude destinacije“, naglašavajući „valorizaciju neiskorištenih postojećih resursa kulturne i povijesne baštine u destinaciji“. Upravo kao primjer dobre prakse oživljavanja povijesti te participativnog razvoja kulturno-turističkih proizvoda, projekt je okarakteriziran kao kvalitetan, originalan, inovativan i održiv (*Istra Inspirit*, 2022). U spomenutom kontekstu, *Istra Inspirit* predstavlja primjer dobre prakse participativnog turizma koji povezuje zajednice i kulturu *storytellingom*.

Među brojnim interpretacijskim turama, na području Vrsara nastao je Casanova tour koji prati Giacoma Casanovu za vrijeme njegova drugog boravka u Vrsaru. Prilikom upoznavanja s Casanovom, koji je ujedno i vodič, posjetitelji ulaze u interakciju i uviđaju koliko je Casanovin prethodni boravak u Vrsaru utjecao na stanovnike toga mjesta. Putem do utočišta upoznaje se nekoliko stanovnika Vrsara koji su više ili manje oduševljeni njime kao likom. Ova tura nastala je participativnim pristupom. Odrađeni su preliminarni sastanci sa svim dionicima projekta kako bi se utvrdio krajnji proizvod te su održane konzultacije s Turističkom zajednicom Općine Vrsar, Općinom Vrsar i stručnjacima. Participativni pristup koji je primijenjen tijekom osmišljavanja koncepta Casanova toura može se promatrati kao dvosmjerna participativnost zbog uključenosti lokalne zajednice i uključenosti/interaktivnosti rada s publikom (Latin, Parabić, Paulišić, 2020).

ArchaeoCulTour – Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar naziv je projekta kojeg je provodio od 2018. do 2021. Centar za arheološka istraživanja krajolika Filozofskog

fakulteta u Puli, a financiran od strane Hrvatske zaklade za znanost, Općine Vrsar, Turističke zajednice Općine Vrsar i Maistre d. d. Projekt je podrazumijevao prikupljanje, analizu i sistematizaciju podataka o arheološkim lokalitetima Vrsara u svrhu razvoja kulturnog turizma.

Glavni ciljevi projekta podrazumijevaju: identifikaciju i analizu arheološke baštine na temelju do sada poznatih podataka, terenskih istraživanja (pregled terena i sondiranje odabranih lokaliteta), analize kartografije, zračnih snimaka u dostupnim i primjenjivim tehnikama i formatima; utvrđivanje očuvanosti kvalitete arheološkog zapisa s određivanjem prezentacijskog i istraživačkog potencijala nalazišta; očuvanje arheološke baštine i krajolika što će se primijeniti u izradi sustava kontinuiranog monitoringa; valorizacija arheološke baštine u kontekstu gospodarskog razvoja; istraživanje stavova lokalnog stanovništva, stručne javnosti i turista o kulturnoj, posebno arheološkoj baštini; primjena rezultata istraživanja u diseminaciji rezultata radi jačanja svijesti o kulturnom turizmu kroz osmišljavanje novih načina predstavljanja baštine; priprema odabranih lokaliteta za prezentaciju (Filozofski fakultet u Puli, 2022).

Krajnji je produkt projekta kulturna ruta poznata pod imenom Staza ArchaeoCulTour. Duljina je staze oko 30 km, trajanje je oko šest sati hoda, odnosno tri sata bicikliranja. Interesne točke itinerera lokaliteti su istraženi tijekom projekta: Vrsar, Marina – Rimska vila, Monte Ricco – Rimska vila, Biškupovi Vrh, Mukaba, Kloštar – samostan sv. Mihovila i brončanodobni tumul Milovići (Turistička zajednica Općine Vrsar, 2022b).

KLIM Kontija – Limski kanal – Održivo upravljanje zaštićenim područjem europski je projekt financiran iz Europskog fonda za regionalni razvoj u okviru Operativnog programa Konkurentnost i kohezija, u sklopu kojeg je 2021. otvoren Znanstveno-edukacijski centar ZEC Kontija. Kao Kuća u prirodi, centar predstavlja mjesto edukacije iz područja prirodnih i tehničkih znanosti za mlade te kao centar za informiranje i educiranje lokalnog stanovništva te svih posjetitelja zaštićenog područja šume Kontija i Limskog kanala. U sklopu projekta nastali su i Planovi upravljanja zaštićenim područjima prirode Limskog zaljeva i šume Kontija i Studija upravljanja posjetiteljima, a održano je 114 radionica s ciljem podizanja svijesti o važnosti zaštite prirodnih resursa (Općina Vrsar-Orsera, 2022).

ADRILINK – Mreža interpretacijskih centara jadranskih krajolika dio je europskog projekta Interreg ADRION s ciljem promoviranja krajobraznog turizma u jadranskoj regiji kroz mreže interpretacijskih centara za krajolik i razvoja modela održivog upravljanja usmjerenih na smanjenje sezonalnosti. Glavni su rezultati ADRILINK projekta: „1. Osnivanje Jadranske mreže za turizam na krajoliku; 2. Zajednička održiva strategija za sustav krajobraznih odredišta na Jadranu; 3. Sustav novih jadranskih ruta i ruta utemeljenih na interpretaciji krajolika; 4. Digitalna platforma i aplikacija za jadranski turizam; 5. 10 LIC-ova opremljenih aplikacijama pametnih tehnologija i inovativnim ICT rješenjima; 6. Organizacija „Dana krajolika“ kao jedinstvenog događaja integriranog kruga duž Jadranske regije“ (Turistička zajednica Općine Vrsar, 2022c). Kao nadopuna podacima na službenim stranicama, predstavnici Turističke zajednice Općine Vrsar tijekom provedenih intervjua naveli su da se u sklopu ovog projekta namjerava otvoriti interpretacijski centar o moru.

3.1. Analiza turističkih pokazatelja Istarske županije i Turističke zajednice Općine Vrsar

U teorijskom dijelu analizirani su podatci o brojnim negativnim posljedicama u turizmu koje je uzrokovala pandemija koronavirusa, a to se ponajviše odražava na pad broja međunarodnih turističkih dolazaka i noćenja. Istraživanje Ružića i Amidžića (2021) ukazuje kako je na području Istarske županije tijekom 2020. bio prisutan velik pad turističkih dolazaka i noćenja u usporedbi s 2019. godinom. No, kako bi se prikazao utjecaj pandemije koronavirusa na broj dolazaka i noćenja u Istri tijekom 2020. i 2021., period koji je već okarakteriziran kao (post)pandemijski, u sljedećim tablicama (Tablica 1. i Tablica 2.) detaljno su prikazani statistički podatci od 2015. do 2021. svih turističkih zajednica koje djeluju na području Istarske županije.

Tablica 1. Broj dolazaka u turističkim zajednicama u Istarskoj županiji

TURISTIČKA ZAJEDNICA	2021.	2020.	2019.	2018.	2017.	2016.	2015.
Bale	50.983	27.596	55.726	53.263	50.015	42.681	39.309
Barban	12.907	7.874	12.834	12.104	10.768	9.696	7.839
Brtonigla	69.342	34.855	76.132	78.518	78.189	67.259	65.863
Buje	35.154	16.324	45.290	42.719	41.931	35.691	33.502
Buzet	14.830	7.308	18.728	17.745	15.487	13.540	12.277
Fažana	112.295	67.615	144.439	147.668	137.478	125.349	116.274
Funtana	212.061	99.107	237.206	222.310	221.888	207.149	192.522
Grožnjan	5.469	2.889	4.869	4.431	3.639	3.189	2.760
Kanfanar	8.015	5.464	8.605	8.634	8.380	6.498	5.790
Kaštelir Labinci	9.068	6.589	9.375	7.818	7.119	5.856	4.798
Kršan	7.879	5.621	8.963	8.635	7.624	6.995	5.888
Labin	165.710	71.231	245.272	242.118	211.477	208.737	211.699
Ližnjan	29.592	21.212	35.240	34.156	30.071	25.175	22.380
Marčana	36.591	27.186	47.914	48.423	37.575	31.017	27.293
Medulin	342.190	195.667	426.221	416.845	398.851	370.487	353.850
Motovun	20.709	9.942	23.931	19.500	17.972	15.796	14.910
Novigrad	170.766	104.327	230.296	223.708	222.744	215.279	203.840
Oprtalj	8.460	4.469	15.304	13.201	16.967	17.825	14.353
Pazin Središnja Istra	41.195	28.131	40.763	38.170	34.114	27.798	22.215
Poreč	430.615	203.953	589.120	569.136	567.062	524.479	485.285
Pula	285.961	149.184	445.623	420.210	386.326	335.850	292.852
Raša	38.606	24.581	45.126	45.329	43.151	38.285	33.375

Rovinj	549.304	294.562	721.060	701.756	635.381	568.185	522.264
Sveta Nedelja	11.193	8.422	12.067	12.007	10.853	8.873	
Svetvinčenat	18.099	12.363	16.227	14.953	13.314	11.843	9.646
Tar – Vabriga	185.373	90.082	256.373	239.558	232.107	213.572	196.816
Umag	349.268	183.328	505.157	485.791	472.575	429.960	409.697
Višnjan	11.195	7.259	11.585	10.268	9.612	7.005	5.320
Vižinada	6.107	4.666	6.316	5.044	4.682	4.302	3.410
Vodnjan	49.690	43.454	57.387	54.916	49.136	42.331	34.027
Vrsar	171.546	87.087	221.560	225.735	216.159	203.712	195.189
Žminj	10.138	6.878	9.856	8.864	8.015	6.638	5.390

Izvor: Turistička zajednica Istarske županije (2022). *Dolasci i noćenja turista u Istri*. Preuzeto s: <https://www.istra.hr/hr> (5. 3. 2022.)

Analiza statističkih podataka ukazuje da je najveći broj turističkih zajednica Istarske županije tijekom 2020., radi pojave pandemije koronavirusa, ostvarilo između 30 % i 50 % broja dolazaka u odnosu na predpandemijsku 2019. godinu. Pri tome, izdvajaju se turističke zajednice Svetvinčenat, Vodnjan, Vižinada i Žminj koje su ostvarile između 70 % i 76 % broja dolazaka iz 2019. godine.

Tijekom 2021., u razdoblju (post)pandemijskog turizma, većina istarskih turističkih zajednica ostvarilo je između 80 % i 90 % broja turističkih dolazaka iz 2019., što ukazuje da 2021. već predstavlja fazu oporavka. Analiza pokazatelja ukazuje da turističke zajednice Barban, Grožnjan, Središnja Istra i Svetvinčenat bilježe porast i do 10 % u odnosu na 2019. godinu.

U sljedećoj tablici prikazani su podatci o turističkim noćenjima u turističkim zajednicama u Istarskoj županiji.

Tablica 2. Broj noćenja u turističkim zajednicama u Istarskoj županiji

TURISTIČKA ZAJEDNICA	2021.	2020.	2019.	2018.	2017.	2016.	2015.
Bale	337.679	193.112	362.458	336.178	328.643	277.217	247.634
Barban	101.038	68.978	105.147	102.725	95.096	84.259	69.395
Brtonigla	559.557	320.748	627.770	668.748	656.987	568.735	531.763
Buje	176.324	83.092	213.777	204.879	211.430	179.636	169.579
Buzet	57.596	34.202	62.858	57.409	57.074	47.929	44.050
Fažana	865.823	520.586	1.055.382	1.081.941	1.042.994	966.431	930.182

Funtana	1.593.193	743.193	1.721.331	1.667.836	1.693.607	1.586.580	1.493.754
Grožnjan	24.805	17.079	22.542	23.068	21.001	17.284	14.551
Kanfanar	68.248	52.244	70.763	72.444	67.469	54.174	48.346
Kaštelir Labinci –	82.152	62.793	85.479	74.151	70.539	63.949	54.004
Kršan	62.811	57.330	70.300	59.345	66.180	53.641	43.781
Labin	983.838	453.250	1.440.277	1.451.962	1.341.976	1.279.515	1.337.586
Ližnjan	254.276	193.650	290.112	292.578	266.611	228.815	219.121
Marčana	310.328	243.819	382.632	367.961	324.822	270.025	235.058
Medulin	2.328.527	1.448.537	2.765.651	2.814.423	2.757.488	2.697.381	2.459.085
Motovun	51.440	28.286	54.850	49.176	45.429	39.795	37.360
Novigrad	1.046.041	641.074	1.331.891	1.310.185	1.271.303	1.192.205	1.267.420
Oprtalj	33.911	21.308	54.314	55.808	62.763	67.346	61.127
Pazin / Središnja Istra	303.473	222.419	300.244	294.000	266.139	217.628	174.210
Poreč	2.609.444	1.388.144	3.485.232	3.421.137	3.392.400	3.109.432	3.085.208
Pula	1.532.755	855.878	2.174.652	2.108.057	1.964.610	1.671.308	1.544.364
Raša	295.436	215.513	357.169	363.306	343.725	308.026	277.808
Rovinj	3.496.374	1.846.127	4.011.661	4.025.030	3.820.985	3.423.557	3.261.789
Sveta Nedelja	105.717	80.153	110.266	110.413	100.489	80.032	
Svetvinčenat	155.883	109.457	141.771	135.924	124.977	109.103	90.287
Tar – Vabriga	1.538.685	804.826	1.973.775	1.882.986	1.861.241	1.685.570	1.570.156

Umag	2.148.962	1.273.200	2.724.669	2.701.251	2.632.048	2.366.225	2.218.786
Višnjan	89.603	61.906	89.177	81.725	78.573	70.926	46.128
Vižinada	50.492	39.446	49.477	40.733	39.088	35.510	30.557
Vodnjan	550.970	532.307	684.810	690.591	648.614	558.173	495.647
Vrsar	1.426.570	712.854	1.634.030	1.646.465	1.630.377	1.492.275	1.418.294
Žminj	85.399	59.374	85.182	80.617	71.878	61.525	50.912

Izvor: Turistička zajednica Istarske županije (2022). *Dolasci i noćenja turista u Istri*.

Preuzeto s: <https://www.istra.hr/hr> (5. 3. 2022.)

Broj ostvarenih noćenja tijekom 2020. na području turističkih zajednica Istarske županije varira između 32 % i 81 % naspram 2019., što ukazuje kako su određene destinacije bile posjećenije te da su brojni faktori utjecali na odabir smještajnih objekata u godini pandemijske krize. Pri tome, najbolje rezultate u odnosu na 2019. ostvarila je turistička zajednica Kršan.

Analiza turističkih noćenja tijekom 2021. ukazuje kako je većina turističkih zajednica ostvarila između 80 % i 90 % noćenja naspram 2019. Turistička zajednica Grožnjan, Središnja Istra, Svetvinčenat, Višnjan i Žminj ostvarile su čak i do 10 % većeg broja turističkih noćenja u odnosu na 2019.

Broj turističkih dolazaka i noćenja tijekom 2020. i 2021., u pandemijskom i (post)pandemijskom razdoblju, daje uvid u zanimljive podatke koji ukazuju kako su istarske obalne destinacije sunca i mora, kao primjerice Umag, Poreč i Pula, ostvarile u prosjeku manje noćenja i dolazaka u odnosu na druge turističke zajednice u Istri, posebice destinacije koje se nalaze u unutrašnjosti Istre. Takvi podatci mogu se povezati s činjenicom kako su atraktivnije i posjećenije bile destinacije koje nude ruralni turizam, *outdoor* proizvode, aktivni odmor u prirodi te luksuzni privatni smještaj, kao primjerice Turistička zajednica Središnje Istre.

U nastavku slijedi analiza statističkih podataka Općine Vrsar, a Tablica 3. prikazuje broj dolazaka i noćenja prema strukturi receptivnih kapaciteta.

Tablica 3. Broj dolazaka i noćenja prema strukturi receptivnih kapaciteta u Općini Vrsar

Objekt		2019.		2020.		2021.	
Kategorija	Vrsta objekta	Broj noćenja	Broj dolazaka	Broj noćenja	Broj dolazaka	Broj noćenja	Broj dolazaka
1 zvjezdica	Objekti u domaćinstvu	9.208	1.403	5.963	905	7.858	1.187
1 zvjezdica	Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste)	2.368	491	1.754	341	2.583	505

	– skupina kampovi)						
2 zvjezdice	Hoteli	36.149	5.608	11.384	1.684	28.536	4.109
2 zvjezdice	Objekti u domaćinstvu	14.720	2.191	7.897	1.099	12.752	1.743
2 zvjezdice	Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste – skupina kampovi)	3.021	521	1.855	269	2.812	456
3 sunca	Objekti na OPG-u (seljačkom domaćinstvu)	238	68	150	34	203	27
3 zvjezdice	Hoteli	75.758	20.282	13.434	3.685	42.457	9.117
3 zvjezdice	Kampovi	1.139.697	136.344	518.394	59.647	1.029.789	114.783
3 zvjezdice	Objekti u domaćinstvu	64.718	10.350	40.532	5.880	65.984	9.836
3 zvjezdice	Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste – skupina kampovi)	7.495	1.333	3.217	505	5.158	812
4 zvjezdice	Hoteli	219.445	37.730	62.266	9.309	173.073	24.179
4 zvjezdice	Objekti u domaćinstvu	11.823	1.711	8.956	1.257	13.790	1.985
4 zvjezdice	Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste – skupina kampovi)	3.679	684	1.318	201	2.080	307
5 zvjezdica	Objekti u domaćinstvu	547	58	280	33	621	62
Komfor	Hoteli	0	0	0	0	0	0
Nema kategoriza- cije	Nekomercija- lni smještaj	43.969	2.638	35.659	2.248	39.405	2.475
Nema kategoriza- cije	Objekti u domaćinstvu	0	0	0	0	0	0
Nema kategoriza- cije	Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste – skupina kampovi)	1.600	161	0	0	0	0

Ukupno		1.634.435	221.573	713.059	87.097	1.427.101	171.583
--------	--	-----------	---------	---------	--------	-----------	---------

Izvor: obrada autora prema podatcima koje je ustupila Turistička zajednica Općine Vrsar

Iz Tablice 1., 2. i 3. vidljivo je da je tijekom 2020. Turistička zajednica Općine Vrsar ostvarila 39 % dolazaka i 43 % noćenja naspram 2019. Sljedeće godine (2021.) ostvareno je 77 % dolazaka i 87 % noćenja naspram 2019. Također, iz Tablice 3. vidljivo je da kampovi imaju najveći udio broja noćenja i dolazaka u ukupnim brojkama. Tako su 2019. kampovi ostvarili udio od 69 % u ukupnom broju noćenja, 2020. udio od 73 % i 2021. udio od 72 %.

3.2. Rezultati istraživanja stavova stručne javnosti

U nastavku su predstavljeni rezultati istraživanja stavova stručne javnosti kroz analizu odgovora na deset pitanja postavljenih u okviru intervjua.

Na prvo pitanje vezano za dosadašnji razvoj i ključne izazove razvoja vrsarskog turizma predstavnici stručne javnosti naveli su da je turizam od 1960. postao značajna djelatnost za općinu Vrsar. Od svojih početaka turizam se u Vrsaru temeljio na proizvodu sunce i more koji je i danas najznačajniji motiv dolaska, uz kulturne i prirodne resurse. Svi sudionici složili su se da je vrsarski turizam sukladno proizvodu sunce i more obilježen visokom sezonalnošću te velikim opterećenjem obalnog pojasa u nekoliko ljetnih mjeseci. Stručnjaci su podijeljenog mišljenja oko definiranja modela razvoja turizma u Vrsaru. Dio predstavnika smatra da je on i dalje destinacija masovnog turizma, ali stvara bazu za razvoj posebnih oblika turizma, dok drugi dio predstavnika smatra da on već jest destinacija turizma posebnih interesa. No, svi su se stručnjaci složili i pohvalili razvoj turizma posebnih interesa, na čijem se razvoju intenzivno radi posljednjih nekoliko godina.

Na pitanje vezano za potencijale razvoja kulturnog turizmu istaknuli su da je on jedan od ključnih turističkih proizvoda Vrsara u fazi razvoja. Postoje mnogi kulturni resursi na temelju kojih Vrsar može razvijati održivi kulturni turizam. U Vrsaru postoji ponuda kulturnog turizma i mogućnost razgledavanja kulturnih atrakcija, ali one su nedovoljno valorizirane te ne postoji strategija upravljanja kulturnim resursima u svrhu održivog kulturnog turizma. Istovremeno se radi na valorizaciji i komunikaciji kulturnog stvaralaštva i kulturne baštine kroz mnogobrojna događanja. Postoji više projekata u sklopu kojih se radi na istraživanju i valorizaciji materijalne i nematerijalne kulturne baštine Vrsara kroz participativne procese, to su prije svega ArchaeoCulTour i Interreg Adrion „ADRILINK”, a djelomično i Interreg SI-HR „Enjoyheritage”, Interreg SI-HR „Uživam Tradiciju”.

Na sljedeće pitanje, vezano za partnerstvo dionika i participativno upravljanje resursima, stručnjaci navode da veliku ulogu u destinacijskom upravljanju Vrsara ima sinergija privatnog i javnog sektora s lokalnom zajednicom, posebice kao potreba prilagodbe turističkim trendovima, ali i stvaranju integrirane turističke ponude. Istaknuli su kako su, upravo zahvaljujući participativnom modelu, na području Vrsara nastali inovativni kulturno-turistički proizvodi, a upravo to ukazuje da se stvara temelj za ekonomsku, ekološku, socijalnu i kulturnu održivost Vrsara (npr. uključivanje lokalne zajednice u projekte očuvanja kulturne i prirodne baštine). Prema odgovorima stručnjaka, partnerstvo dionika Općine Vrsar podrazumijeva sljedeće dionike uključene u participativni model: Općina Vrsar-Orsera, Turistička

zajednica Općine Vrsar, Maistra d. d., Valamar, Montraker d. d., privatni iznajmljivači, ugostitelji i lokalno stanovništvo.

Na pitanje o utjecaju pandemije koronavirusa na održivi razvoj turizma posebnih interesa Vrsara, predstavnici ključnih dionika istaknuli su da je pandemija sve natjerala na promišljanje održivijeg modela razvoja te kvalitetnije ponude i suradnju s dionicima. Naveli su da upravo ovaj period predstavlja priliku za analizu dosadašnjeg razvoja te promišljanje o daljnjem razvoju inovativnih i jedinstvenih turističkih proizvoda namijenjenih turističkim nišama. Općina Vrsar priključila se i u CROSTO, projekt Instituta za turizam koji pomoću ETIS pokazatelja prati održivi razvoj destinacija. Nakon priključenja projektu, Općina Vrsar započela je s prvim istraživanjima, nakon čega slijedi dodavanje postavljenih indikatora.

Je li održivi turizam posebnih interesa povezan sa zadovoljavajućim brojem ostvarenih dolazaka i noćenja tijekom 2020. i 2021. predstavnicima stručne javnosti predstavljalo je vrlo izazovno pitanje. Mišljenja su da je ostvarene rezultate omogućila kombinacija turističkih proizvoda (koji se temelje na kulturnim i prirodnim resursima) i veliki broj receptivnih kapaciteta u kampovima, u kojima je ostvaren najveći broj dolazaka i noćenja. To potvrđuju i statistički podatci koje su autori analizirali.

Stručnjaci su se složili da Turistička zajednica Općine Vrsar predstavlja primjer dobre prakse, posebice dobrog smjera i načina razmišljanja o održivoj valorizaciji kulturne i prirodne baštine te naveli kako je to svakako trend koji bi koristio i drugim sličnim sredinama. Opisali su da u Istri postoji i druge destinacije koje razvijaju turizam posebnih interesa, no Vrsar se svakako pri tome izdvaja zahvaljujući participativnim modelima upravljanja i valorizacije kulturnih i prirodnih resursa.

3.3. SWOT analiza

Analizirana literatura i rezultati provedenih istraživanja predstavljaju ulazne podatke za SWOT matricu, kojom su analizirane snage, slabosti, prilike i prijetnje vezane za potencijale razvoja turizma posebnih interesa i participativnog upravljanja baštinom Općine Vrsar.

Tablica 4. SWOT analiza

SNAGE	SLABOSTI
• stvaranje i razvoj održivog turizma • zaštićeni kulturni i prirodni resursi • jedinstvena vrijednost u atrakcijskoj osnovi destinacije (amareti – lijeske i plantaže lješnjaka, dugogodišnja tradicija održavanja kiparske škole, tradicija ribarstva – centar More More, 150 godina gospodarenja šumom - znanstveno-edukacijski centar ZEC, Kontija) • europski projekti • autentičnosti	• doživljaj Vrsara kao destinacije sunca i mora • nedovoljna povezanost osnovnih destinacijskih proizvoda s dodatnom ponudom kulturne i prirodne baštine • ne postoji strateški plan upravljanja i valorizacije kulturno-povijesne baštine • izraženi sezonski karakter turističke ponude • lošija kvaliteta smještajnih kapaciteta (smještaj s 3*)

• personalizirani sadržaji • participativni model razvija i upravljanja kulturno-turističkim proizvodima • porast prepoznatljivosti Vrsara na regionalnoj i nacionalnoj razini kao destinacije s bogatim portfeljom turističkih proizvoda temeljenih na interpretaciji baštine • mogućnost povezivanja destinacije s prirodnom baštinom • mogućnost organiziranja vođenih tura po metodologiji interpretacije baštine	• izazovi s lokalnom zajednicom pri uključivanju u participativne razvojne modele (nezainteresiranost) • prometna izdvojenost
PRILIKE	PRIJETNJE
• razvoj održivog turizma posebnih interesa • turizam doživljava • uključivanje primarnih i sekundarnih dionika u proces upravljanja turističkim proizvodima • razvoj baštinske zajednice • suradnja s lokalnim privatnim iznajmljivačima, obiteljskih hotelima i kampovima po pitanju promocije turističkih proizvoda • dijeljenje znanja na stručnim skupovima i konferencijama po pitanju interpretacije baštine • bolje poznavanje baštine od strane lokalnog stanovništva i njezino adekvatno valoriziranje	• razvoj masovnog (kulturnog) turizma • neodrživo upravljanje destinacijom i resursima • izazovi s lokalnom zajednicom pri uključivanju u participativne razvojne modele (nezainteresiranost) • konkurencija • klimatske promjene • pandemija koronavirusa

Analiza prikupljenih podataka ukazuje da se kao glavne snage Vrsara ističu stvaranje baze za razvoj turizma posebnih interesa, povezanost ključnih dionika i autentični kulturno-turistički proizvodi temeljeni na interpretaciji i *storytellingu*. Tržišne prilike ukazuju na mogućnost intenzivnijeg razvoja održivog turizma posebnih interesa kroz adekvatnu valorizaciju prirodnih i kulturnih resursa, suradnju s lokalnim privatnim iznajmljivačima, obiteljskim hotelima i kampovima po pitanju promocije turističkih proizvoda te priliku za bolje upoznavanje i osvještavanje lokalne zajednice o kulturnoj i prirodnoj baštini.

Istraživanje ukazuje i na prisutne slabosti, a to je još uvijek prevladavajući doživljaj Vrsara kao destinacije sunca i mora, sezonalnost, prometna izoliranost te nedovoljna povezanost osnovnih destinacijskih proizvoda s dodatnom ponudom kulturne i prirodne baštine. Također, uočen je nedostatak

plana upravljanja kulturno-povijesnom baštinom. Prijetnje daljnjem razvoju turizma posebnih interesa i upravljanja resursima mogle bi predstavljati neodrživost, konkurencija, sve prisutnije klimatske promjene, ali i ugroza pandemije koronavirusa. Daljnjem razvoju participativnog modela upravljanja resursima mogu prijetiti i izazovi s lokalnom zajednicom, kao što je primjerice nezainteresiranost za sudjelovanje u procesima planiranja i razvoja.

4. Zaključak

Razvoj turizma posebnih interesa, kroz participativno upravljanje baštinom, predstavlja moguće rješenje problema održivosti aktualnog modela masovnog turizma općine Vrsar u (post)pandemijskom razdoblju: participativno upravljanje prirodnim i kulturnim resursima predstavlja mogući model održivog turističkog razvoja za općinu Vrsar te općina Vrsar predstavlja primjer dobre prakse razvoja održivog turizma posebnih interesa i participativnog modela upravljanja kulturnim i prirodnim resursima.

Analiza statističkih podataka ukazuje da je Turistička zajednica Općine Vrsar tijekom 2021. ostvarila 77 % dolazaka i 87 % noćenja o odnosu na 2019., što predstavlja vrlo zadovoljavajuće rezultate. Provedeno istraživanje pokazalo je kako su dobri rezultati ostvareni zahvaljujući velikom broju smještajnih jedinica u kampovima koji su 2020. i 2021. ostvarili najveći udio u broju noćenja (73 % i 72 %), kao i autentičnim i inovativnim proizvodima turizma posebnih interesa koji, u skladu s aktualnim globalnim trendovima, dopuštaju turistima upoznavanje s kulturnom i prirodnom baštinom Vrsara i u (post)pandemijskim uvjetima. Pandemija, koja je natjerala ključne dionike na promišljanje održivijih modela razvoja turizma, omogućila je valorizaciju jedinstvenih lokalnih resursa u skladu s promijenjenim preferencijama gostiju.

Nakon provedenog istraživanja, autori zaključuju da općina Vrsar predstavlja izuzetan primjer dobre prakse povezivanja dionika lokalne zajednice u procese upravljanja resursima kroz razvoj turizma posebnih interesa, osiguravajući i potičući ekonomsku, ekološku, socijalnu i kulturnu održivost destinacije. Na taj način, kroz aktualne projekte koji potiču participativne modele upravljanja razvojem turizma te jedinstvenim prirodnim i kulturnim resursima, osmišljeni su inovativni proizvodi i doživljaji koji uspješno rješavaju ključne probleme održivosti dosad prevladavajućeg modela masovnog turizma.

Kao preporuku za daljnja istraživanja, autori smatraju da bi bilo poželjno analizirati indikatore održivosti na području Turističke zajednice Općine Vrsar te provesti anketno istraživanje s domicilnim stanovništvom o zadovoljstvu postojećim modelima razvoja turizma i upravljanja resursima. Ograničenje ovog istraživanja predstavlja mali broj provedenih intervjua zbog pandemije koronavirusa, no autori svakako namjeravaju nastaviti s istraživanjem i obuhvatiti veći broj stručnjaka i predstavnika ključnih dionika.

Literatura

1. Afrić Rakitovac, K. (2017). Sustainable tourism as a driver for community development. U: Urošević, N., Afrić Rakitovac, K. (ur.), *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism* (3-28). Pula: Juraj Dobrila University of Pula.

2. Afrić Rakitovac, K., Urošević, N., Vojnović, N. (2019). Creating innovative tourism experiences through sustainable valorisation of archaeological heritage. U: Zadel, Z., Smolčić Jurdana, D. (ur.), *Tourism in Southern and Eastern Europe 2019 – Conference Proceedings* (1-15). Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Sveučilište u Rijeci.
3. Afrić Rakitovac, K., Urošević, N., Vojnović, N. (2021a). Interpreting the Mediterranean archaeological landscape through stakeholders' participation – the case of Vrsar, Croatia. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 14, 1, str. 49-84.
4. Afrić Rakitovac, K., Urošević, N., Vojnović, N. (2021b). Community Participation in Sustainable Valorisation of Cultural Heritage: The Case of the Municipality of Vrsar. *Academica Turistica – Tourism and Innovation Journal*, 14, 1, str. 7-22.
5. Akinci, Z., Kasalak, M. (2016). Management of Special Interest Tourism in Terms of Sustainable Tourism. U: Avcikurt C., Dinu, M. S., Hacıoglu, N., Effe, N., Soykan, A., Tetik, N. (ur.), *Global Issues and Trends in Tourism* (177-190). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
6. Antolović, J. (2009). *Menadžment u kulturi*. Zagreb: Hadrian.
7. Benjamin, S., Dillet, A., Alderman, D. (2020). „We can't return to normal": committing to tourism equity in the post-pandemic age. *Tourism Geographies*, 22:3, str. 479-483.
8. Blažević, I. (1984). *Turizam Istre*. Zagreb: Savez geografskog društva Hrvatske.
9. Čorak, S., Boranić Živoder, S., Marušić, Z. (2020). Opportunities for tourism recovery and development during and after COVID-19: Views of tourism scholars versus tourism practitioners. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, Vol. 68 No. 4., str. 434-449.
10. Escudero Gómez, L. A. (2021). Cultural tourism in cities post-COVID-19: a perspective and proposals for an alternative model. *Boletín De La Asociación De Geógrafos Españoles*, 91.
11. European Travel Commission. (2020). *Handbook on COVID-19 recovery strategies for National Tourism Organisations*. Brussels: ETC Marketing Intelligence.
12. Golja, T., Dolenec, S. (2021). Suradnja i partnerstvo interesnih dionika u turizmu: Primjeri dobre prakse kreiranja inovativnog turističkog doživljaja. U: Golja, T. (ur.), *Izazovi destinacijskog menadžmenta i imaginacija turizma budućnosti: Prilagodba destinacijskih menadžment organizacija COVID-19 okruženju* (97-126). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
13. Gržinić, J. (2020). *Turističke atrakcije, nastanak, razvoj, utjecaji*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
14. Jelinčić, D. A. (2009). *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: Meandarmedia.
15. Krešić, D., Mikulić, J. (2020). Scenarij faznog pristupa oporavku turističkog tržišta nakon COVID-19 pandemije. U: Čorak, S., Gjurašić, M. (ur.), *COVID-19: Prijetnja i prilika za HR turizam* (5-9). Zagreb: Institut za turizam.
16. Kruja, D., Gjyzezi, A. (2011). The Special Interest Tourism Development and the Small Regions. *Turizam*, vol. 15., str. 77-89.
17. Lamza Posavec, V. (2021). *Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi*. Zagreb: Institut društvenih djelatnosti Ivo Pilar.
18. Latin, J., Parabić, M., Paulišić, M. (ur.) (2020). *Priručnik participativnog turizma koji povezuje zajednicu i kulturu storytellingom*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.
19. Marušić, Z. (ur.) (2020). *TOMAS 2019 Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za turizam. Preuzeto s: <http://www.iztzg.hr/files/file/RADOVI/KNJIGE/TOMAS-Hrvatska-2019.pdf> (5. 3. 2022.)
20. McKercher, B., Du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York: Haworth Hospitality Press.
21. Općina Vrsar-Orsera (2015). *Strategija razvoja Općine Vrsar za razdoblje od 2015. do 2020. g.* Zagreb: Horwath HTL. Preuzeto s: <https://vrsar.hr/>
22. Orlić, D. (1990). *Srdačno, vaš Poreč*. Poreč: ADRIATIC.

23. Rabotić, B. (2013). *Selektivni oblici turizma*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih medija.
24. Richards, G. (2006). *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York i London: Routledge.
25. Rittichainuwat, Bongkosh. (2018). *Special Interest Tourism, 3rd Edition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
26. Robinson, M., Novelli, N. (2005). Niche tourism: an introduction. U: Novelli, N. (ur.), *Niche Tourism – contemporary issues, trends and cases* (1-11). Oxford: Elsevier.
27. Romagosa, F. (2020). The COVID-19 crisis: Opportunities for sustainable and proximity tourism. *Tourism Geographies*, 22:3, str. 690-694.
28. Ružić, P., Amidžić, D. (2021). Tourist developments in covid pandemic conditions on the example of Istria county, Croatia. *Tourism International Scientific Conference Vrnjačka Banja – TISC*, 6(1), str. 450-465.
29. Sanetra-Szeliga, J., Jagodzińska, K., Vandesande, A., Thys, C. (2015). *Cultural Heritage Counts for Europe. Full Report*. Krakow: CHCfE Consortium.
30. Shirvani Dastgerdi, A., De Luca, G. (2021). Resetting Cultural Heritage Policy and Management Practice - Moderating Mass Tourism in Post-Pandemic Times. *The Historic Environment: Policy & Practice*.
31. Shirvani Dastgerdi, A., De Luca, G., Francini, C. (2020). Reforming Housing Policies for the Sustainability of Historic Cities in the Post-COVID Time: Insights from the Atlas World Heritage. *Sustainability*, 13, 1-12.
32. Slivar, I. (2018). Stakeholders in a Tourist Destination – Matrix of Possible Relationships Towards Sustainability. *Open Journal for Research in Economics*, 1 (1), str. 1-10.
33. Smith, L., (2006). *Uses of Heritage*. London i New York: Routledge.
34. Šmid Hribar, M., Bole, D., Pipan, P. (2015). Sustainable Heritage Management: Social, Economic and Other Potentials of Culture in Local Development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, str. 103-110.
35. Timothy, D. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction*. Bristol i Buffalo: Channel View Publications.
36. Tomljenović, R. (2006). Kulturni turizam. U: Čorak S., Mikačić V. (ur.), *Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno* (119-145). Zagreb: Institut za turizam.
37. Trauer, B. (2006). Conceptualizing special interest tourism - Frameworks for analysis. *Tourism Management*, 27, str. 183-200.
38. UNWTO (2022). *World Tourism Barometer, January 2022*. Preuzeto s: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-01/220118-Barometersmall.pdf?PBIQdr4u_qM0w56_l0NpfGPzylGu6Md= (28. 2. 2022.)
39. Varzaru, A. A., Bocean, C. G., Cazacu, M. (2021). Rethinking Tourism Industry in Pandemic COVID-19 Period. *Sustainability*, 13(12), str. 1-19.
40. Vodanović Lukić, I., Lukić, A. (2020). Small is beautiful (and safe): utjecaj pandemije COVID-19 na kulturni turizam. U: Čorak. S, Gjurašić, M. (ur.), *COVID-19: Prijetnja i prilika za HR turizam* (65-70). Zagreb. Institut za turizam.

Internetski izvori

1. Filozofski fakultet u Puli (2022). *ArchaeoCulTour - Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar*. Preuzeto s: <https://ffpu.unipu.hr/> (8. 3. 2022.)
2. Istra Inspirat (2022). *O nama*. Preuzeto s: <https://www.istrainspirit.hr/> (8. 3. 2022.)
3. Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske (2022). *Registar kulturnih dobara*. Preuzeto s: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (7. 3. 2022.)
4. Natura Histrica (2022). *Posebni rezervat šumske vegetacije Kontija*. Preuzeto s: <http://www.natura-histrica.hr/hr/zasticena-podrucja/posebni-rezervat-sumske-vegetacije-kontija-29> (7. 3. 2022.)

5. Općina Vrsar-Orsera (2022). *Otvoren Znanstveno-edukacijski centar ZEC Kontija*. Preuzeto s: https://vrsar.hr/otvoren_zeckontija/ (8. 3. 2022.)
6. Turistička zajednica Istarske županije (2022). *Dolasci i noćenja turista u Istri*. Preuzeto s: <https://www.istra.hr/hr> (5. 3. 2022.)
7. Turistička zajednica Općine Vrsar (2022a). *Doživi*. Preuzeto s: <https://infovrsar.com/> (7. 3. 2022.)
8. Turistička zajednica Općine Vrsar (2022b). *ArchaeoCulTour*. Preuzeto s: <https://infovrsar.com/> (8. 3. 2022.)
9. Turistička zajednica Općine Vrsar (2022c). *ADRILINK - Mreža interpretacijskih centara jadranskih krajolika*. Preuzeto s: <https://infovrsar.com/> (8. 3. 2022.)
10. Uživam tradiciju (2022). *TZO Vrsar*. Preuzeto s: <https://www.uzivam-tradicijo.eu/> (7. 3. 2022.)

Special interest tourism and participatory heritage management in the context of (post) pandemic tourism: Example of the Municipality of Vrsar

Abstract

The paper will analyze the potentials of special interest tourism development and participatory heritage management in a (post)pandemic context through a case study of Vrsar. As a typical Mediterranean destination of mass tourism, the Municipality of Vrsar faces the challenges of sustainability and extreme seasonality of tourism concentrated in the coastal zone. Through several European projects, the Tourist Board of the Municipality of Vrsar has begun to develop tourism of special interest, emphasizing the sustainable valorization of natural and cultural resources. Participatory management of cultural and historical heritage is a modern model of management and valorization of cultural heritage, based on partnership and connecting all key stakeholders in the destination. The aim of this paper is to analyze the potentials of sustainable tourism of special interest through participatory management of cultural and historical heritage in the Municipality of Vrsar, which is implemented within several current projects (ADRILINK, ArchaeoCulTour, Istra Inspirit). For the purposes of the research, a combination of qualitative and quantitative methodology was used and interviews were conducted with experts - representatives of key stakeholders, primarily with the Tourist Board of Vrsar, to analyze current results and future plans for participatory heritage management. Preliminary research results indicate that participatory management of tourism development of special interests can offer a solution to the challenges of (post)pandemic tourism and sustainability of the prevailing model of mass tourism and that Vrsar is an outstanding example of good practice connecting all key stakeholders in the development and management of cultural tourism products.

Key words: tourism of special interests, participatory heritage management, projects, tourism, Vrsar

Stručni rad

Primljeno: 21. ožujka 2022.

Prihvaćeno: 28. prosinca 2022.

UDK: 338.483.12:902.034(497.583Brela)

Antonela Čelan¹

Ilija Žamić²

Antička ambalaža u turističkom izlogu³

Sažetak

Kroz navedeni stručni rad prikazat će se cjelokupan proces oživljavanja kulturne baštine od ideje do realizacije. Projekt *Muzej u nastajanju* okupio je profesore i studente Sveučilišta u Zadru s ciljem prezentacije antičkih nalaza iz podmorja uvale Jakiruša u Brelima. Sponzori projekta, Općina i Turistička zajednica Brela u svom programu predvidjeli su proširenje kulturnog sadržaja turističke ponude mjesta. Prva faza bila je spašavanje amfora, keramičkog posuđa, obrađenih kostiju i stakla koje je iz podmorja Jakiruše odbačeno u depo Gradskog muzeja u Makarskoj. Druga faza podrazumijevala je arheološku identifikaciju, obradu i katalogizaciju materijala. Osmišljen je koncept postavke zbirke i uređenja interijera. Spomenici će biti izloženi u nekoliko konceptualnih tematskih cjelina (peć za proizvodnju keramike, simulacija podmorskog ambijenta s usidrenim brodom i edukativne vitrine). Izložci će biti dopunjeni vizualnim materijalom, legendama, svjetlosnim i zvučnim efektima. Iduća faza podrazumijeva infrastrukturne i građevinske radove. Zapuštena zgrada buduće zbirke kvalitetno je arhitektonsko ostvarenje Ante Rožića koje će dati dodatnu vrijednost kulturnoj ponudi Brela. Smještaj zgrade na deset metara od plaže i glavne šetnice u središtu Brela uz zgradu turističke zajednice izvanredno pogoduje protočnosti posjetitelja. Atraktivnost novog sadržaja omogućuje umreženost s ostalom turističkom ponudom, gdje podvodni lokalitet može biti novi *point of interes* ronilačkih škola i sportskih ruta. Krajnji je cilj od lokalne zajednice i turista koji su dosad uživali u moru, suncu i gastronomiji stvoriti nove baštinike kulturnog blaga.

Ključne riječi: antički nalazi, amfore, keramičko posuđe, kosti, staklo, muzej, podvodni lokalitet

¹ Antonela Čelan, studentica, Odjel za povijest umjetnosti, Sveučilište u Zadru; celanantonela@gmail.com

² Ilija Žamić, student, Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru; ilijazamic@hotmail.com

³ Mentori studentima za ovaj rad su izv. prof. dr. sc. Željko Miletić (Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju; zmiletic@unizd.hr) i doc. dr. sc. Silvia Bekavac (Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti; sbekavac@unizd.hr).

1. Uvod

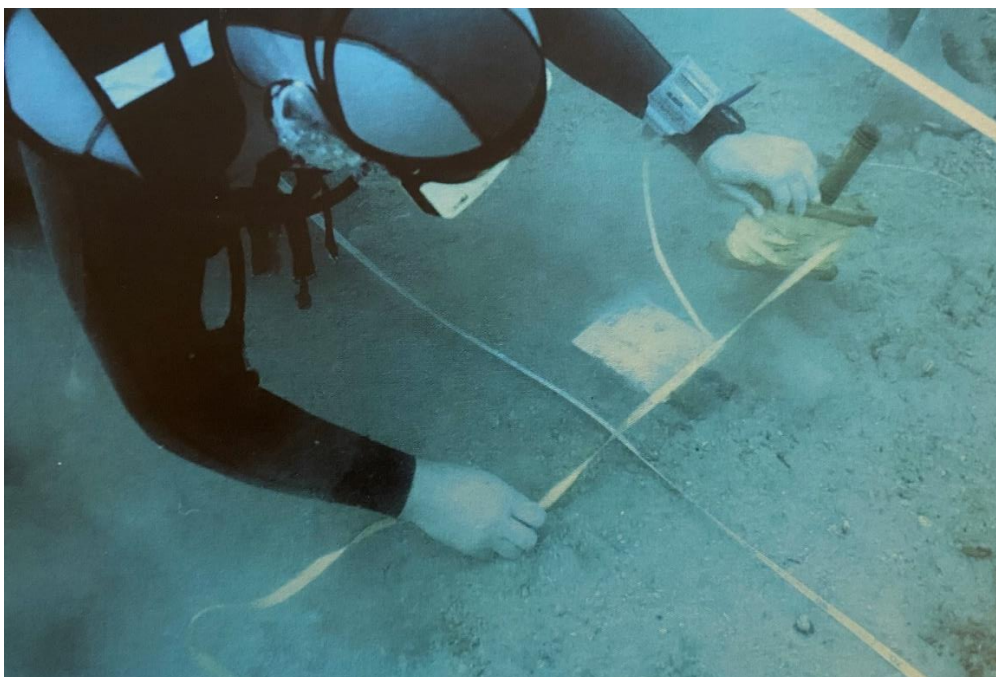
Projekt Muzej u nastajanju okupio je profesore i studente Sveučilišta u Zadru s ciljem prezentacije antičkih nalaza iz podmorja uvale Jakiruša u Brelima. Spomenici će biti izloženi u nekoliko konceptualnih tematskih cjelina (peć za proizvodnju keramike, simulacija podmorskog ambijenta s usidrenim brodom i edukativne vitrine). Izložci će biti dopunjeni vizualnim materijalom, legendama, svjetlosnim i zvučnim efektima. Krajnji je cilj od lokalne zajednice i turista koji su dosad uživali u moru, suncu i gastronomiji stvoriti nove baštinike kulturnog blaga.

Jedna od najvažnijih osobina ovoga projekta povratna je sprega studenata i profesora, otvoreni i prijateljski odnos i funkcionalna fluidnost koja je od puke ideje i transcendentalne zamisli izrodila opipljiv i vidljiv rad. Zahvala ide i profesorima koji su studente strpljivo vodili kroz svaki segment rada i nesebično ih usmjeravali dijeleći im savjete i znanja stečena dugogodišnjim radom. Svima njima ovo je prilika da spoznaju prirodu posla kojim će se baviti, opipaju materiju i izvuku sve najbolje iz sebe i svojeg dugogodišnjeg školovanja te to usmjere na pravo mjesto i za plemenitu svrhu.

2. Nastanak muzeja

Projekt muzeja antičkih spomenika u Brelima začet je još 1996. godine kada su na lokalitetu Brela-Jakiruša mještani opazili čudne artefakte na morskome dnu. Istraživanja na tom mjestu počinju već 1998. i 1999. godine, a ona su urodila značajnim i bogatim nalazima arheološkog materijala koji se mahom sastoji od antičkih ulomaka amfora i različitog keramičkog posuđa (Božek, Jurišić, Orlić, 2000). Postojala je teza o tome kako su oni bili dio brodskog tereta, a nakon brodoloma taj se materijal našao na dnu mora, što je ubrzo opovrgnuto jer brodska olupina nije pronađena nigdje u blizini, a pronađeni predmeti iz dužeg su vremenskog razdoblja.

Slika 1. Podvodno arheološko istraživanje lokaliteta Brela – Jakiruša

Izvor: M. Orlić

Arheološki materijal doživio je brojna premještanja, loše skladištenje i nebrigu što je ostavilo traga na njegovoj građi. Naime, nakon završetka istraživanja materijal se mahom pohranjuje u depou Gradskog muzeja u Makarskoj, a jednim dijelom i u prostorije skladišta vinarije u zgradi Općine Brela s obzirom na to da su objekti bili podvrgnuti uobičajenom procesu desalinizacije.

Izlaganje ovih dragocjenih arheoloških artefakata nikada nije imalo sretno rješenje. Neko vrijeme oni su krasili atrij hotela Maestral u Brelima, a zatim su vraćeni i deponirani u Gradskom muzeju u Makarskoj sve do prosinca 2021. godine kada budućnost ovih predmeta počinje biti svjetlija zahvaljujući odredbi u ugovoru između Općine Brela i makarskog muzeja, prema kojoj će materijal pronađen u Jakiruši biti vraćen i izložen u skladu sa svojom važnošću i kulturološkom težinom kada se na izvornom lokalitetu, tj. u Brelima, osigura adekvatan prostor za njihovo izlaganje. Turistički centar Brela na korištenje je ustupio prostor bivšeg vrtića u samom centru mjesta u svrhu izlaganja antičkog materijala. Namjera je bila obogatiti kulturno-edukacijsku ponudu samoga mjesta prvenstveno za svoje mještane i stanovnike makarske rivijere, ali i brojne domaće i strane turiste.

Slika 2. Tijek istraživanja i vađenja pronađenog materijala

Izvor: M. Orlić

Urbani identitet Makarske rivijere za vrijeme socijalističke Jugoslavije razvijao se u skladu sa suvremenim standardima i načinom života, istovremeno mijenjajući prostor u kulturnom, sociološkom i identitetskom smislu. Izgradnja Jadranske magistrale 1964. godine ubrzala je taj proces i u kratkom razdoblju dolazi do izgradnje mnogobrojnih hotela, odmarališta i popratnih ugostiteljskih objekata čime se temeljito izmijenio način života lokalnog stanovništva. Takav turistički potencijal, *tabula rasa*, privukao je brojne značajne arhitekte i urbaniste tog vremena poput Ante Rožića, Bernarda Bernardija, Julija De

Luce, Rikarda Marasovića i drugih. Među njima svakako valja istaknuti Antu Rožića čiji je arhitektonski opus na makarskom području najznačajniji (Vodanović, 2019).

Hotel Maestral, koji se nalazi u neposrednoj blizini centra, jedan je od važnijih ostvarenja Rožićevog opusa na Makarskoj rivijeri. Predstavlja primjer skladnog uklapanja arhitekture u mediteranski krajobraz. To je prepoznatljiva turistička građevina svojega vremena, jedinstveno ostvarenje poslijeratnog modernizma na području Mediterana, važno zbog specifične raščlambe otvorenog i zatvorenog prostora, ispreplitanja betonske jezgre i hortikulturnih rješenja, te suptilnog dizajna interijera s korištenjem domaćih vrsta kamena i velikim brojem inkorporiranih umjetnina (Vodanović, 2019).

Krajobrazna arhitektura Zvonka Kovačića, unutrašnjost koju oprema Bernardo Bernardi i umjetnička djela Jagode Buić, Vaska Lipovca i Ede Murtića pospješila su kvalitetu kreativno oblikovanog ambijenta (Glažar, 2014). Hotel daje naslutiti koliko su Brela, podno planinskog lanca Biokova, bila važno mjesto u turističkoj zajednici cijele Makarske rivijere, baš kao i danas. Rožić je u suradnji s Bernardom Bernardijem ostvario i kvalitetnu tipsku arhitekturu Jadrana koji se u to vrijeme našao na meti i razvoju masovnog turizma i svega što on sa sobom nosi.

Slika 3. Antički materijal

Slika 4. Antički materijal

Slika 5. Antički materijal

Projekt Turističkog centra Brela realiziran je krajem šezdesetih godina 20. stoljeća (1967. – 1969.) u vremenu kada se mjesto razvija u snažnu turističku destinaciju.⁴ Rožić uvijek inspiraciju traži u krajoliku kojim je okružen i u kojem radi. On svojim projektima nastoji uspostaviti simbiozu novonastale zgrade s onim što se nalazi u njezinoj blizini. Utjecaj morske obale i linije Biokova u pozadini u oblikovanju forme, uporaba prirodnih i dostupnih materijala, drveća i ostale vegetacije važni su faktori u njegovom prostornom planiranju.

Na isti je način pristupio i ovome projektu. Nadahnut je starim dalmatinskim kalama, njihovom nepravilnosti koja postaje pravilna prema načelima tada moderne arhitekture. Uklopio je niz malih objekata poput pošte, vrtića, barova, turističke agencije koji su važni za jednostavan život stalnih stanovnika, ali i za fluidno i olakšano kretanje turista. Centar je prepoznatljiv po dinamičnom pejzažu kosih krovova čime je uspješno povezana tradicija rahlih i kompaktnih mediteranskih aglomeracija s modernim arhitektonskim izrazom – Rožić je starodalmatinsku arhitekturu zaodjenuo plaštem modernizma.

⁴ <https://vizkultura.hr/arhitektura-s-osjecajem/>, (10. 3. 2022.)

Slika 6. Radovi na dokumentaciji materijala.

Snažan razvoj turizma uvijek se opravdavao profitabilnošću turističke industrije, ali i izvorom financiranja za očuvanje/održivost dobara, pa i za opstanak zajednice. Rijetko se naglašava humanost turizma, koja je razlog postojanja te industrije i u čijoj je osnovi zadovoljavanje ljudskih potreba za oporavkom. Čovjek svojim težnjama i potrebama diktira tržište i mijenja ga. Standardizirana ponuda počinje se mijenjati zbog zasićenosti korisnika te se njihove želje usmjeravaju k novim zahtjevima, doživljajima, iskustvima i inspiraciji (Klarić, 2014).

Iz dana u dan shvaćamo kako isključivo masovni turizam nema više svoje čvrsto uporište za budućnost i kako je potrebna diversifikacija segmenata ponude za nove interesne grupe i podizanje kvalitete kompletnog dijapazona ponude kako bi turizam opstao kao bitna gospodarska grana u Hrvatskoj. Dodatna vrijednost koju turizmu može dati ponuda kulturno-edukativnih sadržaja, jeste mogućnost da se domaći i strani turisti zadržavaju na ovdje tijekom cijele godine, odnosno da će proširiti sezonu i izvan ljetnih mjeseci.

Naime, takvi sadržaji privlače novi segment konzumenata kojemu sunce i more nisu nužno primarni cilj, a onima kojima to jest, dodat će novu točku interesa, mogućnost da potroši koji euro više i zainteresira se i za neke druge sadržaje. Valja istaknuti kako je projekt, koji se razvija iz dana u dan, jedan kotačić u cijelom sistemu koji će proširiti znanja i shvaćanja našega prostora kod brojnih turista. Oni će imati prilike posjetiti prostorije budućeg muzeja, ali će jednako važne promjene donijeti u lokalnoj zajednici među mjesnim stanovništvom. Samo podizanjem samosvijesti i znanja o baštini domaći mogu shvatiti

potencijal takve turističke ponude. Podneblje, ljudi i povijest jedini su mogući začetnik svake intervencije u prostoru i kroz prostor (Premierl, 2014).

Slika 7. Tijek radova na obradi materijala u prostorima buduće zbirke

Moramo istaknuti da je jedan od naglasaka u budućem izložbenom prostoru stavljen na muzealizaciju i predstavljanje vrijednog materijala javnosti kojim se i stručna zajednica obogaćuje novim spoznajama i saznanjima te otvara mogućnosti novog promišljanja povijesnog prostora i kulturnog krajolika. Komunikacija osobina koje svaki pojedini predmet u sebi nosi, direktno implementira kulturnu baštinu u realan život ljudi i njihovih zajednica i samim time kvalitetu življenja postavlja na veću razinu. Stečena svijest o baštini postaje dijelom identiteta sredine i u sebi nosi velik edukacijski potencijal (Maroević, 1993). Upravo je edukacija, ne samo starijih već i djece, bila jedna od glavnih zamisli prilikom promišljanja, o tada još samo teoretskom, ali danas već živom projektu muzeja.

Priča je počela velikim angažmanom profesorice Silvije Bekavac, pročelnice na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru i profesora Željka Miletića s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Nakon ustupanja prostora bivšeg vrtića rodila se zamisao o otvaranju muzeja koja je u Turističkoj zajednici dočekana s velikim odobravanjem i podrškom jer je potencijal projekta snažan. Turistička zajednica općine Brela stavila se na raspolaganje i pomagala u ostvarenju projekta prihvaćajući sugestije i prijedloge. Nekoliko metara od mora i plaže, u blizini borova i u srcu mjesta otvorila se prilika za novi, kulturni sadržaj. Prvi korak u cijelom putovanju bio je premjestiti materijal iz depoa Gradskog muzeja u Makarskoj u sadašnji prostor.

Prostor se sastoji od malog predvorja kojim se dolazi u veliku glavnu prostoriju. Iz glavne dvorane nastavljaju se dvije manje bočne prostorije sa sanitarnim čvorom i kuhinjom, a staklenom stijenom na sjevernoj strani odvojeno je malo, pravokutno unutarnje dvorište. Od samoga početka projekta

angažirani su studenti diplomskog studija povijesti umjetnosti i arheologije u Zadru koji su na taj način odrađivali svoju muzejsko-galerijsku praksu na najbolji način – upoznavanjem sa svim etapama oblikovanja izložbenog prostora, rada s materijalom, osmišljavanja dodatnih sadržaja i svih drugih komponenata koje ovaj projekt čine jedinstvenim.

Studenti su bili podijeljeni u dvije skupine po četiri člana. Prva skupina počela je s radom 16. prosinca 2021. netom prije početka zimskih praznika, dok je druga skupina došla na teren 28. siječnja 2022. godine. Zatekli su materijal u kutijama koji je trebalo raspakirati, rasporediti i promisliti o njemu, o načinu na koji mu pristupiti i o metodologiji koju upotrijebiti prilikom rada. Naime, podmorska zbirka sadržava oko 200 predmeta mahom ulomaka keramičkih posuda i amfora. Svakom pojedinom segmentu pristupilo se s jednakom pažnjom.

Radi brzine i efikasnosti poslovi su raščlanjeni. Pojedinci ili skupine identificirali su predmete, kolidirali ranije inventarne oznake s novima, drugi su fotografirali predmete za foto-bazu koja je dio inventarne knjige, treći su radili na inventarnoj knjizi ispisujući karakteristike, inventarne brojeve i sva ostala obilježja pojedinih predmeta digitalno. Jedna skupina istraživala je o samom prostoru budućeg muzeja, tj. o arhitektonskim elementima, korištenim građevinskim materijalima i okolnom prostoru. Posao je tekao paralelno i bez velikih poteškoća. Suradnja među studentima i profesorima bila je na visokoj razini zbog same prirode posla isto kao i osjećaj zajedništva i zadovoljstva zbog sudjelovanja u hvalevrijednom projektu koji će otvoriti nove mogućnosti za mjesnu zajednicu.

Što se izložbenog materijala tiče, mahom je riječ o fragmentima keramike (amfore i stolno posuđe) iz doba antike među kojima su pronađeni i komadići drva, metala i kosti čijom ćemo analizom doći do bliže i točnije datacije, tj. vremena proizvodnje. Od većih predmeta svakako valja istaknuti dijelove amfora: vratove (neki s pečatima proizvođača), ručke, trbuhe i dna. Dio posuda izdvojen je i poslan u restauratorske radionice kako bi se mogle prezentirati kao cjelovite.

Studentska praksa izvukla je teorijsko znanje na najbolji način – praktičnom upotrebom. Sve ono što su učili o razdobljima, stilovima, datacijama i muzealizaciji sada je bilo potrebno primijeniti na živom materijalu i u stvarnim okolnostima. Na taj su način proširili svoje sposobnosti razumijevanja i razmišljanja o predmetima koji su spašeni iz depoa i kojima je bilo potrebno osmisliti novi životni habitus. Rodile su se brojne ideje o izgledu interijera s obzirom na prirodu predmeta.

Unutarnji prostor trebao bi predstavljati morsko dno na koje se zakorači i na taj način ulazi u svijet u kojem su se predmeti nalazili prije njihovog pronalaska. Zastupljenost predmeta u prostoru bit će naglašena reprezentativnim primjercima koji će biti odabrani sukladno savjetima dizajnerske agencije za uređenje unutarnjih interijera. Bit će potrebno adaptirati prostor tako da se njegove karakteristike ne degradiraju, s obzirom da je i arhitektura ostavština poslijeratnog modernizma i sama po sebi značajna.

Važno je promisliti kako kanalizirati slučajne prolaznike u zbirku, tj. na koji im način privući pozornost na muzejski prostor. Prema Peteru van Menschu izložba je „zemlja snova“, rezultat je procesa selekcije i manipulacije informacijama. U tom prostoru posjetitelj prihvaća sudove i interpretacije kojima muzej kao medij određuje značenje. Interpretacija izrasta iz interakcije između „ideje“ i „tvari“ pri čemu „tvar“ čini

prostor, primarni muzejski i sekundarni muzeografski materijal, a „ideju“ cilj, strategija, stil i tehnika izložbe (Maroević, 1993).

Slika 8. Tijek radova na dokumentaciji građe

Osim zatvorenog unutarnjeg prostora, na raspolaganje je dobiveno i malo dvorište koje je s glavnom prostorijom povezano staklenom stjenkom i niskim zidom. U tom dvorištu bila bi smještena vjerna rekonstrukcija antičke peći za keramiku prema analognim primjerima, kako bi posjetiteljima bio dočaran cijeli proces nastanka keramičkih posuda koje će biti izložene u glavnom prostoru. U tom bi se dvorištu organizirao i kutak za djecu – jedne od najvažnijih posjetitelja ovakve vrste lokalnog muzeja. Njega bi se opremilo stolovima, stolicama i didaktičkim instalacijama koje bi zainteresirale najmlađe i zabavile ih prilikom posjeta.

Oni bi u tom okruženju mogli izrađivati sami sebi suvenire na keramici, oslikavati svoje doživljaje, rješavati neke igre i zapisivati poruke što bi kustosima bila vrijedna povratna informacija. Školska djeca prvenstveno, čine jednu od glavnih ciljanih skupina kojima je zbirka namijenjena. Glavnu dvoranu obogatili bi raznim vrstama projekcija, multimedijalnim sadržajem i vizualnim medijima koji bi svakako upotpunili priču o nastanku, uporabi i sudbini antičke keramike, ali i o bogatoj povijesnoj ostavštini krajolika u kojem je pronađena. Povijest bi na taj način oživjela i postala dio svakodnevnice.

Nakon ovih prvih koraka potrebno je ostvariti suradnju s dizajnerskim studijem za uređenje interijera koji će usmjeriti djelovanje – odabir materijala za izlaganje, daljnje osmišljavanje izgleda prostora, način pristupa multimedijalnom sadržaju i projekcijama, osmišljavanje funkcionalnosti prostora i angažiranje publike u istom. Kao jedan od najboljih izbora istaknula se mlada i perspektivna agencija Kocka d. o. o. iz Šibenika čija je prilagodljivost i fleksibilnost omogućila idejama život i materijalizaciju. Njihovi projekti

vidljivi su diljem Hrvatske, a svojom kvalitetom pozicioniraju se na zavidnu svjetsku razinu u korištenju novih materijala, multimedije i sličnih pomagala koja stvaraju moderan i ukusno uređen ambijent. Nakon izlaganja koncepta izložbe odmah su podastri prijedlozi realizacije koji uključuju hibridne radioničko-izložbene vitrine i ormare koji omogućuju interakciju posjetitelja sa zbirkom.

Slika 9. Radni sastanci i dogovori oko detalja projekta

3. Zaključak

Valja naglasiti da se cijeli posao izbora predmeta i katalogiziranja zbirke sa svim popratnim aktivnostima odigrao u svega nekoliko intenzivnih dana u dvama terminima te da su to radili studenti, neki prvi put, uz mentorstvo profesora. S obzirom na složenost i obujam posla, nije došlo do zastoja ni bilo kakvih problema u izvedbi. Brela uz zgradu turističke zajednice izvanredno pogoduje protočnosti posjetitelja. Atraktivnost novog sadržaja omogućuje umreženost s ostalom turističkom ponudom, gdje podvodni lokalitet može biti novi *point of interes* ronilačkih škola i sportskih ruta. Krajnji je cilj od lokalne zajednice i turista koji su dosad uživali u moru, suncu i gastronomiji stvoriti nove baštinike kulturnog blaga. Ideje su nastajale tijekom cijelog procesa sazrijevanja koncepta muzeja – i nastaju još uvijek.

Slika 10. Studenti ispred Rožičevog centra u kojem će biti postavljena buduća zbirka

Literatura

1. Božek, S., Jurišić, M. i Orlić, M. (2000). *Brela – Jakiruša, Podmorsko arheološko nalazište*. Brela.
2. Glažar, T. (2014). Važnost prirodnog okruženja u hotelskoj arhitekturi 30-ih i 60-ih godina 20. stoljeća na istočnoj jadranskoj obali – tri primjera. U: *Identitet jadranske turističke arhitekture*. Zagreb: HAZU.
3. Klarić, V. (2014). Kulturni turizam-ekonomija identiteta. U: *Identitet jadranske turističke arhitekture*. Zagreb: HAZU.
4. Maroević, I. (1993). *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
5. Premerl, T. (2014). Povijesni pregled turističke arhitekture na Jadranu u 20. st. U: *Identitet jadranske turističke arhitekture*, Zagreb: HAZU.
6. Vodanović, A. (2019). *Ante Rožić i Makarsko primorje*. Podgora: Udruga Kačić.

Internetski izvori:

1. Viz kultura. Preuzeto s <https://vizkultura.hr/arhitektura-s-osjecajem/> (10. 3. 2022.)

Antiquity Packaging in a Tourist Shop Window

Abstract

The aforementioned professional paper will describe the entire process of reviving cultural heritage from an idea to realization. Project Museum in the Making has brought together professors and students of the University of Zadar with the goal of presenting antique finds from the Jakiruša bay seabed in Brela. The project's sponsors, the municipality and Tourist Board of Brela foresaw the expansion of the cultural components tied to the area's tourist offer. The first phase was rescuing the amphorae, ceramic vessels, processed bones and glass that was discarded from the Jakiruša seabed into the City Museum of Makarska depot. The second phase implied archeological identification, processing and cataloguing the material. The concept of the exhibit's setting and interior design has been devised. The artefacts will be displayed in several conceptual thematic units (a furnace for the production of ceramics, stimulation of the underwater ambience with an anchored ship and educational showcases). Exhibits will be enriched with visual material, legends, light and sound effects. The next phase implies infrastructural and construction work. The neglected building of the future collection is a valuable architectural achievement by Ante Rožić, which will add additional value to the cultural offer of Brela. The location of the building is 10 meters away from the beach and main walkway in the center of Brela, right next to the building of the Tourist Board which goes exceptionally well in favour of visitor traffic. The attractiveness of new content enables networking with the rest of the tourist offer so the underwater site can become a *point of interest* for scuba-diving schools and sports routes. The end goal is to create new heirs to cultural riches such as enjoying the sea, sun and gastronomy; for locals and tourists alike.

Key words: Brela, Jakiruša, underwater archaeology, antiquity, reviving cultural heritage

Stručni rad

Primljeno: 21. ožujka 2022.

Prihvaćeno: 28. prosinca 2022.

UDK: 502.131.1:338.48-611(497.523Varaždin)

Andreja Mičuda¹

Sara Dania²

Utjecaji na manifestaciju Špancirfest, održivost i nasljeđe na primjeru grada Varaždina

Sažetak

U radu se pruža pregled niza perspektiva o učincima samog događaja Špancirfesta. Istražuju se različite vrste učinaka, koristeći se primjerima, te se raspravlja o različitim načinima mjerenja tih učinaka. Predstavlja se pitanje ostavštine događaja, zajedno s nizom učinaka događaja, koji pokazuju važne dugoročne i opsežne učinke koji su obilježja naslijeđene sheme. Kroz mjerenja utjecaja na događanja, kroz niz domena, mogu se procijeniti održivost događaja Špancirfesta unutar *event* industrije i početi shvaćati mjesto zelenih/ekoloških održivih događaja. Održivost Špancirfesta mjera je doprinosa utjecaja same te manifestacije pozitivnim promjenama u vanjskim područjima, uključujući okoliš, socijalnu pravdu i ekonomsku pravdu. Radom se želi procijeniti ulogu niza važnih mjerenja u procjeni samog događaja; procijeniti pozitivne i negativne učinke događaja; analizirati i dizajnirati sam događaj; objasniti koncept nasljeđa događaja te raspraviti o ulozi Špancirfesta u novoj ekonomiji.

Ključne riječi: manifestacija Špancirfest, utjecaji na događaj, ekonomski učinci, multiplikacijski, utjecaj na okoliš, negativni utjecaji

1. Uvod

Industrija događaja, kao i svi drugi industrijski sektori, morat će se promijeniti i prilagoditi posljedicama ekonomske krize tijekom sljedećih deset godina. Posljednji odjeljak poglavlja bavi se nekim novim ekonomskim idejama koje trenutno utječu na poslovni sektor i politiku vlade i nudi dva primjera novih poslovnih praksa koje se javljaju u sadašnjem trenutku. Jasno je da će menadžeri događaja (*event*) u budućnosti morati imati vještinu da procijene utjecaje i morat će ih biti u stanju primijeniti u situaciji povećanih ekoloških i društvenih promjena. Varaždin i događanja u Varaždinu, kao što je svetkovina

¹ Andreja Mičuda, izvanredna studentica, Preddiplomski stručni studij Menadžment turizma i sporta, MEV-Čakovec; andreja.micuda@mev.hr

² Sara Dania, redovna studentica, Preddiplomski stručni studij Menadžment turizma i sporta, MEV-Čakovec; sara.dania@mev.hr

barokne glazbe te nadasve posjećen godinama Špancirfest, potiču stručnjake da se osvrnu i na moguće posljedice koje donose takva populistička događanja.

Područje Varaždina naseljeno je već u rimsko doba o čemu svjedoče arheološki nalazi. Zahvaljujući svom geografskom položaju Varaždin se u razdoblju srednjega vijeka razvija kao trgovački i obrtnički grad. Poprima izgled pravoga srednjovjekovnog grada, a važna je i njegova obrambena funkcija. Svojim strateškim položajem Varaždin je branio i čitavo okolno područje, u to vrijeme i čitavu Štajersku. Postaje glavni grad Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1767. – 1776.). Pretrpio je požar 1776. godine te se grad okružuje osnovnim gospodarskim funkcijama te poprima sve karakteristike baroknoga grada. Taj izgled zadržao je do danas.

Svjesni smo dijalektike promjena svih naših gradova te je tako i u Varaždinu svako razdoblje ostavilo svoj snažan timbar, stoga prepoznavamo sklad stilova baroka, rokoka i klasicizma. Nemoguće je ne uočiti začudnu graditeljsku baštinu koja je satkana u palačama, crkvama, ulicama i trgovima. Mnoga je desetljeća Varaždin središte kulturnog života Međimurja i šire.

Mnoge palače, kao graditeljska baština cjelokupne hrvatske zajednice, nalaze se u Varaždinu. Palača Drašković-Nadasdy, palača Erdödy-Oršić, palača Erdödy-Patačić, palača Herczer, palača Keglević, palača Patačić, palača Patačić-Puttar, palača Petković-Ožegović, palača Prassinsky-Sermage, palača Varaždinske županije, palača Zagrebačkog Kaptola, palača Zakmardy (Zakmardijevo sjemenište) – palače su koje se nalaze na popisu nepokretnoga kulturnog dobra Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Popis palača daleko je veći jer obuhvaća veći broj izvan poznatih gradskih trgova te tako možemo dodati i palaču Bakić, palaču Hinterholzer, palaču Janković, palaču Nitzky, palaču Patačić-Bužan, palaču Petković-Tomasy, palaču Prassinsky-Batthyany, Palaču pravde, Zgradu Nacionalnog kazališta, varaždinske trgove i šetališta, Varaždinsko groblje...

Špancirfest, kao uspješni primjer održivog kulturno-turističkog proizvoda, predstavlja se na mnogim međunarodnim kongresima turističkih sadržaja ili povijesnih gradova. Kao tema kongresa odabrana je zaštita i interpretacija povijesnih atrakcija te ogledni primjeru održivog turističkog proizvoda. Stoga se u radu nastoje objasniti utjecaji na održavanje same manifestacije Špancirfest koji koristi povijesne resurse kao sastavni dio svoje privlačnosti, a stalnim promjenama i otvaranjem novih tematskih i sadržajnih cjelina pokazao se sposobnim zadržati kontinuirani rast kroz dugi niz godina.

2. Definicija događaja i utjecaji na njega

Engleska riječ *event* znači događaj, fenomen, posljedica, natjecanje. Riječ *event* riječ je koja se sve češće koristi u hrvatskom jeziku. *Event* može biti svečanost, ceremonija, sportsko natjecanje, kongres, konferencija, izložba, festival ili zabava. Sva ta značenja u hrvatskome jeziku objedinjena su riječju događanje. Najčešće se riječ *event* upotrebljava u situacijama kada se govori o upravljanju *eventima*, *event* menadžmentu te organizaciji *evenata*. Umjesto toga možemo govoriti o upravljanju događanjima, menadžmentu događanja te organizaciji događanja (Valčić, 2021). Prema definiciji, poseban događaj je okupljanje ljudskih bića, koje obično traje od nekoliko sati do nekoliko dana, a osmišljeno je za slavlje, čestitanje, prodaju proizvoda, promociju, podučavanju o društvenim ili osobnim postignućima ili samo u promatranju okupljenih ljudi na nekom događaju (Valčić, 2021).

Profesor Joe Jeff Goldblatt, pionir u posebnim događajima, ima sličnu definiciju, možda općenitiju, kada kaže da je „poseban događaj jedinstveni trenutak u vremenu koji se slavi svečanošću i ritual za zadovoljavanje specifičnih potreba“ (Goldblatt, 2002; str. 6). Getz, s druge strane, nudi dvije definicije, jednu sa stajališta organizatora događaja: „Poseban događaj je događaj koji se jednom događa, uobičajeno vani, ili se rijetko događa, a odnosi se na redovne programe ili aktivnosti raznih sponzora ili organizatora događanja“ (Getz, 1997, str. 4). Druga definicija odnosi se na gosta: „Kupcu ili gostu poseban događaj je prilika za razonodu, društveno ili kulturno iskustvo izvan njihova normalnog raspona mnogobrojnih izbora ili izvan svakodnevnog iskustva“ (Getz, 1997, str. 4).

Što su zapravo posebni događaji, eventi, a što je to produkcija posebnih događaja? Kako su povezani? Koja je razlika između producenta događaja i voditelja događaja – ili između planera događaja i koordinatora događaja u tom smislu? Kako su organizirani događaji i gdje se u procesu uklapa proizvodnja? Sve su to pitanja na koje je potrebno odgovoriti, a najsretnije se to postiže prolazeći kroz definicije.

Svi komentari, definicije, istraživanja mnogobrojnih stručnjaka iz područja event menadžmenta su jednako vrijedni u definiranju posebnih događaja kao suštinskih jedinstvenih i nezaboravnih momenata u korištenju vremena za zabavu, opuštanje ili spoznaju novoga. Često su ti događaji jednostavni poput rođendana koji prolaze kroz zabavu za djecu, a zahtijeva samo nekoliko sati, no može biti i vrlo zahtjevna organizacija kada se uključi proslava i za majke i za djecu.

Događaji su privremeno i namjerno okupljanje ljudi. Iz toga slijedi da upravljanje događajima kao područje industrijske prakse treba definirati kao organizaciju i koordinaciju aktivnosti potrebnih za postizanje ciljeva događaja. Eventi su vremenski ograničena i određena okupljanja ljudi te često pokazuju načine na koje ljudi žive i odvijaju svoje aktivnosti, stoga su, na neki način, jedinstveni.

Prolazeći kroz, gore navedeni niz točaka, može nam izgledati i prilično očito da, što više promatramo fenomene eventa, događaja u našem društvu i njihov utjecaj na naš poslovni i društveni život, isto tako moglo bi nam se više oprostiti stalno pronalaženje nedosljednosti između ovih osnovnih deskriptora i onoga čemu svakodnevno svjedočimo u medijima, našem susjedstvu, pa čak unutar naših vlastitih obitelji.

Eventi se razlikuju od uobičajenih aktivnosti, jer sadržavaju početak i kraj. Menadžeri, stručnjaci slažu se da eventi imaju svoj početak, programsko razdoblje i kraj. Iako je točno da se to odnosi na evente koji su vođeni, strogo organizirani to nije slučaj sa tzv. spontananim eventima, koji se obično dogode sasvim slučajno. Iako je zaista bitno da se eventi unaprijed planiraju, da se planira vrijeme i program, mnogi eventi uopće nisu planirani. Ta spontana događanja mogu varirati u svojoj prirodi i ekspresiji.

Utjecaji događaja mogu se podijeliti u tri kategorije: osobne utjecaje, vanjske utjecaje i organizacijske utjecaje. Pozitivna iskustva, izražena su kao percepcija da je događaj ispunio ili premašio očekivanja, zadovoljstvo ili sreća, te kao promjena odnosa prema događajima (sponzori, uzroci ili događaji općenito). Pozitivna je i temeljna osobna promjena u smislu načina života, osobnosti ili vrijednosti.

Negativna iskustva, izražena su kao percepcija loše vrijednosti – za – novac; nema namjere ponavljanja iskustva događaja; nedostatak zadovoljstva ili/i neispunjavanje očekivanja (Getz, 2007).

Organizacijski učinci mogu uključivati: financijske učinke (generiranje prihoda, dobit i aktivnost stvaranja gubitaka), učinke na ljudske resurse (zapošljavanje i zadržavanje, motivacija osoblja, mogućnosti osposobljavanja), utjecaje na organizacijske kapacitete (rast, razvoj vještina, akvizicija klijenata). Naš će fokus biti na vanjskim utjecajima na događanja te na interakciju između industrije događanja, ekonomije, okruženja, društva i kulture.

4. Ekonomski utjecaji

Procjene gospodarskog učinka uobičajeno se koriste kako bi se opravdala potpora vlade, grada događajima i donošenju odluka o investiranju u industriji događanja, uključujući izgradnju konferencijskih i izložbenih prostora, većih poticaja za obrtnike, posebice u izradi tradicijskih obrtničkih rješenja kao i njihovu prateću infrastrukturu, kao što su ceste i posebice hoteli.

Grad, a isto tako i vlada, opravdat će ta značajna ulaganja javnog sektora ukazujući na pozitivan učinak koji će izgradnja prostora generirati nakon što bude izgrađena. Morgan i Condliffe (2006) utvrdili su tri koraka potrebna za razvoj metodologije za procjenu ekonomskih učinaka događaja:

1. Definirati zemljopisno područje koje se proučava – to može biti grad, grad, okrug, regija ili zemlja u kojoj se događaji odvijaju.
2. Utvrditi industrije iz kojih se prikupljaju podatci za procjenu izravnih učinaka. Na primjer, za ulaganja u infrastrukturu i lokacije trebat će vam podatci za prikupljanje podataka građevinske industrije, dok će za procjenu utjecaja na turizam biti potrebni podatci iz sektora slobodnog vremena i ugostiteljstva.
3. Prikupiti podatke o izravnim učincima događaja na industrijske sektore koji su utvrđeni ili procijeniti ih. Unutar ove treće točke može se upotrijebiti niz različitih pristupa za mjerenje gospodarskog učinka.

Važno je biti u stanju razlikovati između gospodarske aktivnosti unutar područja neovisno o prisutnosti događaja i kada je to područje pod utjecajem događaja. Zbog toga je uvijek važno imati podatke o ekonomskoj aktivnosti kako bi se mogle mjeriti promjene. Tri najčešće korištene metode izračuna ekonomskih učinaka objašnjene su u nastavku.

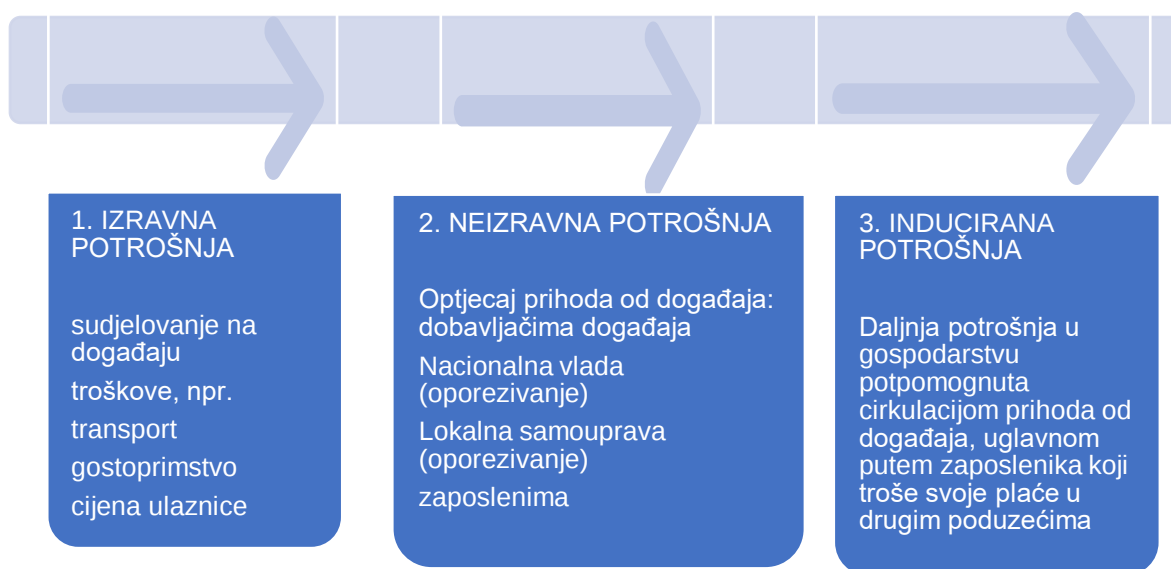
4. 1. Multiplikacijski efekti

Multiplikacijski izračuni najčešće su korištena metoda za procjenu ekonomskih učinaka parnih elemenata. Multiplikatori bilježe izravnu i neizravnu potrošnju povezanu s događajima izračunavanjem novca potrošenog prisustvovanjem samom događaju i dodatne potrošnje u gospodarstvu koja je fascinirana ovom početnom injekcijom.

Mjera u kojoj početna potrošnja sudionika generira dodatnu potrošnju poznata je kao multiplikacijski učinak. Kao što Carlsen (2004, str. 247) objašnjava: „Veličina multiplikacijskih učinaka odredit će se u mjeri u kojoj gospodarstvo može zadržati dodatne rashode povezane s događajima izvan zemljopisnog područja unutar kojeg se procjenjuju učinci.“

Na primjer, postotak prihoda ostvarenih u sklopu turneje Rolling Stonesa nastupom u Zagrebu 20. kolovoza 1998., iscurit će iz područja domaćina događaja i vratiti se u Nizozemsku gdje su članovi benda registrirani za porezne svrhe. To se odnosi i na sve druge izvođače koji boravak imaju izvan Varaždina. To je curenje novca iz područja događaja u drugo područje, tako da se ne može uključiti u lokalni gospodarski učinak događaja i mora se oduzeti od izračuna kalkulacije. Model kojim se utvrđuju različiti aspekti izračuna multiplikatora naveden je na slici 1. Izračunavanjem potrošnje u svakoj od tri kategorije na toj slici može se izračunati ukupna potrošnja ostvarena događajem. To se zatim može upotrijebiti za izradu brojke koja pokazuje utjecaj potrošnje događaja na lokalno gospodarstvo.

Slika 1. Aspekti izračuna kalkulacije

Postoje dva načina izračunavanja množitelja :

- izravna potrošnja + neizravna potrošnja / izravna potrošnja = multiplikator
- izravna potrošnja + neizravna potrošnja + inducirana potrošnja / izravna potrošnja = multiplikator

Uobičajeniji prvi tip ne uključuje induciranu potrošnju jer je to obično teško procijeniti. Tribe (2005) pokazuje izravnu vezu između multiplikacijske vrijednosti i curenja u ekonomskim učincima događaja.

Tablica 1. Multiplikator – odnos utjecaja (Tribe, 2005, str. 275)

Vrijednost kalkulacije	Istjecanja iz lokalnog gospodarstva	Utjecaj rashoda na lokalno gospodarstvo
visoka	niska	visoka
niska	visoka	niska

4.2. Input-output analiza

Input-output modeliranje ima perspektivu „prije i poslije“ o gospodarskim učincima događaja. Ekonomski pokazatelji koji se koriste za provođenje ovog oblika analize dolaze iz nacionalne – statističke baze podataka koja opisuje gospodarske odnose između različitih industrijskih sektora i regija. U Republici Hrvatskoj te podatke prikuplja Državni zavod za statistiku i organizirani su prema

kodovima standardne industrijske klasifikacije (NKD), koji kategoriziraju svako poslovanje prema industrijskom sektoru. Podatci pokazuju doprinos svakog industrijskog sektora gospodarstvu i daju multiplikacijske vrijednosti koje pokazuju koliko će dodatna ulaganja u bilo kojem pojedinom sektoru doprinijeti širem gospodarstvu. Izračunavanjem iznosa prihoda ostvarenog za svaki industrijski sektor događajem (npr. potrošnja sudionika na prijevoz ili ugostiteljstvo), tada je moguće primijeniti multiplikatore navedene u tablici ulazno-izlaznih proizvoda za taj sektor kako bi se izračunala dodana vrijednost gospodarstvu od tog događaja.

Tohmo (2005) utvrđuje kako bi se izmjerio gospodarski učinak ovog uličnog festivala, koristeći se metodologijom *input-output*. Istraživački tim trebao bi osmisliti i provesti anketiranje posjetitelja i njihove preferencije. Posjeta hotelskoj industriji u regiji do sada nije obuhvaćena nikakvim istraživanjem, a da je učinjeno, sigurno bi došlo do toga da se koristi izračunavanjem multiplikacijskih učinaka povezanih sa svakim aspektom interakcije hotelskog i restoranskog sektora s drugim industrijskim sektorima, uključujući, na primjer, dobavljače, unose obrazovnog sustava u njihovo osoblje, javnu upravu, proizvodnju odjeće i građenje.

Ukupni multiplikacijski učinak za sve te interakcije izračunat je u Varaždinu za vrijeme održavanja Špancirfesta 2021. Prema dostavljenim službenim³ podacima, manifestacija Špancirfest 2021. privukla je 230 tisuća posjetitelja i povećali su promet za 7 % u trgovini i ugostiteljstvu. Ukupni turistički promet u trgovini i ugostiteljstvu Špancirfesta (uključujući i smještaj) ostvario je 72 milijuna i 163 tisuće kuna, što je 6,94 % više nego 2019. godine kada je taj iznos bio 67 milijuna i 481 tisuću kuna (prema „starom“ načinu obračuna taj je broj u 2019. iznosio 40,1 milijun kuna). Račun koji koristi ove ulazno-izlazne podatke bio bi i veći da se koristi i sljedeće :

Ukupna potrošnja sudionika u svakoj industrijskoj kategoriji

**ukupni multiplikacijski efekt iz svake kategorije = ukupan utjecaj potrošnje u hotelima i restoranima.*

Kada se ta formula slijedila za svaku kategoriju potrošnje utvrđenu u istraživanju, izračunato je da je festival donio dodatni milijun eura potrošnje u regionalno gospodarstvo, te da je to generiralo izravne i neizravne ekonomske učinke od 2 milijuna eura.

4.3. Analiza troškova i koristi

Ova metoda analize postavlja vrijednosti na troškove povezane s postavljanjem događaja i koristi koje generira. Te se dvije vrijednosti zatim uspoređuju i događaj se smatra održivim ako koristi nadmašuju troškove. To je vrlo jednostavna metoda izračunavanja ekonomskih učinaka događaja i često se koristi kao polazište za analizu ekonomije u fazama planiranja.

Međutim, može se koristiti na sofisticiraniji način uključivanjem opipljivih i nematerijalnih elemenata izračuna troškova i koristi, kako je navedeno u tablici 2. i tablici 3. Prednost je ove metode analize u tome što omogućuje ugradnju onoga što ekonomisti nazivaju „vanjskim pitanjima“. To su aspekti

³ Medijska konferencija, Varaždin. 21. rujna 2021.

događaja koji se ne mogu uzeti u obzir u izravnom ekonomskom smislu. Pojavljuju se kod autora Carlsena (2004) kao nematerijalni troškovi i koristi.

Tradicionalno su odluke o ulaganju donesene na temelju modela povrata ulaganja (PIU-ROI) koji donose izračune poput prethodno navedenih. Međutim, upravljanje suvremenim događajima uzima u obzir te vanjske sadržaje u proizvodnji održivih događaja. Navest ćemo i dvije kategorije ekternalnosti u planiranju događaja: utjecaji na okoliš i sociokulturni učinci.

Tablica 2. Materijalni troškovi i koristi događaja

Opipljivi troškovi	Opipljive koristi
Kapitalni i građevinski troškovi	Novi sadržaji i prostori
	Zapošljavanje zaposlenika na događanjima
Plaće i ostali troškovi zapošljavanja	
Dodatni troškovi osnovnih usluga (policija, odvodnja, održavanje cesta)	Povećani izdatci za turizam prije, za vrijeme i nakon manifestacije
Održavanje objekata za dugotrajne događaje	Pozitivna medijska pokrivenost i slike

Tablica 3. Nematerijalni troškovi i koristi događaja

Nematerijalni troškovi	Nematerijalne koristi
Gužva i neugodnosti	Povećava ponos zajednice
Buka i vizualno onečišćenje	Kulturna obnova
Osobni kriminal i materijalna šteta	Povećan interes i ulaganje u destinaciju domaćina
Rezidentni egzodus i turističko izbjegavanje područja događanja	Sadržane vrijednosti poslovnih i stambenih nekretnina

5. Utjecaj na okoliš

Okoliš, u svojim fizičkim ili psihičkim aspektima, temeljni je dio događaja proizvoda. Organiziranje događaja u određenoj zemlji, regiji ili mjestu podrazumijeva skup odnosa prema okolišu koji su recipročne prirode. Klima, krajolik i postavljanje mjesta događanja utječu na atraktivnost i uspjeh tog događaja te su, s druge strane, djelovali na prisutnost događaja.

Da bi se provela procjena utjecaja događaja na okoliš, potrebno je prikupiti podatke u sljedećim kategorijama :

- osnovni podatci o okolišu za lokaciju događaja, prije nego što se događaj održi
- primarni utjecaj događaja na okoliš, kao što je izgradnja objekata, gospodarenje otpadom i fosilni otisak samog događaja
- sekundarni učinci događaja, kao što su zagušenje i onečišćenje uzrokovano putovanjem do i od mjesta održavanja i korištenje smještaja od strane sudionika.

Nijedan događaj nikada neće imati nula utjecaja na okoliš, tako da je na upraviteljima događaja da razviju strategije upravljanja koje maksimiziraju pozitivne učinke i minimiziraju negativne. **Pozitivni** učinci mogu uključivati izgradnju objekata s nultom stopom emisija ugljika i doprinos koji događaji mogu doprinijeti fizičkom poboljšanju grada i gradova.

Negativni utjecaji na okoliš povezani s događajima isključuju potrošnju resursa, buku i ugljični otisak samog događaja i putovanja povezana s njim.

David (2009) prikazuje potrošnju energije povezanu s prisustvom jednog potrošača na događaju, ovisno o načinu putovanja (tablica 4).

Za samohodna putovanja energetske potrebe zadovoljene su potrošnjom hrane, ali za automatizirani prijevoz energija dolazi od sagorijevanja ugljika u gorivu.

Getz (2007) predlaže niz tehnika koje se mogu koristiti za smanjenje negativnih učinaka događaja na najmanju moguću mjeru:

- utjecaji putovanja događajima – podrška rješenjima za masovna tranzitna putovanja, koncentriranje više događaja na jednoj lokaciji, stres malih događaja
- ulaganje u infrastrukturu i lokacije događaja – izbjegavanje osjetljivih područja, nametanje standarda dizajna, provođenje prakse održivog razvoja
- aktivnosti događanja – zahtijevanje prakse zelenog događaja, čišćenje nakon događaja i educiranje posjetitelja.

Potrebno je navesti obrazovanje, doseg i aktivizam kao primarne politike ekologizacije; u nastojanju da se održi i poboljša predanost održivosti, nastoji se educirati sve strane uključene u festival. To započinje pružanjem svima zaposlenima, osoblju i volonterima „priručnik za ekologizaciju“ distribuiran putem e-pošte, koji uključuje popis pravila kupnje festivala i savjete za ekologizaciju. Vjeruje se da će cijeli grad kroz festival osigurati najodrživije izbore od putovanja na festival, do onoga što kupuju dok su u Varaždinu. Organizatori također povećavaju edukativni aspekt festivala uključivanjem izjave o ekološkoj misiji u sve sporazume i ugovore s partnerima i sponzorima.

6. Društveni utjecaji

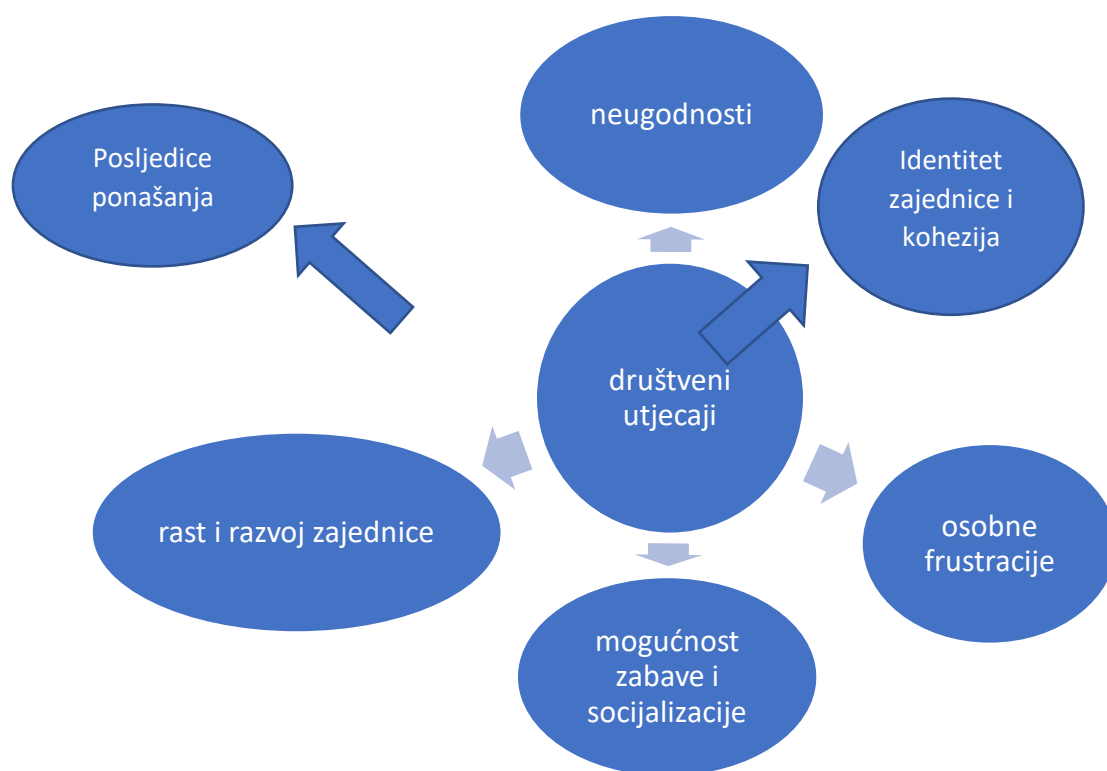
Provedena je relativno mala količina istraživanja o društvenim učincima događaja u usporedbi s bogatstvom studija o ekonomskim i okolišnim učincima.

Međutim, svi događaji, a ne samo kulturni događaji, odvijaju se u društvenim i kulturnim kontekstima koji se razlikuju od događaja do događaja te od lokacije do lokacije. Razumijevanje društvenih implikacija stvaranja događaja na određenoj lokaciji ključno je za upravljanje njegovim učincima. Mjerenja društvenih implikacija obično se provode iz percepcije rezidenta o tim učincima, a ne objektivnom mjerom, zbog složenosti mjerenja subjektivnih čimbenika. Ta složenost otežava voditeljima događaja

da razviju objektivnu metodologiju procjene društvenog učinka, već upućuje na to da je potreban konceptualni pristup kojim se utvrđuju široka područja učinaka.

Istinskom angažiranošću sa zajednicom domaćina, upravitelji događaja mogu identificirati određena područja napetosti ili pozitivnih učinaka i usmjeriti svoje resurse na te čimbenike. Iako većina mjerenja društvenih učinaka na zajednicu procjenjuje negativne posljedice održavanja događaja, Shone i Parry (2010) ističu da događaji služe i važnoj pozitivnoj funkciji u suvremenom zapadnom društvu. Sve veći zahtjevi rada, izolirani utjecaji suvremenih medija i promjena tradicionalnih obiteljskih struktura pridonijeli su smanjenju mogućnosti za društvenu interakciju. Događaji na razini zajednice i oni koji uključuju zajednice u njihovo planiranje i izvršenje, stoga mogu ispuniti važne ljudske potrebe za udruživanjem i prijateljstvom. Small (2007) konceptualizira društvene učinke događaja kako je prikazano na slici 2.

Slika 2. Smallov model društvenog utjecaja

- Neugodnosti – To se odnosi na utjecaj održavanja događaja na svakodnevni život zajednice. Uključuje čimbenike kao što su smanjena dostupnost parkiranja, prometne gužve, povećano vrijeme čekanja u redu u lokalnim trgovinama te dodatna buka i otpad.
- Identitet zajednice i kohezija – Ovaj je element mjera u kojoj događaj povećava osjećaj zajedništva i identiteta unutar zajednice. Događaji koji se temelje na autentičnim lokalnim kulturalnim praksama često će povećati osjećaj identiteta i kohezije stanovnika.

- Osobne frustracije – To je mjera u kojoj se pojedini članovi zajednice osjećaju osobno pod utjecajem događaja. Stanovnici koji su pogođeni na ovaj način smatraju da su manje važni od sudionika događaja tijekom razdoblja događaja i stoga mogu biti ogorčeni na sam događaj.
- Mogućnost zabave i socijalizacije – To identificira dodatne mogućnosti za zabavu i društvenu interakciju koje su dostupne stanovnicima zbog prisutnosti događaja. Ove mogućnosti mogu proizaći iz sudjelovanja na samom događaju ili od sekundarnih učinaka u zajednici, kao što je povećan broj turista.
- Rast i razvoj zajednice – Ovaj element sažima mogućnosti za razvoj vještina i druge razvojne aktivnosti koje postaju dostupne zajednici kroz održavanje događaja. Taj se učinak može postići sudjelovanjem zajednice u fazama planiranja događaja, kao i sudjelovanjem u aktivnostima povezanim s događajima, kao što je volontiranje.
- Posljedice ponašanja – To su nova ponašanja koja se mogu uvesti u zajednicu kroz održavanje događaja. Oni mogu uključivati povećanje kriminala i vandalizma.

6.1. Mjerenje i evaluacija eventa (događaja)

Kako bi u potpunosti razumjeli učinke evenata, (događanja) potrebno je provesti evaluaciju (procjenu). Radi se o postupku provjere uspješnosti u odnosu na niz unaprijed utvrđenih kriterija. To je metoda kojom mjerimo uspješnost *eventa* i to je prva faza planiranja sljedećeg *eventa*. Getz (2005) utvrđuje sedam praktičnih razloga u koji će menadžment investirati vrijeme i sredstva u postupak procjene te to omogućuje *event* menadžeru da:

- identificira i riješi probleme
- pronađe načine za unapređenje menadžmenta
- odredi vrijednost *eventa* i njegove programe
- mjeri uspješnost
- identificira i mjeri učinak (utjecaj)
- zadovoljava uvjete sponzora i dionike *eventa* (ulagače i sl.)
- postane prihvaćeno i dobije vjerodostojnost i podršku.

Evaluacija (procjena) trebala bi biti trajni proces ugrađen u organiziranje eventa, i trebala bi voditi prema većem broju i što kvalitetnijim izvorima podataka. Neka područja evaluacije zahtijevaju obje vrste podataka kako bi se došlo do potpunog razumijevanja određenih skupina učinaka.

a) Podatci o kvaliteti

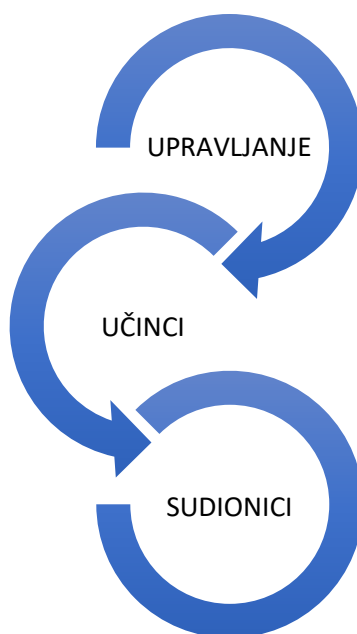
- statistički podatci o sudionicima uključujući podatke o segmentaciji tržišta
- podatci o prodaji
- financijska izvješća i računi
- analiza gospodarskih učinaka
- analiza utjecaja na okoliš

- analiza utjecaja na društvo.

Podaci o kvaliteti

- percepcija sudionika
- intervjui sa sudionicima i osobljem
- bilješke i komentari menadžmenta
- analiza utjecaja na društvo
- analiza utjecaja na okoliš.

Slika 3. Projekcija evaluacije događanja

Tablica 4. Perspektive u evaluaciji događaja

Perspektiva evaluacije	Skup podataka	Prikladne metodologije
menadžment	informacije o financijama	revizija financijskog izvješća i računovodstvena revizija
	statistike sudionika, uključujući podatke o segmentaciji tržišta	podaci o rezervacija (biking) analiza anketa
	bilješke i komentari menadžmenta	analiza sastanaka i komunikacija osoblja razgovori s osobama iz menadžmenta
	percepcija osoblja	razgovori s osobljem anketiranje osoblja

sudionici	percepcija sudionika o događaju	intervjui, ankete, analiza društvenih mreža koje se odnose na događaj
utjecaji	ekonomski utjecaj društveni utjecaj utjecaj na okoliš	analiza utjecaja na ekonomiju analiza utjecaja na društvo analiza utjecaja na okoliš

6.2. Održivost događaja

„Organizatori svih događanja pa tako i menadžeri varaždinskog Špancirfesta imaju etičku, a sve više i pravnu odgovornost da proizvode evente koji su društveno, kulturno i ekološki odgovorni (prihvatljivi)“ (Getz, 2005; str. 123). Oni također imaju odgovornost prema svojim suradnicima i dionicima koji se odnose na odgovorno poslovanje. Getz (2005, str. 123) izjavljuje: „Održivi eventi su oni koji donose maksimalnu dobrobit u svakoj od tih kategorija i svode na najmanju mjeru negativnih učinaka. Održivi eventi traju neograničeno, a da pritom ne čine štetu i ne crpe resurse o kojima ovise, uključujući bazu vitalnih resursa društvenih dobara.“

Najčešće citiranu definiciju održivosti utvrdila je UN-ova Svjetska komisija za okoliš i razvoj, nakon samita u Riju 1992: „Održivi razvoj je onaj koji spaja potrebe današnjeg doba, a da ne umanjuje prilike budućim generacijama za njihov razvoj i potrebe“ (UNCED 1992:1.1) (Valčić, 2018).

Ova sveobuhvatna definicija primjenjuje se u mnogim aspektima društvenih aktivnosti uključujući poslovanje, urbanističko planiranje i organiziranje evenata. U posljednje vrijeme vjerojatnost katastrofalnih klimatskih promjena, kao i istraživanje društvenih i kulturnih aspekata utjecaja evenata, prisilila je industriju evenata da doprinose održivosti evenata. Te su odluke ubrzale razvoj novih standarda u toj industriji kao i porast nove vrste tzv. „održivih evenata“. Od 1992., mediji, vlade, interesne skupine i građani sve su više fokusirani na pitanja održivog razvoja, a posebno na problem povezan s brigom o okolišu i klimatskim promjenama. U tim je slučajevima najviše pažnje posvećeno problemu korištenja prirodnih resursa, a posebno iscrpljivanje (trošenja) prirodnih resursa i upotrebu fosilnih goriva koji se koriste za transport i industriju. Da bismo postigli ciljeve koje je postavilo Međuvladino povjerenstvo za klimatske promjene, moramo smanjiti globalnu emisiju ugljika za 85 % do 2050. godine u odnosu na razinu emisije koju smo imali 1990. godine. Međutim, između 1990. i 2009., globalna emisija ugljika povećana je za 40 % (Jackson, 2009). Ovaj pesimistični izgled globalne klime postavlja moralne obaveze svim građanima da djeluju na održiv način, kako bi se omogućilo budućim generacijama da žive svoje živote u povoljnim uvjetima sličnim onima kakve smo imali.

Međutim, menadžeri koji su uključeni u organizaciju Špancirfesta posluju s ekonomijama koje koriste različite (prirodne) resurse, što im nameće znatne zahtjeve u pogledu profitabilnosti i rasta. Ulaganje u resurse za ostvarenje nečega što se ponekad smatra apstraktnim moralnim ciljevima mogu stvoriti poteškoće posebno u okruženju visoke konkurentnosti (kompetitivnosti).

Ipak, postoji rastući sektor tzv. održivih događaja koje su definirali Lang i Frost (2010:262) kao događaje koji vode „politiku održivog razvoja i uključuju praksu održivosti u svoje poslovanje“ kako bi čitava industrija postala visokoodrživa kao odgovor na pritisak vlada i društva u cjelini.

Iako ne postoji međunarodni konsenzus u nacionalnim doprinosima održivom razvoju i smanjenju klimatskih promjena koje bi trebale donijeti svaka država, većina vlada ima vlastite nacionalne politike o održivom razvoju. Te se politike odnose na područja vladinih aktivnosti koja izravno utječu na industriju događaja, kao što su organiziranje transporta, razvoj infrastrukture, energetiku i oporezivanje.

Potrebe (želje) potrošača također direktno utječu na organiziranje svakog događaja, pa tako i Špancirfesta, s potencijalnom mogućnošću da klijent, u našem slučaju, potrošač, odbije dolazak na događanje koji ne posluje prema zakonima održivosti.

6.3. Koncept nasljeđa organizacije događanja

Koncept nasljeđa odnosi se na one učinke Špancirfesta koji će se osjećati još dugo nakon što je Špancirfest završen. Inače, ovi učinci nazivaju se dugoročni učinci (Bowdin i dr., 2006). Obično ih možemo mjeriti godinama ili čak desetljećima, i toga smo svjesni kada govorimo o Špancirfestu. Kada se planiraju tako velika događanja, potencijalne dobrobiti nasljeđa često se koriste kako bi se uvjerilo ulagače, sudionike da se uključe u organiziranje događaja. Zaista, većina pretpostavljenih dobrobiti megadogađaja u pravilu se izražava kroz tradiciju. Predsjednik Olimpijskog odbora Jacques Rogge rekao je 2007. godine: „Tradicija (nasljeđe) je naš *raison d'être* ili smisao postojanja. Sigurno je da su Olimpijske igre više od osvojenih rezultata i medalja... Vrijednosti, partnerstvo i nasljeđe potrebni su da bismo Olimpijske igre pretvorili u trajnu proslavu ljudskog duha. Jednom olimpijski grad, uvijek olimpijski grad.“

Uvijek je dobro promatrati nasljeđe u pozitivnom smislu, naravno, utjecaj svakog događaja može biti pozitivan i negativan. Preuss (2007) postavlja niz pozitivnih i negativnih, realnih i nerealnih efekata nasljeđa povezanih s organiziranjem eventa.

Tablica 5. Utjecaj nasljeđa (Izvor: Preuss, 2007)

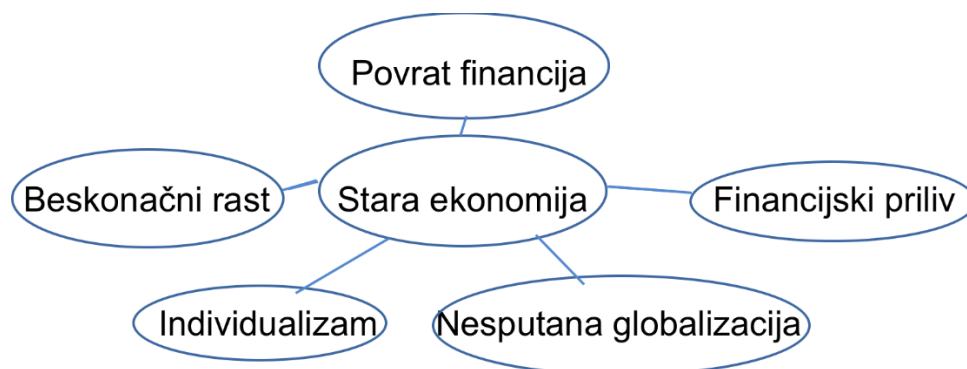
Utjecaj nasljeđa	Realno	Nerealno
pozitivno	nova infrastruktura	ugled/reputacija odredišta
	područje urbanog napretka	obnova društvenog duha
	porast turizma	porast regionalne suradnje
	obnova gradova	stvaranje zajedničkih sjećanja
	dodatno zapošljavanje	prilika za obrazovanje
	unutarnje ulaganje i premještanje poduzeća	proizvodnja novih ideja i kulturnih oblika
negativno	dugovi nastali izgradnjom	troškovi

	dugovi dostave	nepravedna premještanja stanovnika
	preopširna infrastruktura	nepravedna distribucija resursa
	povećanje troškova nekretnina	

6.4. Događaji i nova ekonomija

Stara je ekonomija način razmišljanja o strukturi društva i ekonomije od početka posljednjeg velikog riznog razdoblja i restrukturiranja sredinom 70-tih godina 20. Stoljeća, pa sve do ekonomske krize 2008. godine. Na sljedećim slikovnom prikazu uočiti će se nesputana globalizacija i individualna težnja za osobnim profitom, te mislimo da je to preduvjet za period beskonačnog ekonomskog rasta.

Slika 4. Stara ekonomija, prilagođeno iz Harveyja 2007.

Globalna financijska povezanost i usredotočenost na profitabilnost iznad svih drugih okvira, proizveli su ekonomski sustav u kojem svatko može biti pogođen uslijed loših prosudbi i grešaka nekolicine. Tijekom sljedećeg perioda očekuje nas rezanja javne potrošnje, gubitka poslova u privatnom sektoru i ekonomske kontrakcije, te je stoga povećana pažnja posvećena novim načinima razmišljanja o našem ekonomskom sustavu.

7. Zaključak

U ovome je radu pokriven niz perspektiva vezanih uz utjecaje događaja. Prvo, objašnjene su različite tehnike za izračunavanje ekonomskih utjecaja. Drugo, istraženi su utjecaji *evenata* vezani uz okoliš. Na kraju, identificirani su utjecaji *evenata* na društvo. U svaki od ovih odjeljaka uključena je konkretna studija kako bi se čitateljima pomoglo da uoče kako ovi koncepti mogu biti primijenjeni u praksi, dok su studijske aktivnosti omogućile svima koji se time bave da razviju svoju vlastitu ekspertizu u ovim područjima. Odjeljci vezani uz održivost i naslijeđe stavljaju ove individualne utjecaje u širi kontekst.

Posljednji dio poglavlja bavio se nekim novim ekonomskim idejama koje trenutno utječu na poslovni sektor i politiku vlade i ponudio je dva primjera novih poslovnih praksa koje se javljaju u sadašnjem

trenutku. Jasno je da će menadžeri događaja u budućnosti morati imati vještinu da procjene utjecaje i morat će ih biti u stanju primijeniti u situaciji povećanih ekoloških i društvenih promjena.

Literatura:

1. Boyle, D., Simms, A. (2009). *The new Economics*, London, Eartscan
2. Carlsen, J. (2004). *The Economics and Evaluation of Festivals and Events*, Oxford, Butterworth-Heinemann.
3. David, L. (2009). *Environmental Impacts of Events*, Oxford: CABI
4. Genz, D. (2007). *Event Studies*, Oxford, Butterworth-Heinemann.
5. Goldblatt, J. (2002). *Special Events: Global Event Management in the 21st Century*, John Wiley & Sons; 3rd edition
6. Morgan, A., Condliffe, S. (2006). *Measuring the Economic Impacts Convention Centre and Event Tourism*: Journal of Convention and Event Tourism., H
7. Preuss, H. (2007). *The Conceptualisation and Measurement*, London, Sage
8. Shone, A., Parry, B. (2010). *Successful Event Management*, Andover, Cengage
9. Small, K. (2007). *Social Dimensions of Community Festivals*, (SIP) Event Management 11
10. Tohmö, T. (2005). *Economic Impact of Cultural Events on Local Economies*, (SIP) Event Management 11
11. Valčić, M. (2018). *Turizam i kultura*, Zagreb, Jurčić.
12. Valčić, M. (2021). *Skripta Menadžment animacije*, MEV, Čakovec

Influences on the Špancirfest event, sustainability and heritage on the example of the city of Varaždin

Abstract

The paper provides an overview of a number of perspectives on the effects of the Špancirfest event itself. Different types of effects are explored, using examples, and different ways of measuring these effects are discussed. The issue of event legacies is presented, along with a series of event effects, which demonstrate the important long-term and wide-ranging effects that are hallmarks of a legacy scheme. Through measuring the impact on events, across a number of domains, the sustainability of Špancirfest events within the event industry can be assessed and the place of green/environmentally sustainable events can be understood. The sustainability of Špancirfest is a measure of the contribution of the impact itself and the manifestation of positive changes in external areas, including the environment, social justice and economic justice. The aim of the paper is to evaluate the role of a number of important measurements in the assessment of the event itself; evaluate the positive and negative effects of the event; analyze and design the event itself; explain the concept of event heritage and discuss the role of Špancirfest in the new economy.

Keywords: Špancirfest manifestation, impacts on the event, economic effects, multiplier effects, environmental impact, negative impacts

Stručni rad

Primljeno: 21. ožujka 2022.

Prihvaćeno: 28. prosinca 2022.

UDK: 338.483.12:902.2(497.583Biokovo)

Dora Štublin¹

Kultura smrti – novi život u turizmu²

Sažetak

Zainteresirani iz Parka prirode „Biokovo“ naručili su arheološka istraživanja na prostoru Podglogovika na Biokovu. Stručnjaci i studenti Sveučilišta u Zadru istraživali 2018. godine su razoreni tumul 1 s tek nekoliko kostiju sačuvanih u kamenoj škrinji. Grobni humak dokumentiran je pomoću drona, totalne stanice i 3-D modeliranjem. Početni podatci ukazali su na izuzetnu povijesnu važnost. Prema egzaktnoj C14 analizi Analytic laboratorija u Dublinu ukop je star 3010 godina i ovo su prvi podatci o Nestima, narodu koji se pod tim imenom javlja u navodima grčkih geografa sredinom 1. milenija prije Krista, a obitavao je u Podbiokovlju. Arheolozi su zadovoljili i interes kulturne javnosti. Rekonstruirali su grobni humak s dvije kamene škrinje. Unutar jedne položen je plastični anatomske kostur u zgrčenom položaju i prekriven pleksiglasom. Efektivno rješenje dosad nevidljivu konstrukciju pretvorilo je u krajobraznu točku, znak u planini koji je dobio pozornost medija i turista. U neposrednoj blizini uskoro će biti prekrcajno mjesto u sklopu prometnog rasterećenja prema Skywalku. Tumul će postati točka interesa na poučnoj stazi koja se kreira u suglasju s razvojnim planovima Parka. Sadržaji staze (tumuli, Biokovsko selo i crkva sv. Jure, austrijski Topnički put i Rodićeva cesta) bit će dodatno obogaćeni zahvaljujući rezultatima sveučilišnog znanstvenog projekta DisKont. Sredstva koja se dobiju kroz prezentaciju spomenika Park će uložiti u primarni djelokrug rada. Turistička zajednica Makarske rivijere proširit će repertoar i kvalitetu turističke ponude. Znanstvena zajednica upisat će novu točku u povijesni atlas.

Ključne riječi: tumul, Geopark Biokovo, eksperimentalna arheologija, prezentacija, revitalizacija kulturne baštine, točke interesa

¹ Dora Štublin, studentica, Odjel za povijest umjetnosti, Sveučilište u Zadru; stublin.dora@gmail.com

² Mentori studentici za ovaj rad su izv. prof. dr. sc. Željko Miletić, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju; zmiletic@unizd.hr i doc. dr. sc. Silvia Bekavac, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti; sbekavac@unizd.hr

1. Uvod

Na području planine Biokovo, a osobito na njegovim rubnim dijelovima, čovjek boravi i živi od prapovijesti do danas. U tom dugom periodu, ostavljen je niz materijalnih dokaza njegova prisustva, od nastanjivanja špilja i izrade oruđa i oružja od kostiju i kamena do izgradnje gradina, fortifikacija, zaseoka, pastirskih stanova, bunja, suhozida, cesta i crkvice koje svjedoče o povijesti i kulturnom naslijeđu Biokova (Ozimec, 2008). Međutim, za vizuru planine osobito su značajni kameni tumuli, ostatci nekropole čiji ukopi datiraju počevši od brončanog doba, pa sve do novog vijeka (Tomasović, 2008). Pogledom s visine, prostiranjem čitave planine uočavaju se brojne kružne kamene gomile u krajoliku, osobito na jugoistočnom dijelu planine, u dolini Podglogovika sve do Prisike.

S ciljem zaštite arheoloških nalazišta i kulturnog krajolika Podglogovik te njegove prezentacije u sklopu turističke ponude Biokova, 2018. godine pokrenuta je znanstvena istraživačka inicijativa Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, koja je od 2021. godine oformljena kroz institucionalni projekt „Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže (DisKont)“.³ Početci istraživanja podrazumijevali su rekognosciranje terena s namjerom prebrojavanja i mapiranja arheoloških točaka u terenu. Međutim, središnju okosnicu prve istraživačke kampanje na Podglogoviku činilo je arheološko istraživanje Tumula 1/2018 i njegova prezentacija eksperimentalnom metodom. Skladno tezi koju ističu Klarić, Kušan Špalj i Keča (2021) da zaštita kulturne baštine s jedne strane i turizam s druge mogu i trebaju imati zajedničke ciljeve, a to su okrenutost posjetitelju, prezentacija i komunikacija, izabran je pristup koji je arheološko nalazište na zabavan i edukativan način predstavio kako stručnoj zajednici, tako i široj javnosti.

2. Kulturni krajolik – Podglogovik na Biokovu

Prostor Podglogovika (oko 1000 m n/v) nalazi se na jugoistočnome dijelu planine Biokovo, karakterističnom po smanjenom nagibu padina i manjoj energiji reljefa (Dragušica i Ozimec, 2008). U geomorfološkom smislu, čitav prostor čine sive ogoljene vapnenačke stijene, mjestimično obrasle vegetacijom. Prevladavaju kršni oblici: škrape, jame i ponikve, odnosno, vrtače u nizu (Telbisz, 2009).

Prostor je smješten uz dvije važne komunikacije, koje danas predstavljaju prometne turističke rute Biokovom, Rodićevu cestu izgrađenu 1878. godine za vrijeme cara Franje Josipa I. s ciljem povezivanja Makarske s Imotskim i Vrgorcem, te Biokovsku cestu koja, kao najviša hrvatska cesta, vodi prema vrhu Sveti Jure (Franić, 2008). Sjeverno od Rodićeve ceste smješteni su ostatci najstarijeg biokovskog pastirskog sela. Biokovsko selo ulicom je podijeljeno na gornji i donji dio u kojima su poput labirinta raspoređene gospodarske i stambene građevine te infrastrukturni objekti. U njegovom su podnožju smješteni dolci i vrtače, korišteni za sadnju poljoprivrednih kultura i ispašu stoke. Na prostoru Podglogovika sačuvana su i tri reprezentativna primjerka trimova (poljarice, čemeri, bunje, kažuni), karakterističnih za lokalno ruralno graditeljstvo diljem Sredozemlja. Radi se o suhozidnim građevinama

³ Arheološka istraživanja na Podglogoviku od samih početaka financirala je Javna ustanova Park prirode „Biokovo“, u skladu s odredbama Ugovora o tehničkoj suradnji sa Sveučilištem u Zadru. Ovaj rad sufinanciralo je i Sveučilište u Zadru institucionalnim projektom „DisKont – Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže“.

kružnog tlocrta kakve su se gradile još od prapovijesti pa sve do danas (Šunde, 2008). Stoga je nemoguće odrediti točnu dataciju gradnje za tri trima na Podglogoviku, ali je njihovu upotrebu moguće povezati uz danas napušteno Biokovsko selo. Na rubu Podglogovika, iznad litica primorske padine planine nalaze se austrougarske fortifikacije korištene u Prvom svjetskom ratu, a koje su danas uklopljene u poučnu povijesnu stazu Topnički put koja se proteže od prijevoja Staza (897 m n/v) sve do padine vrha Supin (1033 m n/v).⁴ Uz prijevoj Staza nalazi se i crkva sv. Ilije (897 m n/v), sagrađena u 19. stoljeću, na, za tu prigodu zaravnom golemom prapovijesnom tumulu. Crkva je tijekom Drugog svjetskog rata dijelom razrušena, a obnovljena je 2005. godine (Alduk i Tomasović, 2008). Kružne kamene nadgrobne gomile, tumuli, čine posebno obilježje kulturnog krajolika Podglogovika. U sklopu nekropole evidentirano je osamdesetak tumula s kružnim kamenim nasipom i karakterističnim ukopima u pravokutne kamene škrinje. Brojni su humci oštećeni izgradnjom spomenutih austrougarskih prometnica, a mnogi su opljačkani ili je njihov materijal korišten i recikliran za nove izgradnje. Tek su oni locirani na teže dostupnim mjestima ostali netaknuti (Bekavac, 2018).

Iako je kulturno bogati prostor Podglogovika dio Parka prirode „Biokovo“, čime je zaštićen na temelju Zakona o zaštiti prirode⁵, važno je napomenuti da je područje postalo također dio Geoparka Biokovo-Imotska jezera, odnosno UNESCO-vo jedinstveno geografsko područje međunarodnog geološkog značaja kojim se upravlja kroz holistički koncept zaštite, obrazovanja te održivog razvoja.⁶

2.1. Znanstvena inicijativa istraživanja kulturne baštine Podglogovika

Planom upravljanja Parkom prirode „Biokovo“ za razdoblje 2017. – 2026. „planira se očuvati kulturno-povijesnu baštinu, zaštititi lokalitete od posebne kulturno-povijesne važnosti te ih što bolje prezentirati“ (str. 99). Zbog koncentracije arheoloških ostataka, djelatnici Parka prirode „Biokovo“ prepoznali su kulturnu vrijednost Podglogovika, mogućnost kulturno-turističke valorizacije s ciljevima dodatne zaštite i prezentacije. S naumom ispunjenja tih ciljeva, u suradnji s JU Park prirode „Biokovo“, pokrenuta je znanstvena istraživačka inicijativa Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, koja je od 2021. godine oformljena kroz institucionalni projekt „Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže (DisKont)“. Bitno je napomenuti da od samih početaka istraživačke kampanje, u njoj sudjeluju studenti Odjela za arheologiju i Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru te vanjski suradnici, čime svi sudionici proširuju svoje iskustvo, a zahvaljujući njima projekt se oplemenjuje raznolikim znanjima i doprinosima.

Prva istraživačka kampanja na Podglogoviku, u suradnji s JU Park prirode Biokovo i Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, odvijala se periodično u razdobljima od svibnja do studenog 2018. godine. Sastojala se od zračnog snimanja i rekognosciranja terena Podglogovika i područja u neposrednom okruženju, kojim je prebrojano i mapirano 45 tumula te arheološkog iskapanja tumula 1/2018 (Bekavac, 2018).

⁴ Park prirode „Biokovo“, *Poučne staze*. Preuzeto s: <https://pp-biokovo.hr/hr/istrazi-biokovo/poucne-staze> (2. 3. 2022.)

⁵ Zakon.hr., *Zakon o zaštiti prirode, pročišćeni tekst zakona*, NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19. Preuzeto s: <https://www.zakon.hr/z/403/Zakon-o-za%C5%A1titi-prirode> (7. 3. 2022.)

⁶ Geopark Biokovo-Imotska jezera. Preuzeto s: <https://gp-biokovoimotski.com/> (7. 3. 2022.)

Iste je godine, u suradnji Javne ustanove Park prirode „Biokovo“ s Udrugom 4 GRADA DRAGODID, Šapjane, 51214 Šapjane, proveden projekt obnove Trima.⁷ Riječ je o zaštićenom kulturnom dobru upisanom u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod brojem Z-7131, pozicioniranog sjeverno od Rodičeve ceste.⁸ Obnova se u potpunosti izvodila tradicijskom tehnikom i autohtonim građevinskim materijalima koji se pronalazio u neposrednoj okolici trima.

Godine 2019., u suradnji JU Park prirode „Biokovo“ i Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, detaljno je rekognosciran dio Podglogovika i provedena su zaštitna arheološka iskapanja dva devastirana tumula koja se nalaze odmah uz gornju i donju stranu Rodičeve ceste, na položaju Prisika (Bekavac, 2019). Tumul 1/2018 je 2021. godine rekonstruiran i prezentiran s vidljivom konstrukcijom kamene grobne škrinje u sklopu sveučilišnog kolegija Eksperimentalna arheologija⁹, zajedno s obližnjim malim tumulom koji je istražen tijekom 2020. godine.

Istraživačka dinamika na području Podglogovika osnažena je 2021. odine, kroz institucionalni projekt „Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže (DisKont)“. DisKont projekt usmjeren je na prostor Podglogovika, a njegov je glavni cilj „ustanoviti odnose među arheološkim spomenicima i instalacijama, od kontinuiranog ili diskontinuiranog korištenja, preko adaptacija i reciklaža do pljački i devastacija.“ (str. 1).¹⁰ Projekt je zamišljen kroz terenski i kabinetski rad. Terenski rad sačinjavaju napredne metode dokumentiranja, arheološke i etnološke prospekcije terena, intervjuiranja, arheološka iskapanja te eksperimentalna izgradnja grobnog humka. S druge strane, kabinetski rad na projektu odnosi se na pregled arhivske građe i analize dokumentacije, obradu arheološke i etnološke građe, izradu arhitektonskih snimaka, fotografskih baza, mapa te 3-D modeliranje spomenika.¹¹

U sklopu navedenog projekta izvršena su 6. rujna zračna snimanja lokaliteta Podglogovik, a ciljane točke bile su prapovijesni tumuli, Rodičeva cesta, Biokovska cesta, Topnički put, Biokovsko selo i bunje. Sljedeća terenska istraživanja provedena su u rujnu 2021.¹², kada je izvršena prospekcija terena i identificirano oko 80 tumula na prostoru Podglogovika, što je višestruko veći broj nego u prethodnim procjenama. Polovica ih je već mapirana unutar 3-D modela Podglogovika. U sklopu iste istraživačke kampanje dokumentirano je i dronom snimljeno Biokovsko selo te se trenutno radi na njegovoj 3-D prezentaciji.¹³

Nakon dojave speleologa i planinara iz HPD Biokovo, koji su pri uređenju planinarske kuće na lokalitetu Lokva (oko 1470 m n/v) uočili prapovijesne grobove, u studenom 2021. uslijedilo je arheološko istraživanje. Iako se lokalitet ne nalazi na samom području Podglogovika, zbog karakterističnog oblika grobnog humka te relativno dobre očuvanosti kosturnih ostataka na temelju kojih je moguće dobiti važne analogne rezultate, ipak se pristupilo istraživanju. Plašt tumula bio je devastiran, a sadržavao je dva kosturna ukopa čiji su uzorci poslani na 14C analizu.¹⁴ Ukopi su datirani jedan u 14., a drugi u 15.

⁷ Voditelj projekta bio je Filip Bubalo, član UO Udruge 4 GRADA DRAGODID.

⁸ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Trim na planini Biokovo*. Preuzeto s: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7131>, (7. 3. 2022.).

⁹ Nositelj kolegija, docentica Silvia Bekavac izvela je radionički eksperiment sa zadarskim studentima arheologije.

¹⁰ *Sažetak projekta IP-UNIZD 2021 Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže (DisKont)*, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju. Preuzeto s: <https://arheologija.unizd.hr/Portals/2/DisKont.pdf>, (2. 3. 2022.)

¹¹ Ibid. 9.

¹² Na istraživanju su sudjelovali Željko Miletić, Silvia Bekavac, Danijela Birt Katić, Luka Bogdanić i studenti Odjela za arheologiju.

¹³ Ibid. 9.

¹⁴ Beta Analytic, Testing Laboratory. LOKVA-G1U1/2021 i LOKVA-G2U2/2021.

stoljeće, a analiza kostiju utvrdila je i teške uvjete života na planini. Za lipanj 2022. projektom je isplanirano ponovno postavljanje tumula i prezentacija kosturnih ostataka u kamenoj škrinji. Ova će se faza odvijati u sklopu eksperimentalne arheologije, u suradnji Odjela za povijest umjetnosti i Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru s HPD „Biokovo“ i Javnom ustanovom Park prirode „Biokovo“ (Bekavac i Miletić, 2021.).

Projekt i njegov razvitak javnosti se prikazuju kroz pisanje radova, konferencijska izlaganja, javna predavanja i simpozije. Silvia Bekavac i Željko Miletić angažirani su 15. rujna od strane JU Park prirode „Biokovo“ da za potrebe projekta stvaranja Geoparka Biokovo, međunarodnom ekspertnom timu i članovima provedbenog odbora održe predavanje o kulturnoj baštini unutar parka Biokovo. Isti su se prijavili i sudjelovali na 7. međunarodnom kongresu povijesnih gradova, s temom „Živi, kraljuje, vlada – revitalizacija crkve Gospe od Zdravlja u Gornjim Brelima“ u kojoj je bilo riječi i o kulturnoj baštini Podglogovika.¹⁵ Ujedno, jedan je od načina približavanja otkrivenih i proučavanih sadržaja Podglogovika komunikacija putem medija i društvenih mreža putem kojih javnosti mogu biti dostupni razni sadržaji i informacije vezane uz projekt. S tim je naumom kreiran profil na društvenoj mreži Instagram pod korisničkim imenom *diskont_projekt*¹⁶, gdje se na popularan i zabavan način vrši direktna komunikacija s ciljanim tržištem.

3. Arheološko istraživanje Tumula 1/2018

Arheološko istraživanje tumula 1/2018 provedeno je u razdoblju između 20. i 27. rujna 2018. godine. Financirano je namjenskim sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a proveo ga je Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru pod stručnim nadzorom Silve Kukoč, dip. arh. i konzervatorice za nepokretna kulturna dobra Uprave za zaštitu kulturne baštine konzervatorskog odjela u Splitu. Tumul 1/2018 smješten je na katastarskoj čestici 9759/8 (katastarska općina 317701 Podgora) na 890 m n/v, nasuprot crkve sv. Ilije i Rodičeve ceste, te neposredno uz Biokovsku cestu (Bekavac, 2018). Čini se da je upravo izgradnja Biokovske ceste prouzročila oštećenja arheološkog lokaliteta, budući da je iz zračnih snimaka, ali i sa samog terena uočljivo da je ona presjekla rubni dio njegove površine. Također, krda stoke stoljećima su razvlačila površinu tumula, a atmosferilije su jako oštetile kosturne ostatke ukopa. Cilj je stoga bio zaštititi tumul od daljnje devastacije te ga arheološki kontekstualizirati i prezentirati.

Svi slojevi i strukture dokumentirani su standardnim arheološkim postupcima, uključujući vođenja terenskog dnevnika, tekstualne opise i popise stratigrafskih jedinica, popise svih posebnih nalaza, fotografiranja stratigrafskih jedinica, zračna snimanja stanja tumula tijekom svih istraživačkih faza, snimanja totalnom stanicom te izradu 3D modela lokaliteta i iskopanih struktura (Bekavac, 2018).

¹⁵ Ibid. 9.

¹⁶ Instagram, *diskont_projekt*. Preuzeto s: https://www.instagram.com/diskont_projekt/ (1. 3. 2022.)

Slika 11. Prapovijesni tumul prije istraživanja.

Prvim pogledom na tumul, unutar kružnog kamenog nasipa mogla se uočiti grobna škrinja s četiri kamene ploče postavljene pravokutno u tehnici suhozida (grob 1). Nakon čišćenja vegetacije postupno se skidao kameni nasip. Uokolo groba 1 uočen je suhozidni prsten izgrađen od kamena većih dimenzija. Otkrivena je, unutar drugog prstena, još jedna grobna škrinja definirana kao grob 2 (Bekavac, 2018).

Grob 1 sastavljen je od fino obrađenih i pravilno poslaganih ploča koje tvore grobni sanduk, dvije duže bočne i dvije kraće (uz glavu i stopala) položene okomito na njih. Pri čišćenju groba na istočnoj je strani grobne jame uočena još jedna ploča, okomito postavljena na dulje bočne stranice, koja tvori manji pravokutni produžetak. U njemu je pronađeno nešto ulomaka grube keramike, kostiju i zuba. Unutar većeg kamenog sanduka bile su rasute kosti pokojnika. Međutim, po položaju glave i bedrene kosti, kao i veličini grobne jame, zaključeno je da se radi o ukopu u zgrčenom položaju, što je karakteristika prapovijesnih razdoblja. U različitim ukopnim slojevima pronađeni su ulomci grube keramike, još ostataka kostiju i zubi te jedna drvena perla (Bekavac, 2018). Grob 2 sastavljen je od fino obrađenih i pravilno poslaganih ploča koje čine grobni sanduk, dvije kraće postavljene okomito i dvije duže postavljene bočno. Unutar sanduka pronađeni su ostatci kostiju i zubi drugog pokojnika (Bekavac, 2018).

Slika 12. Kosturni nalazi *in situ*

Slika 13. Arheološko istraživanje groba 2

Slika 14. Zračni snimak istraženog tumula s grobnim škrinjama

Iako su već veličina grobnih sanduka i položaj kostiju iz groba 1 dali naslutiti da se radi o ukopu u zgrčenom položaju karakterističnom za prapovijesna razdoblja, izdvojen je uzorak kosti za radiokarbonsku analizu (^{14}C) kako bi se nalazište pobliže datiralo, te je poslan u londonski Beta Analytic laboratorij. Rezultati analize odredili su starost ukopa u razdoblje kasne bronce, odnosno u 1000. +/- 30 god. pr. Kr. To znači da ovo područje u vrijeme nastanka tumula još uvijek nastavaju Nestejci (Bekavac, 2019).

Nestejci se prvi put (i gotovo jedini) spominju u 22. i 23. poglavlju Pseudo-Skilakova *Peripla*, kada se navodi da je od Nestejaca plovidba zaljevska i da od rijeke Cetine (Nestos) do rijeke Neretve (Naron) traje jedan dan.¹⁷ Na temelju tih lapidarnih podataka i usporedbom s prostornim odnosima iz kasnijih perioda, može se reći da je planina Biokovo (i omiška Dinara) bila integralni dio nestejskog teritorija još od vremena nastanka tumula na Podglogoviku te da se etnija rasprostirala od Cetine do Baćinskih jezera neposredno prije delte rijeke Neretve gdje su im susjedi Manijci. S prodorom Delmata na obalu i širenjem Autarijata preko Neretve nestaju imena tih dvaju naroda koji su asimilirani u pridošle zajednice. Prva su arheološka svjedočanstva o Nestejcima istraživanja tumula na Podglogoviku i za znanstvenu su javnost od velike važnosti.

4. Prezentacija – eksperimentalni pristup

Brojne definicije arheologije obuhvaćaju kako prošla, tako i sadašnja društva. U tom se smislu arheologiju promatra kao nastojanje da se iz sadašnje perspektive prepozna važnost naslijeđa iz prošlosti, ali i da kroz interpretacije i prezentacije bude posrednica između nalaza i javnosti (Henson, 2011). Ako arheologiju promatramo kao važnu za ljude sadašnjice, neizbježno je tim istim ljudima dopustiti što izravniji kontakt s njenom prošlošću pa takva orijentacija, prema Trippu (2011), određuje nužnost razvitka grana arheologije čije je težište na otvaranju discipline. Tripp (2011) tvrdi „ljude zanimaju ljudi“, pa oni teže pronalaženju, dodirivanju i doživljavanju predmeta iz prošlosti jer se na taj način povezuju s onima koji su taj isti predmet izradili i koristili (str. 28). Zadatak je arheologije da im to i omogući. Svatko tko ima određenu želju biti u kontaktu s prošlošću, trebao bi imati mogućnosti to i ostvariti. Arheologija stoga ne može i ne smije biti rezervirana samo za uski krug profesionalaca, već je treba javnosti predstaviti i omogućiti konzumaciju otkrivenih i proučavanih sadržaja (Reid, 2011). U svjetskoj arheologiji postoje neizbježni trendovi popularizacije arheologije i njezinog otvaranja za javnost, unatoč pojedinim konzervativnim razmišljanjima stručnjaka. Naime, današnja je javnost sve više zahtjevnija i uglavnom je ne privlači samo pasivno konzumiranje povijesti i baštine. Ako žele opstati u svijetu sve viših zahtjeva tržišta, arheolozi trebaju, i dužni su, uključiti javnost u svoj rad (Henson, 2011).

Jedan je od načina stvaranja neposrednog kontakta među posjetiteljima s jedne strane i arheološkim predmetima i lokalitetima s druge putem eksperimentalne arheologije. Eksperimentalna je arheologija

¹⁷ O *Periplu* pišu: SUIĆ Mate, Gdje se nalazilo jezero iz 24. pogl. Pseudo Skilakova *Peripla*, GZM n.s. 8, 1953, 11-129. SUIĆ, Mate, Istočno jadranska obala u Pseudo Skilakovu *Periplu*, Rad JAZU, 306, 1955, 121-185. SUIĆ MATE, Μανιός Κολλπος (Manijski zaljev), Arheološki radovi i rasprave, 12/1995, 1996, 269-282. Čače, Slobodan, Manijski zaljev, Jadastini i Salona, VAHD 90-91, 1997-1998, 57-87. SHIPLEY, Graham, Pseudo-Skylax's PERIPLUS. The Circumnavigation of the Inhabited World. Text, Translation and Commentary, Liverpool University Press 2011. ŠAŠEL KOS, Marjeta, The 'great lake' and the Autariatai in Pseudo-Skylax, MEFRA 125/1, 2013, 247-257.

grana arheologije čiji cilj leži u interpretiranju materijalne kulture, načina življenja i tehnologije prošlosti znanstvenim i strukturiranim eksperimentiranjem (Komšo i Bilić, 2011). Područja njezine primjene, kao i teme eksperimentiranja takoreći su neograničeni, kao i raspon muzeografskih pomagala kojima se posjetitelju može dočarati vizija života određenog sloja lokaliteta (Bertol Stipetić, 2017). Vrijednost analiza koje ovakav pristup u znanosti može donijeti izuzetno je velik i koristan za proučavanje čovjekove prošlosti, ali i za popularizaciju arheologije i njenu interakciju s turizmom (Komšo i Bilić, 2011).

4.2. Eksperiment - Tumul 1/2018

Eksperiment izgradnje replike grobnog humka proveden je 2021. godine u sklopu sveučilišnog kolegija Eksperimentalna arheologija. Bitno je reći da je budući izgled strukture predložen na temelju usporedbi s postojećim tumulima i prvenstveno na temelju istraživačkih podataka o samom tumulu 1/2018. Tehniku slaganja suhozidnih objekata (zidova, podzida, trimova, gomila...) Bekavac i Miletić proučavali su na brojnim arheološkim i etnološkim lokalitetima u Dalmaciji te kroz praktični rad na lokalitetima Burnum, Kadina glavica, Francuska cesta u Brelima i drugima, te su načela primjene osnovnih tehnika lomljenja, transporta i slaganja kamena, te uloge trenja i gravitacijskih sila za stabilnost objekata, tijekom eksperimenta prenosili studentima.

Slika 15. Tijek radova na prezentaciji tumula

Za rad su korištena osnovna pomagala koja se nisu bitno razlikovala, odnosno bila su slična ili ista u tehničkim rješenjima, načinom uporabe i učinkovitosti kao i prapovijesni alati. To su vjedrice, drveni nosači (tralje) za kamen i zemlju, pijuk, čekić ali i sami kameni oblutci u funkciji čekića. Građevinski materijal (lomljeni kamen, šljunak i zemlja) prikupljao se ručno, bilo od razasutog materijala iz tumula ili

prikupljanjem iz neposredne blizine. Glavnina materijala prenijeta je drvenim nosačima koji su izgrađeni kao dio eksperimenta, od grubo obrađenih dasaka i drvenih gredica.

Tlo oko tumula oslobođeno je od suvišnog kamena i poravnato pomoću pijuka i ručnim radom. Strukturalni elementi (ploče grobnog sanduka, prstenasti suhozidi oko groba, perimetralni zid humka i dno, tj. podnica humka) izgrađeni su imitiranjem tih elemenata prema tumulu1/2018 i od materijala koji mu je pripadao ili od materijala iz neposredne blizine, da bi petrografski sastav i izgled što više odgovarali stvarnoj prapovijesnoj situaciji. Dimenzije novog humka određivane su koracima i stopama. Kamenje je pažljivo slagano ili je, po potrebi, bacano radi čega je dolazilo i do prirodnog odlamanja na manje i veće komade tako da se postigne odgovarajući izgled i konzistencija. Ploče i poklopac sanduka groba minimalno su dorađeni udarcima čekića ili kamena.

Ono po čemu se izgrađeni eksperimentalni tumul intencionalno želio razlikovati od prapovijesnog, njegova je namjerna dovršenost samo u bazi odnosno do visine od oko pola metra, tako da posjetitelji mogu vidjeti unutrašnju strukturu građevine i osobito dva rekonstruirana groba. U jedan od njih položen je model kostura u zgrčenom položaju kakav je bio u originalnom tumulu i prekriven je, umjesto masivnim kamenim pločama, s umjetnim pokrovom od pleksiglasa da se može vidjeti. Da bi posjetitelj znao kako je pokrov nekad zaista izgledao, drugi grobni sanduk prekriven je masivnom kamenom pločom teškom i više od stotinu kilograma koje je nekoliko studenata ručno ukrcavalo u drvene nosiljke za dvoje ljudi.

Slika 16. Postavljanje modela kostura

Slika 17. Postavljanje pleksiglasa

Sastavni dio eksperimenta bio je i teški tjelesni rad s grubim materijalima u klimatskim uvjetima koji su varirali od sunčeve žege do hladne bure. Važno je iskustvo i borba s insektima (muhe i obadi), upoznavanje s otrovnicama te preusmjeravanje konjskih krda te kravljih i kozjih stada s njihovih staza koje su vodile preko mjesta eksperimenta na nove staze. Mnogima je novost bila i iskonska žeđ i glad, koja je, mora se reći, utoljena u baznom kampu. Pripremanje hrane nije bilo sastavni dio eksperimenta, ali su i tu studenti dobili poduku o nekim jednostavnim načinima pripreme (uključujući i loženje vatre u kontroliranim uvjetima unutar kuće) i jelima koja se nisu bitno promijenila od prapovijesnih vremena.

Slika 18. Konačan izgled prezentiranog tumula sa zgrčenim pokojnikom u kamenoj grobnoj škrinji.

Na inicijativu voditelja istraživanja, uz prezentirani Tumul 1/2018 postavljena je oznaka arheološkog nalazišta i table sa slikama tijekom različitih etapa arheološkog istraživanja s popratnim tekstom (Bekavac, 2019). Budući da se lokalitet nalazi u sklopu Parka prirode „Biokovo“, pobuđen je interes javnosti, ali i same JU Biokovo koja istraživani i prezentirani tumul planirano uvrštava u svoju turističku ponudu. Efektno rješenje replike grobnog humka tumula s izloženim modelom kostura dosad je nevidljivu strukturu pretvorilo u važnu točku u kulturnom krajoliku koja dobiva pozornost medija i turista. Ovaj primjer pokazuje da je kroz valorizaciju i očuvanje baštine moguće ne samo sačuvati kulturno dobro za buduće generacije nego i obogatiti kulturni i društveni okoliš javnim sadržajem koji je stimulirajući, ugodan i zabavan te posjetiteljima nudi mogućnost da se užive u kulturnu i povežu s prirodnom baštinom.

5. Uklopljenost u buduću turističku ponudu

Veoma je složeno i skupo upravljati zaštićenim područjima, osobito velikim kao što je Park prirode „Biokovo“. Rješenje ove dileme može biti u razvoju turizma. Brojne su potencijalne koristi koje turizam može donijeti u zaštićenim područjima, od porasta dohotka i zaposlenja lokalnog stanovništva, poticanja lokalne proizvodnje, diversifikacije i stimuliranja lokalne ekonomije, doprinosa očuvanju kulturnog i prirodnog naslijeđa, poticanja ekološke edukacije lokalnog stanovništva i posjetitelja itd. Rješenje, dakle,

nije u razvoju eksploatirajućeg, neodrživog, neplanskog i nekontroliranog turizma, već u ograničenom i pažljivo upravljanom turističkom razvoju (Petrić, 2008).

Slika 19. UNESCO-vi evaluatori na tumulu utvrđuju stanje na terenu tijekom ocjenjivanja Geoparka Biokovo – Imotska jezera.

Za Biokovo turizam je danas djelatnost koja donosi najviše koristi, ali s druge strane i nameće sve više prijetnji. Naime, turizam na Makarskoj rivijeri, koji se počeo razvijati od kraja Drugog svjetskog rata, prihvatio je obrazac masovnog turističkog razvoja, što je dovelo do iznimnog zasićenja prostora. Snažna koncentracija turista, smještajnih objekata i turističkih sadržaja dovodi do brojnih ugroza kako na cijeloj Rivijeri tako i u Parku prirode „Biokovo„ (Petrić, 2008). U recentno je vrijeme postojeću vizuru Biokova nadogradila instalacija Skywalk, zahvaljujući kojoj je broj posjetitelja u Parku prirode narastao izvan svih očekivanja. Važno je da izgradnja gotovo uopće nije narušila krajolik planine jer se do nje dolazi već postojećom cestom za vrh Sveti Jure (državna cesta D512 Makarska – Vrgorac) (Bogdan, 2020). Iako se radi o veoma zanimljivoj točki u kulturnom krajoliku koji je zahvaljujući istoj obogaćen jednim suvremenim sadržajem, veliko povećanje automobilskeg prometa za posljedicu ima zagađenje plinovima i bukom, odnosno nestanak mirnog planinskog ozračja. U jednu ruku, neophodno je kulturnu i prirodnu baštinu približiti posjetiteljima te ju učiniti zanimljivom, ali je pri tome nužno naći omjer i svjesno upravljati procesima promjene krajolika. U protivnom, zbog brzine tih promjena, prijeti opasnost od gubitka specifičnog karaktera nekog krajolika pa može doći do uniformiranosti (Dumbović Bilušić, 2015). Stoga Park, unatoč velikoj ekonomskoj dobiti, ima priređen plan smanjenja i reorganizacije prometa formiranjem prekrcajnog mjesta s ciljem prometnog rasterećenja ceste prema Skywalku. Riječ je o projektu „Smanjenje prometnih zastoja na biokovskoj cesti do vidikovca Nebeska šetnica – Skywalk

Biokovo" čije je vremensko trajanje predviđeno u razdoblju od listopada 2020. do travanja 2022. (Jakša i sur., 2021).

Na području Parka posjetitelji su do sada bili orijentirani uglavnom na razne rekreacijske aktivnosti: treking, biciklizam, fotosafari, speleologiju, penjanje, padobranstvo, paragliding i sl. (Franić, 2008), a u posljednje dvije sezone velik broj turista privlači navedena instalacija Skywalk. Međutim, čitavo Biokovo i prostor Podglogovika imaju potencijal i za brojne druge moderne oblike turizma: rekreativni, sportski (trčanje, planinarenje, biciklizam, sportsko penjanje, padobranstvo, zmajarstvo...), avanturistički, ruralni, edukativni kroz botaničke, faunističke, geološke i speleološke staze, znanstveni i mnoge druge.¹⁸ Ujedno, što je već u nekoliko navrata istaknuto, planina posjeduje iznimno bogatstvo kulturnom baštinom na koju bi osobito valjalo usmjeriti turističku ponudu. Dumbović Bilušić (2015) ističe da je postojanje kulturnih dobara u kulturnom krajoliku značajan čimbenik njegove kulturno-povijesne vrijednosti, a da su te vrijednost povezane s potencijalima za njegovo gospodarsko korištenje, kao što je kulturni turizam, edukacijske, znanstvene svrhe i sl.

Slika 20. Biokovsko nebo iznad Podglogovika pogodno za razvoj astroturizma.

Lokalitet Podglogovik, s obzirom na bogatstvo njegova kulturnog krajolika, ima izrazitu mogućnost valorizacije u sklopu ponude kulturno-turističkih sadržaja Parka. Pri tome, upečatljivo rješenje replike grobnog humka tumula već je, dosad neprimjetnu strukturu, pretvorilo u važnu točku u kulturnom krajoliku – priču o prošlosti, koja od trenutka postavljanja do danas dobiva značajnu pozornost javnosti.

¹⁸ U tom je smislu zanimljiv Bartulovićev (2018) rad u kojem donosi analizu razvoja i prijedlog organizacije turističkih potencijala na lokaciji Podglogovik usmjeren k razvoju ekoagroturizma. Bartulović predlaže da je za navedeno područje logično težiti privlačenju ekoturista te razvijati ekoagroturizam, odnosno turističku ponudu Podglogovika usmjeriti aktivnostima i sadržajima povezanim s domaćim životinjama.

Slično, nedavno otkriveni tumul na lokalitetu Lokva priča upečatljivu priču o srednjovjekovnom čovjeku na čijim su tijelu ostavljeni tragovi teškog života na planini. Već je početnim istraživanjem navedeni humak uklopljen u sadržaje planinarske rute koja vodi do planinarske kuće Slobodan Ravlić, a zasigurno će postati još zanimljivija točka interesa kada se u lipnju 2022. obnovi eksperimentalnom metodom.

Cilj je da se svi istraženi i prezentirani lokaliteti u sklopu znanstvene inicijative istraživanja terena Podglogovik postanu točke interesa na poučnoj stazi koja se kreira u suglasju s razvojnim planovima Parka. Staza će se definirati i pripremiti kao posljedica reorganizacije transporta do Skywalka jer se nalazi tik do prekrcajne točke pa će je turisti lako uočiti čak i bez prethodnih saznanja, a put će biti označen planinarskim markacijama i odgovarajućim oznakama koje su propisane za parkove. Osnovni podatci biti će predloženi u brošurama i info-tablama, a pojedini spomenici bit će obnovljeni ili čak opremljeni instalacijama i inventarom koje će biti diskretno postavljene i neće narušiti prirodno-artificijelni ambijent Podglogovika. S obzirom na dužinu ophoda bit će izvedeno nekoliko itinerara, za koje će se posjetitelji odlučivati s obzirom na interes i tjelesne mogućnosti.

U stazu će biti uklopljeni Biokovsko selo, crkva sv. Jure, austrijski Topnički put, Rodićeva cesta i tumuli Podglogovika. Iako prostorno disperziran, kao početnu edukativnu točku na navedenoj turističkoj ruti, posjetitelji će moći posjetiti već postojeći Prezentacijski centar Adrion – srce planine, u kojemu se nalazi replika groba iz tumula kakve se u sklopu ponuđene turističke rute može vidjeti u izvornom obliku i krajoliku. Uz pomoć botaničara i geologa, na trasi poučnog puta mogu se prezentirati i pojedini krški oblici te flora i fauna. Planirana staza obiluje i izvanrednim vidikovcima, s pogledima na Podglogovik, ali i na more i otoke, radi koji će svi ljubitelji fotosafarija i selfija rado proći čitavom rutom ili nekim njenim dijelom.

6. Zaključak

U sklopu znanstvene inicijative istraživanja bogatog kulturnog krajolika Podglogovik, 2018. godine pokrenuto je istraživanje Tumula 1/2018. Kao najvažniji cilj postavljeno je arheološko istraživanje i zaštita lokaliteta, a zatim i njegova interpretacija i prezentacija u sklopu turističke ponude Parka prirode „Biokovo“. Arheološko istraživanje ispunilo je zadane ciljeve. Istražio se devastirani tumul u sklopu kojeg su otkrivena dva groba s inhumacijskim načinom pokapanja u zgrčenom položaju u kamenim škrinjama, što je karakteristika prapovijesnih razdoblja. Sami grobni nalazi vrlo su skromni, što je bilo očekivano s obzirom na činjenicu da je tumul bio devastiran, a grobna jama i kosti pokojnika izložene i nezaštićene. Rezultati analize odredili su starost kostiju u razdoblje kasne bronce, odnosno u 1000. +/- 10 god. pr. Kr. Prema tome je zaključeno da se radi o prvom dokazu o Nestima, narodu koji se pod tim imenom javlja u navodima grčkih geografa sredinom 1. milenija prije Krista, a koji je obitavao u Podbiokovlju.

Zbog navedene važnosti lokaliteta, kao i olakotne okolnosti njegovog položaja uz prometnicu, odlučilo se prezentirati tumul korištenjem eksperimentalne metode kako bi se njegovo uživanje moglo omogućiti kako znanstvenoj zajednici, tako i široj javnosti. Načinjena je replika grobnog humka s plastičnim anatomske kosturom u grobu 1, koji je radi zaštite od oštih atmosferskih utjecaja planine prekriven pleksiglasom. Lokalitet, koji je korištenom eksperimentalnom metodom na slikovit i interaktivan način obradio baštinu, postao je interesna i zaustavna točka na postojećim turističkim rutama Biokova. Zbog

znanstvene i turističke uspješnosti provedenog eksperimenta, eksperimentalna metoda biti će u lipnju 2022. godine primijenjena i u prezentaciji tumula na Lokvi. U neposrednoj blizini Tumula 1/2018, uskoro će proraditi prekrcajno mjesto u sklopu prometnog rasterećenja prema Skywalku čime će se turistički razvoj planine dodatno usmjeriti prema ograničenom, pažljivo upravljanom i održivom turizmu. U suglasju s razvojnim planovima Parka oformiti će se poučna staza koju će obogatiti prezentirani tumul 1/2018 i ostali rezultati znanstvene inicijative istraživanja terena Podglogovik. S obzirom na, u više navrata istaknutu, usmjerenost prema širenju turističke ponude Biokova u kulturološkom smjeru, provedenim i planiranim inicijativama istraživanja terena Podglogovik i projekta Diskont bogati se pristup arheologije kao discipline „ljudi za ljude“, koja postoji da javnosti predstavi i omogući konzumaciju otkrivenih i proučavanih sadržaja.

Literatura

1. Alduk, I. i Tomasović, M. (2008). Sakralna arhitektura i ostali kulturno-povijesni spomenici na području Biokova. U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (153-172.), Zagreb: Graphis.
2. Bartulović, B. (2018). Analiza turističkog potencijala Parka prirode Biokovo: primjeri lokaliteta Podglogovik i Rastovac. U: *Common Foundations 2018 - uniSTem: 6th Congress of Young Researchers in the Field of Civil Engineering and Related Sciences* (str. 22-31). Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije.
3. Bekavac, S. (2018). *Biokovo – Podglogovik 2018. Izvještaj o arheološkim istraživanjima lokaliteta Biokovo – Podglogovik* (neobjavljeni tekst), Zadar: Sveučilište u Zadru.
4. Bekavac, S. (2019). *Biokovo – Podglogovik 2019. Izvještaj o arheološkim istraživanjima lokaliteta Biokovo – Podglogovik* (neobjavljeni tekst), Zadar: Sveučilište u Zadru.
5. Bekavac, S. i Miletić, Ž. (2021). *Biokovo – Lokva 2021. Izvještaj o arheološkim istraživanjima lokaliteta*, (neobjavljeni tekst), Zadar: Sveučilište u Zadru.
6. Bertol Stipetić, A. (2017). Arheološki parkovi i prezentirani lokaliteti in situ u Hrvatskoj. U: Tončinić D. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* (9-16), Zagreb: Tiskara Zelina d. o. o.
7. Bogdan, A. (2020). Adrenalinski doživljaj na vrhu Biokova. *Građevinar*, 72 (6), str. 533-539.
8. Dragušica, H. i Ozimec, R. (2011). Geografija i geomorfologija Biokova. U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (11-29), Zagreb: Graphis.
9. Dumbović Bilušić, B. (2015). *Krajolik kao kulturno naslijeđe – metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*. Zagreb, Hrvatska: Ministarstvo kulture RH.
10. Franić, M. (2008). Turizam Biokova. U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (223-232.), Zagreb: Graphis.
11. Henson, D. (2011). Does Archaeology Matter?. U: Moshenska, G. i Dhanjal, S. (ur.), *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices* (120-127), Oxford: Oxbow Books.
12. Jakša, S. i sur. (2021) *Godišnji program zaštite, održavanja, očuvanja, promicanja i korištenja Parka prirode Biokovo za 2022. godinu*. Makarska: Park prirode Biokovo. Preuzeto s: C:\Users\Delboy\Downloads\gpp_biokovo_2022_usvojeni.pdf, (10. 3. 2022.)
13. Klarić, V., Kušan Špalj, D., Keča, K. (2021). ARHKONTUR – Priručnik za interpretaciju u arheološkom turizmu, Zagreb: Libertas.
14. Komšo, D. i Bilić, R. (2011). Eksperimentalna arheologija i turizam, U: Mihelić, S. (ur.), *Arheologija i turizam u Hrvatskoj* (552-575), Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
15. Ozimec, R. (2008). Biokovu Monografijom. U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (1-10), Zagreb: Graphis.

16. Petrić, L. (2008). Kako turizam razvijati na održiv način u zaštićenim obalnim prostorima? Primjer: Park prirode „Biokovo“, *Acta turistica nova*, 2/1, str. 5-24.
17. Reid, P. (2011). Performance or participation: the relationship between local communities and the archaeological domain. U: Moshenska, G. i Dhanjal, S. (ur.), *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices* (18–27.), Oxford: Oxbow Books.
18. Šunde, S. (2008). Etnologija i tradicionalno gospodarstvo Biokova, U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (183-198.), Zagreb: Graphis.
19. Telbisz, T. (2009). Doline Morphometric Analysis and Karst Morphology of Biokovo Mt (Croatia) Based on Field Observations and Digital Terrain Analysis, *Hrvatski geografski glasnik*, 71. (2)., str. 2-22.
20. Tomasović, M. (2008). Arheološki dokazi na prostoru Biokova od razdoblja prapovijesti do srednjeg vijeka. U: Ozimec, R. (ur.), *Biokovo* (137-152), Zagreb: Graphis.
21. Tripp, C. J. (2011). Why community archaeology? (2011). U: Moshenska, G. i Dhanjal, S. (ur.), *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices* (28–34.), Oxford: Oxbow Books.
22. Vidak-Buljan, V. i sur. (2017). *Plan upravljanja Parkom prirode Biokovo za razdoblje 2017. – 2026.*, Makarska: Park prirode Biokovo, Akti ustanove. Preuzeto s: <https://pp-biokovo.hr/hr/o-parku/akti-ustanove?page=2>, (6. 3. 2022.).

Internetski izvori:

1. Geopark Biokovo-Imotska jezera. Preuzeto s: <https://gp-biokovoimotski.com/> (7. 3. 2022.)
2. Instagram, *diskont projekt*. Preuzeto s: https://www.instagram.com/diskont_projekt/ (1. 3. 2022.)
3. Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru, *Sažetak projekta IP-UNIZD 2021 Podglogovik na Biokovu: Graditeljski diskontinuiteti, devastacije i reciklaže (DisKont)*, <https://arheologija.unizd.hr/Portals/2/DisKont.pdf> (2. 3. 2022.).
4. Park prirode Biokovo, *Poučne staze*. Preuzeto s: <https://pp-biokovo.hr/hr/istrazi-biokovo/poucne-staze> (2. 3. 2022.).
5. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Trim na planini Biokovo*. Preuzeto s: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7131> (7. 3. 2022.)
6. Zakon.hr., *Zakon o zaštiti prirode, pročišćeni tekst zakona*, NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19. Preuzeto s: <https://www.zakon.hr/z/403/Zakon-o-za%C5%A1titi-prirode> (7. 3. 2022.)

The culture of death – a new life in tourism

Abstract

The employees of the Nature Park "Biokovo" ordered an archeological research in the area of Podglogovik on Biokovo. In 2018, experts and students from the University of Zadar investigated the destroyed tumul 1 with only a few bones preserved in a stone chest. The burial mound was documented by using a drone, a total station and 3-D modeling. Initial data indicated an exceptional historical importance. According to the radiocarbon dating (C14) analysis of the *Analytic Laboratory in Dublin*, the burial is 3010 years old and because of that, it is the first data on Nesti. Nesti were people who lived in Podbiokovlje, and under this name, they appeared in Greek geographers in the middle of the 1st millennium BC. Archaeologists have also satisfied the interest of the cultural public. They reconstructed the burial mound with two stone chests. Inside one, a plastic anatomical skeleton was placed in a crouched position and covered with plexiglass. The effective solution turned the previously invisible construction

into a geographical point, a sign in the mountains that received the attention of the media and tourists. A transfer point will soon be opened in the immediate vicinity as a part of the traffic relief towards Skywalk. The tumulus will become a point of interest on an educational trail that is being created in line with the Park's development plans. The content of the trail (tumulus, Biokovo village, St. George's Church, Austrian Artillery Road, and Rodićeva Road) will be enriched due to the results of the University scientific project DisKont. The funds obtained through the presentation of the monument will be invested by the Nature Park in the primary scope of work. The Makarska Riviera Tourist Board will expand its repertoire and the quality of its touristic offer. The scientific community will place a new geographical point on the historical atlas.

Key words: tumulus, Biokovo-geopark, experimental archaeology, presentation, reviving cultural heritage, point of interest

Sažetci s predavanja

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.48-6:7/8(497.529Karlovac)

Jasmina Cvetković¹

Zora karlovačkog Pokuplja – o projektu „Žitna lađa, Karlovac”

Sažetak

Skupina mladih djevojaka iz okolice Karlovca 2008. godine došla je na ideju da sagradi vjernu repliku povijesnog broda – žitne lađe kakva je nekad plovila od Dunava do Kupe i prevozila žito u 18. i 19. stoljeću. Plovidba rijekom Kupom zamrla je prije 150 godina, ovakvi brodovi nisu postojali – do 2016. godine kad je ponovno izgrađena Žitna lađa Zora u Karlovcu. Drveni 25-metarski brod vratio je plovidbu na rijeku Kupu, a zahvaljujući ovom projektu gradi se nova infrastruktura za riječnu plovidbu, u Karlovac dolazi sve veći broj posjetitelja, a Karlovac je na karti hrvatskih destinacija prepoznat kao poželjno izletničko mjesto. Lađa je u vlasništvu udruge, a udruga je osnovala tvrtku i turističku agenciju koja upravlja lađom. Izgradnja ovog velikog broda primjer je dobre prakse tripartitne suradnje javnog, gospodarskog i civilnog sektora koji je realiziran kroz EU fondove odnosno IPA program prekogranične suradnje između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Doprinos projekta lokalnom razvoju nemjerljiv je, a očituje se u revitalizaciji ruralnog prostora, novom zapošljavanju, povećanju prihoda od turizma te povećanju vidljivosti cijeloga područja. Inovativna interpretacija kulturno-povijesne i prirodne baštine, koja se isprepliće turom plovidbe rijekom Kupom, postavila je ovaj turistički proizvod na kartu Hrvatske.

Ključne riječi: replika broda, Žitna lađa, Karlovac, Kupa, tripartitna suradnja, lokalni razvoj, interpretacija baštine

¹ Jasmina Cvetković, univ. spec. oec., direktorica, Aurora Colapis d. o. o., Karlovac

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.48-6:7/8(497.529Karlovac)

Jasmina Cvetković²

Dawn of Karlovac Pokuplje – about the "Grain ship, Karlovac" project

Abstract

In 2008 a group of young women from Karlovac came to an idea to build a replica of a historical boat – grain boat which was navigating from Danube to Kupa and was transporting grain in 18th and 19th Century. The river navigation along river Kupa distinguished 150 years ago, and these type of boats did not exist, until 2016 when Grain boat Zora was built again in Karlovac. This 25 meters long boat revived the navigation along river Kupa and thanks to this project a new public infrastructure is being built, more and more visitors are coming to Karlovac, and Karlovac has been recognized as an appealing destination for tourists. The boat is owned by a non-profit NGO and the NGO established a social enterprise and travel agency which is managing the business. The process of building this boat is an example of good practice for tripartite cooperation among civil, public and business sector implemented through EU funds i.e. IPA Crossborder cooperation program Croatia – Bosnia and Herzegovina. The contribution of this project to local development is great and it is visible in revitalisation of rural area, creation of new jobs, raise of touristic income and visibility of the region. An innovative interpretation of a cultural and natural heritage that intertwines during the navigation route has set this product among the top touristic products of Croatia.

Keywords: ship replica, Žitna lađa, Karlovac, Kupa, tripartite cooperation, local development, heritage interpretation

² Jasmina Cvetković, Univ. spec oec., director, Aurora Colapis d. o. o., Karlovac

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 30. ožujka 2022.
UDK: 338.48-6:7/8(4)

Stefano Dominioni¹

Kulturne rute Vijeća Europe

Sažetak

Program Kulturne rute pokrenulo je Vijeće Europe 1987. godine Deklaracijom iz Santiaga de Compostele. Kulturne rute Vijeća Europe poziv su na putovanje i otkrivanje bogate i raznolike europske baštine spajanjem ljudi i mjesta u mreže zajedničke povijesti i baštine. U praksi provode vrijednosti Vijeća Europe: ljudska prava, kulturnu raznolikost, interkulturalni dijalog i međusobnu razmjenu preko granica. Kulturne rute potiču sudjelovanje zajednice u kulturnim transnacionalnim aktivnostima, podižu svijest o zajedničkom kulturnom nasljeđu i promiču europsku dimenziju građanstva, uz umrežavanje više teritorijalnih partnera u inkluzivnom pristupu – s posebnim naglaskom na povijesne gradove u manje poznatim destinacijama i ruralnim područjima. Kulturne rute predstavljaju put zajedničkog iskustva, okupljajući društvene skupine i kulture iz različitih sredina, u bliskom kontaktu s lokalnim stanovništvom i uz duboko poštovanje prema okolišu, djelujući kao konkretan alat za održivi turizam i regionalni razvoj. Hrvatsku, državu članicu Proširenog djelomičnog sporazuma o kulturnim rutama od 2016. godine, križa 14 kulturnih ruta s članovima mreže koji predstavljaju preko 30 mjesta baštine uključujući mnoge povijesne gradove na sljedećim rutama: Feničanska ruta, Europska ruta židovske baštine, Ruta sv. Martina, Ruta maslinova drveća, Vinska europska kulturna ruta, Ruta europskih groblja, Ruta povijesnih termalnih gradova, Kulturna ruta ATRIUM – Arhitektura totalitarnih režima 20. st. u sjećanju na urbani razvoj Europe interpretirane u svrhu promicanja ljudskih prava i demokracije, Ruta rimskih careva i dunavska vinska ruta, Destinacija Napoleon, Ruta impresionizma, Staza željeznog doba Podunavlja te Ruta židovskog nasljeđa.

Ključne riječi: kulturne rute, inkluzija, povijesni gradovi, ruralna područja

¹ Stefano Dominioni, ravnatelj, Europski institut za kulturne rute, Luksemburg

Presentation abstract
Presented: March, 30th 2022
UDC: 338.48-6:7/8(4)

Stefano Dominioni²

Cultural Routes of the Council of Europe

Abstract

The Cultural Routes programme was launched by the Council of Europe in 1987 with the Declaration of Santiago de Compostela. The Cultural Routes of the Council of Europe are an invitation to travel and to discover the rich and diverse heritage of Europe by bringing people and places together in networks of shared history and heritage. They put into practice the values of the Council of Europe: human rights, cultural diversity, intercultural dialogue and mutual exchanges across borders. Cultural Routes encourage broad community participation in cultural transnational activities, raise awareness of a common cultural heritage and promote the European dimension of citizenship, while networking multiple territorial partners in an inclusive approach - with specific focus on historic cities in less-known destinations and rural areas. Cultural Routes represent a path of shared experience, bringing together social groups and cultures from different backgrounds, in close contact with local populations and with a deep respect for the environment, acting as a concrete tool for sustainable tourism and regional development. Croatia, Member State of the Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes since 2016, is crossed by 14 Cultural Routes with network members representing over 30 heritage sites including many historic cities along the following routes: the Phoenicians' Route, European Route of Jewish Heritage, Saint Martin of Tours Route, Routes of the Olive Tree, Iter Vitis Route, European Cemeteries Route, European Route of Historic Thermal Towns, ATRIUM - Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th Century in Europe, Roman Emperors and Danube Wine Route, Destination Napoleon, Impressionisms Routes, European Route of Industrial Heritage, Iron Curtain Trail and Iron Age Danube Route."

Keywords: cultural routes, inclusion, historic cities, rural areas

² Stefano Dominioni, Director, European Institute for Cultural Routes, Luxembourg

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:069(398Narona)“652“

Toni Glučina¹

Arheološki muzej Narona – *in situ* prezentacija rimskog hrama

Sažetak

Arheološki muzej Narona prvi je muzej u Republici Hrvatskoj u kojem su *in situ* prezentirani arheološki arhitektonski ostatci. Unutar muzejske zgrade, u ruševinama rimskog hrama Augusteuma, izložene su nadnaravne mramorne skulpture članova rimskih carskih obitelji. Naronitanska skupina predstavlja najbrojniju skupinu carskih kipova pronađenu na prostoru Rimskog Carstva. Početna je ideja bila da se skulpture izlože u muzejskom paviljonu, ali je tijekom priprema za gradnju prerasla u ideju o osnivanju nove muzejske ustanove – Arheološkog muzeja Narona. Nakon petnaest godina samostalnog rada moguće je ustvrditi kako je muzej još uvijek atraktivan za posjetitelje te da je ovakav način prezentacije arheološke građe iznimno uspješan. U nastavku aktivnosti prezentacije arheološke baštine antičke Narone planirano je obnoviti postojeći stalni postav, postav manje stalne izložbe u crkvi sv. Vida i rekonzervirati prezentirane arheološke lokalitete. Potrebno je u ponudu uvrstiti istražene lokalitete koji do danas nisu prezentirani te nove muzejske objekte. U prvome redu to se odnosi na Erešovu kulu koju bi se preuredilo u muzejski paviljon. Još jedan značajan pomak u prezentaciji naronitanske arheološke građe gradnja je nove muzejske zgrade koja će omogućiti kvalitetniji stručni rad djelatnika, ali i pružiti novu turističku atrakciju u ponudi kulturnog turizma Republike Hrvatske.

Ključne riječi: *in situ*, rimski hram, arheološki muzej, Erešova kula, Narona

¹ Toni Glučina, ravnatelj, Arheološki muzej Narona, Vid

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.483.12:069(398Narona)“652“

Toni Glučina²

Narona Archaeological Museum – *in situ* presentation of the Roman temple

Abstract

The Archaeological Museum of Narona is the first museum in the Republic of Croatia in which archaeological architectural remains are presented *in situ*. Inside the museum building, in the ruins of a Roman temple – Augusteum, oversized marble sculptures of members of the Roman imperial families are exhibited. The Naronitan group is the most numerous group of imperial statues found in the Roman Empire. The initial idea was to exhibit the sculptures in the museum pavilion, but during the preparations for the construction it grew into the idea of founding a new museum institution - the Narona Archaeological Museum. After fifteen years of independent work, it is possible to say that the museum is still attractive to visitors and that this way of presenting archaeological material is extremely successful. In the continuation of the activities of the presentation of the archeological heritage of ancient Narona, it is planned to renew the existing permanent exhibition, renew smaller permanent exhibition in the church of St. Vitus and reconserve the presented archeological sites. Furthermore, it is necessary to include in the offer the excavated sites that have not been presented to date and these new museum objects. This primarily refers to the Ereš Tower, which would be converted into a museum pavilion. Another significant shift in the presentation of Naronitan archeological material is the construction of a new museum building that will enable better professional work of employees, but also provide a new tourist attraction in the offer of cultural tourism in the Republic of Croatia.

Keywords: *in situ*, Roman temple, archaeological museum, Tower of Eres, Narona

² Toni Glučina, director, Narona Archaeological Museum, Vid

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 30. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:808(497.57)

Manuela Hrvatin¹

Kako oživjeti baštinu kroz *storytelling* i *storydoing*?

Sažetak

Prezentiranje kulturnih resursa i interpretacija baštine područja su neiscrpnih mogućnosti za inovativnost i kreativnost. Klasični pristup interpretaciji baštine polako se počeo mijenjati primjenom koncepta *storytellinga*, gdje su činjenice i podatci prezentirani pričanjem priča i gdje se slušatelja nastoji uključiti u priču, postići da se na neki način poistovjeti s baštinom koja mu se predstavlja. Projekt Istra Inspirat koji je krenuo pred desetak godina bio je početak *storytellinga* na ovim prostorima. Gosti su na autentičnim lokacijama (kašteli, srednjovjekovni gradovi, konobe...) bili dionici interaktivnih predstava na temu lokalne priče, mita ili legende, a potom uživali u prigodnim tematskim večerama. Umrežavanje i sinergija javnog i privatnog sektora, uključivanje akademske zajednice ali i lokalnog stanovništva bili su imperativi razvoja kulturnog turizma Istre kroz *storytelling*, putem projekta Istra Inspirat. Na tisuće je sudionika istarsku kulturu tako uistinu doživjelo i upamtilo, a rastom projekta, polako se iz *storytellinga* stiglo do *storydoinga*, gdje je publika još i jače uključena u samu priču te aktivno sudjeluje u aktivnostima koje za rezultat imaju snažno percipiranje i usvajanje poruka koje određeni element kulturne baštine krije. Od oživljenih priča na autentičnim lokacijama, projekt Istra Inspirat potaknuo je puno širu valorizaciju baštine na istarskom poluotoku. Nekada prazne lokacije na kojima se tek izvedbama Istra Inspirata evociralo neka davna vremena i vrijednosti mjesta, sada svoju baštinu, tradiciju i povijest ponosno prezentiraju multimedijalnim interpretacijskim centrima, ekomuzejima, sve popularnijim interpretativnim šetnjama mjestima... Istra Inspirat od *storytellinga* je postao *storydoing*.

Ključne riječi: interpretacija baštine, valorizacija, *storytelling*, interaktivnost, kulturni turizam, *storydoing*

Presentation abstract

¹ Manuela Hrvatin, nacionalna koordinatorica – Udruženje „Interpret Europe“

Presented: March, 30th 2022
UDC: 338.483.12:808(497.57)

Manuela Hrvatin²

How to revive heritage through storytelling and storydoing?

Abstract

When presenting cultural resources and interpreting our heritage, there are endless possibilities to be creative and innovative. Classic methods of heritage interpretation started to change with the implementation of *storytelling* concept where facts are being presented through *telling stories* and *involving audience in the story*, in order to engage it completely in the story. Ten years ago, when Istra Inspirit project was launched, a new *storytelling era* in Istria has started. Guests in authentic locations (castles, medieval towns, taverns...) were participants in interactive performances based on local story, myth or legend. After the show, they enjoyed rich thematic dinner. Networking and synergy of the public and private sector, involvement of the academic community, but also the locals - all these were imperatives for the development of cultural tourism in Istria through storytelling, through the project Istra Inspirit. Thousands of participants truly experienced and remembered Istrian culture, and with the growth of the project, storytelling slowly progressed to storydoing, where the audience is even more involved in the story and actively participates in activities that result in strong perception of messages that a cultural heritage hides. From the revived stories in authentic locations, Istra Inspirit project has encouraged a much wider valorization of heritage on the Istrian peninsula. Once empty locations where only the performances of Istra Inspirit evoked some ancient times and values of the place, today are the places of amazing interpretation centres, ecomuseums and more and more popular interpretative walks... Istra Inspirit has grown from storytelling to storydoing.

Keywords: heritage interpretation, valorization, storytelling, interactivity, cultural tourism, storydoing

² Manuela Hrvatin, national coordinator - Association "Interpret Europe"

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:726(497.583)

Miroslav Katić, Marijana Bucat¹

Budućnost starohrvatskih lokaliteta Rižinica i Šuplje crkve u Solinu

Sažetak

Rad prikazuje problematiku zaštite, korištenja i prezentacije arheoloških nalazišta Šuplja crkva i Rižinice u Solinu, lokaliteta od izuzetnog značaja za hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest. Uz njih i preko njih izgrađene su ceste i stambeni objekti. Plavljenjem obližnjeg potoka i sve agresivnijom izgradnjom dodatno su ugroženi. Autori će prikazati koji su koraci poduzeti u smjeru njihove zaštite i prezentacije, koje su prostorne politike koje lokalna samouprava sprovodi, kao i scenarije budućnosti ovih lokaliteta.

Ključne riječi: zaštita, korištenje, prezentacija, ranosrednjovjekovna povijest

¹ Miroslav Katić, ravnatelj, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Marijana Bucat, arhitekt, Arhitektonski kolektiv d. o. o., Split

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.483.12:726(497.583)

Miroslav Katić, Marijana Bucat²

The Future of Old Croatian Sites Rižinice and Hollow Church In Solin

Abstract

The paper presents issues related to the protection, use, and presentation of the archaeological sites of Hollow church and Rižinice in Solin, sites of exceptional importance for Croatian early medieval history. Roads and residential buildings have been constructed around and over them, and they are also threatened by the nearby stream flooding and increasingly aggressive construction. The authors will present the steps taken towards their protection and presentation, the spatial policies implemented by the local government, and scenarios for the future of these sites.

Key words: protection, use, presentation, early medieval history

² Miroslav Katić, director, Museum of Croatian Archaeological Monuments, Marijana Bucat, architect, Arhitektonski kolektiv d. o. o., Split

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 30. ožujka 2022.
UDK: 502.131.1:338.48-6:7/8COVID-19

Fergus T. Maclaren¹

Izgradnja održivosti i otpornosti kulturnog turizma u razdoblju nakon COVID-a: izazov gradovima kulturne baštine

Sažetak

COVID-19 pokazao je ranjivost zajednica koje ovise o ekonomiji posjetitelja u povijesnim gradovima i kulturnim rutama. Mnoge od tih zajednica već su bile suočene s ekološkim, društvenim, kulturnim i gospodarskim izazovima, uključujući utjecaj prekomjernog turizma. UNESCO-vo istraživanje svjetske baštine i istraživanje o oporavku održivog turizma (2021.) pokazuje da je ukupno smanjenje prihoda povezanih s turizmom na mjestima sa svjetskom baštinom palo sa 4,26 milijardi USD u prvoj polovici 2019. godine, na 57,38 milijuna USD u 2020. i dalje padajući na 28,9 milijuna USD u prvoj polovici 2021. godine. Bez obzira na oporavak turističkog sektora, globalna pandemija razotkrila je ranjivost zajednica ovisnih o turizmu i potrebu za pristupom oporavku i razvoju koji povećava otpornost zajednice i sposobnost prilagođavanja. Poremećaji, međutim, predstavljaju prilike za transformaciju. Mnogi povijesni gradovi i kulturne rute počeli su istraživati i usvajati nove načine na koje njihova materijalna i nematerijalna dobra te kulturna baština mogu pomladiti turizam, istovremeno povećavajući otpornost zajednice. To uključuje korištenje novih načina planiranja i upravljanja kao što su ICOMOS, Međunarodna povelja za turizam kulturne baštine (2022.), i Održivi razvojni ciljevi Ujedinjenih naroda 2030. (SDG) kako bi se suočili s trenutnim i budućim izazovima. Ottawa u Kanadi služi kao studija slučaja koja pokazuje kako su se gradovi koji imaju snažne temelje materijalne i nematerijalne kulturne baštine suočili s pandemijom i kako izgradnja održivosti i otpornosti često može značiti neravnomjeran i neizvjestan put kada se pokušava riješiti niz problema, uključujući ponovnu procjenu utjecaja turizma i klimatskih promjena.

Ključne riječi: kulturni turizam, baština, destinacije, otpornost, održivost, povelja, ICOMOS

¹ Fergus T. Maclaren, predsjednik, Međunarodni odbor za turizam, Kanada

Presentation abstract
Presented: March, 30th 2022
UDC: 502.131.1:338.48-6:7/8COVID-19

Fergus T. Maclaren²

Building sustainability and resilience of cultural tourism in the post-COVID period: The challenge for cultural heritage cities

Abstract

COVID-19 has demonstrated the vulnerability of communities dependent on visitor economies in historic cities and cultural routes. Many of these communities were already dealing with environmental, social, cultural and economic challenges, including the impacts of overtourism. In one example, UNESCO's World Heritage and Sustainable Tourism Recovery survey (2021), indicates that the overall reduction in tourism-related revenue across World Heritage sites declined from USD\$ 4.26 billion in 2019, to USD\$ 57.38 million in 2020, and further down to USD\$ 28.9 million in the first half of 2021. Irrespective of the recovery in the tourism sector, the global pandemic has exposed the vulnerability of tourism dependent communities and the need for a recovery and development approach that enhances community resilience and adaptive capacity. Disruptions, however, also present opportunities for transformation. Many historic cities and cultural routes have begun to explore and adopt new ways in which their tangible and intangible cultural heritage assets can rejuvenate tourism while enhancing community resilience. This includes using new planning and management instruments such as the ICOMOS International Charter for Cultural Heritage Tourism (2022) and the United Nations 2030 Sustainable Development Goals (SDGs) to address current and future challenges. Ottawa, Canada serves as a case study to show how cities that have a strong foundation of tangible and intangible cultural heritage have faced the pandemic, and how building sustainability and resiliency can often mean an uneven and uncertain path, when trying to remedy a range of issues, including the reassessment of tourism's impacts and climate change.

Keywords: Cultural tourism, heritage, destinations, resilience, sustainability, Charter, ICOMOS

² Fergus T. Maclaren, President, International Tourism Board, Canada

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 30. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:069(497.581.1Zadar)

Hrvoje Manenica

Berislav Štefanac¹

Zaštita i prezentacija kulturne baštine u Muzeju antičkog stakla u Zadru

Sažetak

Muzej antičkog stakla u Zadru jedinstvena je kulturna ustanova na prostoru Hrvatske posvećena očuvanju stakla kao prepoznatljivog dijela antičke materijalne baštine. Stalni postav Muzeja, otvoren za javnost 5. svibnja 2009. godine, do danas je opravdao sva očekivanja šire javnosti. Kvalitetnu muzeološku koncepciju prepoznali su mnogi stručnjaci, a vrijednost postava saglediva je kroz niz nagrada i priznanja. U oblikovanju specijalističkog postava sakupljen je realni prikaz svih dosadašnjih stručnih i znanstvenih spoznaja. Primarna djelatnost Muzeja antičkog stakla u Zadru temelji se na izlaganju i prezentaciji bogatog rimskog nasljeđa, uz kontinuirano čuvanje, zaštitu i stručnu obradu materijala. Različiti vidovi prezentacije i zaštite integrirani su kroz raznovrsnu izložbenu i publicističku djelatnost te aktivni istraživački i restauratorski rad. Uz aktivnosti koje se bave promicanjem kulturne baštine, značajna je i uloga muzejskih staklarskih radionica koje uvelike doprinose očuvanju i razvoju tradicijskih obrta. Osim što daju posebnu atraktivnost muzeju i privlače veliku pozornost posjetitelja, njihov rad omogućava da se u muzejskoj suvenirnici nude isključivo vlastiti proizvodi s certifikatom „Izvorno hrvatsko“.

Ključne riječi: staklo, antika, muzejske staklarske radionice

¹ Hrvoje Manenica, dr. sc., ravnatelj, Berislav Štefanac, dr. sc., viši kustos, Zadar

Presentation abstract

Presented: March, 30th 2022

UDC: 338.483.12:069(497.581.1Zadar)

Hrvoje Manenica

Berislav Štefanac²

Protection and presentation of the cultural heritage in the Museum of ancient glass in Zadar

Abstract

The Museum of Ancient Glass in Zadar is a unique cultural institution in Croatia dedicated to the preservation of glass as a recognizable part of the ancient material heritage. The permanent exhibition of the Museum, opened to the public on May 5, 2009, to date has justified all expectations of the general public. Its advanced museological concept has been praised by numerous experts, and the value of the permanent exhibition is evident from a series of awards and honours. A realistic view of all professional and scientific knowledge to the present has been collected in designing the specialized permanent exhibition. The primary activity of the Museum of Ancient Glass in Zadar is based on the display and presentation of the rich Roman heritage with the continuous preservation, protection, and professional processing of artefacts. Different types of presentation and protection are integrated through various exhibition and publishing activities and active research and restoration work. In addition to activities related to the promotion of cultural heritage, the role of museum glass workshops is also significant, which greatly contributes to the preservation and development of traditional crafts. In addition to giving a special appeal to the museum and attracting a lot of attention from visitors, their work allows the museum's souvenir shop to offer only its own products with a certificate of "Originally Croatian".

Keywords: glass, antiquity, museum glassmaking workshops

² Hrvoje Manenica, Ph.D., director, Berislav Štefanac, Ph.D., senior curator, Zadar

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12(497.16)

Dušan Medin¹

Kulturna baština crnogorskog primorja kao turistički resurs – iskustva, izazovi, potencijali

Sažetak

Kulturna baština koja se nalazi u crnogorskom primorju bogata je i raznovrsna, a potječe iz različitih epoha. Ova primorska regija, od Herceg Novog, Kotora, Tivta, Budve, Petrovca na Moru do Bara i Ulcinja veoma je atraktivna, posebno posjetiteljima iz inostranstva, ne samo zbog ugodne klime, prirodnih ljepota i posebnosti, već i zbog kulturnog potencijala koji ovaj kraj posjeduje. U pitanju je regija u kojoj su nataloženi razni kulturni slojevi. Stoljećima je bila na granici istoka i zapada, kao dio ilirskog, grčko-helenističkog i rimskog svijeta, potom Bizanta, srednjovjekovnih slovenskih država, Mletačke Republike, Osmanskog Carstva, Francuske, Austrije i Autro-Ugarske. Neki su njezini dijelovi bili dio Kneževine/Kraljevine Crne Gore, a od 1918. i prve moderne države Južnih Slavena. Stoga je briga o nasljeđu današnjeg crnogorskog primorja, koje potječe iz mnoštva posve različitih kulturno-povijesnih konteksta, kao i iz sudara raznih etničkih, nacionalnih i religijskih struktura – nešto što čini bogatstvo raznolikosti Crne Gore. Kulturna baština u primorju zemlje njen je značajan potencijal za razvoj (kulturnog) turizma koji, nažalost, još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznat i ekonomski valoriziran.

Ključne riječi: crnogorsko primorje, kulturni slojevi, baština, potencijal

¹ Dušan Medin, suradnik u nastavi, Fakultet za kulturu i turizam Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.483.12(497.16)

Dušan Medin²

Cultural heritage of the Montenegrin coast as a tourist resource - experiences, challenges, potentials

Abstract

In this presentation, the author will focus on the rich and diverse cultural heritage located on the Montenegrin coast, which was created in different periods. The coastal region, from Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Petrovac na Moru to Bar and Ulcinj is very attractive, especially to visitors from abroad, not only because of the pleasant climate, natural beauties and features, but also because of the cultural potential of this area. It is a region in which various cultural strata are deposited, and which was on the border of East and West for centuries, as part of the Illyrian, Greek-Hellenistic and Roman world, then Byzantium, medieval Slavic countries, the Venetian Republic, the Ottoman Empire, France, Austria and Austro-Hungarian, while some of its areas were part of the Principality/Kingdom of Montenegro, and since 1918 the first modern state of the South Slavs. Therefore, caring for the heritage of today's Montenegrin coast, which comes from many completely different cultural and historical contexts, as well as from the clash of various ethnic, national and religious structures – is something that makes the richness of diversity in Montenegro. The cultural heritage on the coastal area of the country is its significant potential for the development of (cultural) tourism, unfortunately, which is still not sufficiently recognized and economically valorized.

Keywords: Montenegrin coast, cultural layers, heritage, potential

² Dušan Medin, teaching associate, Faculty of Culture and Tourism, University of Donja Gorica, Podgorica, Montenegro

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.48-6:7/8(497.583Split)
502.131.1(061.1EU)

Lidija Petrić

Ante Mandić¹

Aktivnosti Živog laboratorija splitske aglomeracije u okviru SmartCultTour (HORIZON 2020) projekta

Sažetak

SmartCultTour (Pametni kulturni turizam kao pokretač održivog razvoja europskih regija) četverogodišnji je projekt, financiran od strane Europske unije u okviru programa Horizon 2020, temeljem ugovora o dodjeli bespovratnih sredstava pod brojem 870708. Cilj SmartCultTour-a je da uz pomoć održivog kulturnog turizma podrži razvoj europskih regija bogatih značajnim materijalnim i nematerijalnim kulturnim dobrima, uključujući one smještene u ruralnim periferijama i na urbanim rubovima. U projekt je uključeno deset partnera, od čega šest sveučilišta, s Katoličkim sveučilištem iz Leuvena (Belgija) kao vodećim partnerom. Osim radnih paketa koji se bave projektnim menadžmentom te diseminacijskim i komunikacijskim aktivnostima, projekt se sastoji od šest glavnih radnih paketa (tematskih cjelina), od kojih je središnji (WP 6) usmjeren na uspostavljanje šest tzv. Živih laboratorija (engl. *Living labs – LL*) odabranih temeljem geografskih obilježja. Živi laboratoriji funkcioniraju kao entiteti utemeljeni u zajednici i vođeni konkretnim ciljevima. Njihovi su ciljevi: uspostaviti zajednicu utemeljenu na praksi i omogućiti protok informacija između dionika, razviti njihove kapacitete za implementaciju relevantnih međunarodnih standarda te identificirati uspješne prakse. Cilj je također i testirati tzv. SRT metodološki okvir, odnosno okvir temeljen na indikatorima održivosti, otpornosti i životnog ciklusa turističkog područja, oblikovanima u radnom paketu 4, kao i na SmartCultTour aplikaciji/igri, razvijenoj u radnom paketu 7 te na SmartCultTour platformi za podršku odlučivanju, razvijenoj u okviru radnog paketa 5. Identifikacija aktivnosti i metodologija koje će se implementirati u živom laboratoriju splitske aglomeracije (engl. *Split Living lab*) te s njima povezani plan rada, osmišljeni su uz konzultacije i dogovor sa svim sudionicima na zajedničkim sastancima, uz korištenje specifičnih alata i metoda, s ciljem njihovog maksimalnog angažmana u definiranju strateškog smjera Laboratorija. Ključni su prioriteti splitskog Laboratorija: doprinos stvaranju okruženja za razvoj kulturnog turizma te podizanje svijesti i izgradnja kapaciteta dionika radi uključivanja u proces održivog razvoja kulturnog turizma.

Ključne riječi: održivi kulturni turizam, Živi laboratorij, splitska aglomeracija

¹ Lidija Petrić, prof. dr. sc., Ante Mandić, doc. dr. sc., Ekonomski fakultet, Split

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.48-6:7/8(497.583Split)
502.131.1(061.1EU)

Lidija Petrić

Ante Mandić²

Split agglomeration Living Lab activities within the framework of the SmartCulTour (HORIZON 2020) project

Abstract

SmartCulTour (Smart Cultural Tourism as a Driver of Sustainable Development of European Regions) is a four-year project funded by the European Union in the frame of Horizon 2020, grant agreement number 870708. The goal of SmartCulTour is to support regional development in all European regions with important tangible and intangible cultural assets, including those located in rural peripheries and the urban fringe, through sustainable cultural tourism. The project involves 10 project partners, of which six universities, with the KU Leuven (Belgium) as the leading partner. Besides the work packages (WPs) dealing with the project management and dissemination and communication activities, there are six more WPs, with the central one (WP 6) being focused on establishing six living labs (LL) based on geographic typology. The LLs function as living, community-based and objective-driven entities. Their objectives are to set up a community of practice and create a bi-directional flow of information between multi-actor communities, develop capacities for the implementation of relevant international standards. In addition, they are also focused on testing the Sustainability-Resilience-Tourism Area Life Cycle (SRT) framework performed in the WP4, the SmartCulTour Game developed in WP7 and the SmartCulTour Platform developed in the WP5. The identification of tailored activities and methodologies to be implemented in the Split LL and the related work plan were designed in consultation and agreement with all LLs participants through the organization of meetings and the use of specific tools and methods to maximize the participation of local stakeholders in defining the Lab's strategic direction. The critical priorities of the Split LL are to contribute to creating a feasible environment for cultural tourism development and to raise awareness and build the capacity of relevant stakeholders to involve in the process of sustainable cultural tourism development.

Keywords: sustainable cultural tourism, Living Laboratory, Split agglomeration

² Lidija Petrić, professor, Ph. D., Ante Mandić, assistant professor, Ph. D., Faculty of Economics, Split

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 31. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:94(38)

Tijana Rakić¹

(Re)prezentacije Akropole u Ateni, Grčka: svjetska, europska i/ili grčka baština?

Sažetak

Akropola koja se nalazi u srcu povijesnog grada Atene u Grčkoj, od 1987. godine uvrštena je u popis svjetske baštine (UNESCO, 2022), a od 2014. godine u listu europske baštine (European Heritage Label, 2022). Istovremeno je i ultimativni simbol grčkog identiteta (Yalouri, 2001) i popularna turistička atrakcija (Rakić, 2008). Naime, atenska Akropola najposjećenije je arheološko nalazište u Grčkoj, a statistika posjetitelja za predpandemski kolovoz 2019. godine ukazuje da je tog mjeseca Akropolu u prosjeku posjećivalo nešto više od 14500 posjetitelja dnevno te da je ukupan broj posjeta Akropolu u tom mjesecu predstavljao skoro četvrtinu svih posjeta arheološkim nalazištima u Grčkoj (ELSTAT, 2019). Iako broj posjetitelja varira zbog turističke sezone i drugih razloga kao što je COVID-19 pandemija, npr. mjesec kolovoz 2020. godine zabilježio je pad broja posjetitelja od 78.3 % u odnosu na isti mjesec prethodne godine prije nego što je broj posjetitelja ponovno porastao za 143.7 % tijekom kolovoza 2021. godine (ELSTAT, 2020; 2021), atenska Akropola bila je i ostaje najposjećenije arheološko nalazište u Grčkoj. S obzirom na popularnost Akropole kao atrakcije za posjetitelje i višeslojnu globalnu, regionalnu i nacionalnu razinu njenog značaja, oslanjanjem na semiotičku analizu materijala kao što su popularni vodiči na engleskom jeziku za grad Atenu, relevantne mrežne stranice svjetske baštine, europske baštine i grčkog ministarstva kulture i sporta, kao i sadržaja relevantnih interpretativnih ploča i natpisa na samom arheološkom nalazištu, ovaj rad nastoji odgovoriti na pitanje je li, u ovim materijalima kojima se i sami posjetitelji često služe, atenska Akropola (re)prezentirana kao svjetska, europska i/ili grčka baština. Saznanja ovog rada postavljaju važna pitanja vezana za interpretaciju i širu reprezentaciju arheoloških nalazišta od kojih su neka, poput atenske Akropole, rastrgana između svoje globalne slave i lokalne pripadnosti.

Ključne riječi: Akropola, Atena, UNESCO, posjetitelji, reprezentacija

¹ dr. sc. Tijana Rakić, izv. prof. Sveučilište u Brightonu, Velika Britanija

Presentation abstract
Presented: March, 31st 2022
UDC: 338.483.12:94(38)

Tijana Rakić²

(Re)presentations of the Acropolis in Athens, Greece: World, European and/or Greek heritage?

Abstract

The Acropolis, located in the heart of the historic city of Athens, was inscribed onto the World Heritage list in 1987 (UNESCO, 2022) and the list of European Heritage in 2014 (European Heritage Label, 2022) and is simultaneously also the ultimate symbol of Greekness (Yalouri, 2001) and a popular tourist visitor attraction (Rakić, 2008). In fact, the Athenian Acropolis is the most visited archaeological site in Greece, with visitor statistics for the pre-pandemic month of August 2019 revealing an average of just over 14,500 visitors a day, and almost a quarter of all archaeological sites' visits in Greece that month (ELSTAT, 2019). Although visitor numbers fluctuate due to tourism seasonality and other reasons such as the COVID-19 pandemic - August 2020 for example recorded a 78,3% drop in visitor numbers in comparison to the same month the previous year followed by a 143,7% rise in August 2021 (ELSTAT, 2020; 2021) - the Athenian Acropolis has been and remains the most visited archaeological site in Greece. Given its popularity as a visitor attraction and its multi-layered global, regional and national levels of significance, through a reliance on a semiotic analysis of materials such as popular guidebooks for the city or Athens, the relevant webpages of World Heritage, European Heritage and the Greek Ministry of Culture and Sport, as well as relevant interpretation panels and signs at the actual archaeological site, this paper seeks to answer the question of whether, in these materials commonly accessed by visitors to the site, the Athenian Acropolis is (re)presented as a World, European and/or Greek heritage. Its findings raise important questions related to both interpretation and wider representation of archaeological sites some of which are, like the Athenian Acropolis, torn between their global fame and local claim.

Keywords: Acropolis, Athens, UNESCO, visitors, representation

² Ph. D. Sc. Tijana Rakić, associate professor University of Brighton, Great Britain

Sažetak prezentacije

Prezentirano: 31. ožujka 2022.

UDK: 338.483.12:338.48-6:7/8(497.543Osijek)

Tajana Rogulja¹

Materijalna kulturno-povijesna baština grada Osijeka kao temelj razvoja kulturnog turizma

Sažetak

Grad Osijek, smješten na obali rijeke Drave, bogat je povijesnom i kulturnom baštinom. Arheološki nalazi upućuju da tragovi prvog naseljavanja na prostoru grada postoje od mlađeg kamenog doba, no zbog relativno malo zapisa iz srednjovjekovnog i osmanskog doba, kulturni život grada moguće je pratiti od kraja 17. i početka 18. stoljeća. U urbanističkoj strukturi grada izdvajaju se kulturno povijesne cjeline Tvrđa, Gornji grad i Donji grad, među kojima je povijesno i turistički najzanimljivija i najatraktivnija barokna utvrda Tvrđa, jedna od najznačajnijih baroknih gradskih jezgra u Hrvatskoj. S mnoštvom kulturnih, muzejskih, galerijskih i obrazovnih institucija, nekadašnja vojna utvrda danas je utvrda znanja, kulture, ali i zabave. Godinama privlači različite turističke dionike koji je koriste kao čarobnu kulisu za događaje, prezentacije, šetnje i slično. Osim baroknim nasljeđem, Osijek se može pohvaliti i jedinstvenim nizom reprezentativnih kuća s predvrtovima – objedinjenim primjerom secesijskog stila s početka 20. stoljeća koji se u Osijeku javlja gotovo istovremeno kada i u glavnom gradu Monarhije Beču. Kulturno-povijesna baština grada, neovisno o različitim definicijama, nosi u sebi poruku jedinstvenosti duhovne i materijalne produkcije pojedinaca i različitih skupina koje su nam ostavljene u nasljeđe. S ciljem njenog očuvanja i valorizacije, važno je poticati interakciju kulturno-povijesne baštine s drugim područjima kao što su obrazovanje, poduzetništvo i turizam, vodeći računa o načelima održivosti, integriranom pristupu te primjenom modernih i kreativnih digitalnih rješenja.

Ključne riječi: Osijek, urbanizam, Tvrđa, barok, secesija, održivost

¹ Tajana Rogulja, direktorica, Turistička zajednica grada Osijeka

Presentation abstract

Presented: March, 31st 2022

UDC: 338.483.12:338.48-6:7/8(497.543Osijek)

Tajana Rogulja²

Material cultural-historical heritage of the city of Osijek as a basis for the development of cultural tourism

Abstract

Located on the banks of the Drava River, the city of Osijek is rich in historical and cultural heritage. Archaeological finds indicate that traces of the first settlement in the city date back to the Neolithic, but due to relatively few records from the Middle Ages and Ottoman times, the cultural life of the city can be traced from the late 17th and early 18th centuries. In the urban structure of the city, there are three cultural and historical units Citadel (Tvrd̑a), Upper Town, and Lower Town, among which the most historically and touristically interesting is the Citadel, one of the most important Baroque fortresses in Croatia. With many cultural institutions, museums, galleries, and educational institutions, this ex-military fortress now represents a fortress of knowledge, culture, and entertainment. For years, it has attracted various tourism stakeholders who use it as a charming background for events, presentations, walks, etc. Apart from its Baroque heritage, Osijek has a unique series of representative houses with gardens - a unified example of the Art Nouveau style from the early 20th century that appears in Osijek almost at the same time as in the capital of the Monarchy, Vienna. The cultural and historical heritage of the city, regardless of different definitions, carries the message of the uniqueness of the spiritual and material production of individuals and different groups that have been left to us as a legacy. To preserve and valorize it, it is important to encourage the interaction of cultural and historical heritage with other areas such as education, entrepreneurship, and tourism, taking into account the principles of sustainability, integrated approach, and the application of modern and creative digital solutions.

Keywords: Osijek, urbanism, Fortress, Baroque, Art Nouveau, sustainability

² Tajana Rogulja, Director, Tourist Board of the City of Osijek

Sažetak prezentacije
Prezentirano: 30. ožujka 2022.
UDK: 338.483.12:069(497.522Kumrovec)

Jurica Sabol¹

Interpretacija i zaštita kulturne baštine na primjeru Muzeja „Staro selo“ Kumrovec

Sažetak

U sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, u dolini rijeke Sutle i granice sa Slovenijom, smješteno je najpoznatije selo na svijetu – Kumrovec. Jedini hrvatski muzej na otvorenom, djeluje već više od sedamdeset godina te prezentira izgled i život sela s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Osobite vrijednosti vidljive su u autentičnosti, etnografskom, povijesnom te arhitektonskom smislu, s obzirom da se i radi o zaštićenoj arhitekturi, karakterističnoj za zapadni dio Hrvatskoga zagorja. *Hiže mazanke* i *hiže zidanice*, zajedno sa štalama i stajama te pratećim objektima prepoznatljiva su kulturna baština muzeja u Kumrovcu, koji je i u europskom kontekstu jedinstven jer je obnovljen *in situ*. Uređenjem rodne kuće Josipa Broza Tita pedesetih godina 20. stoljeća, nastaje i studija o zaštiti i uređenju Starog sela. Danas se na području Muzeja „Staro selo“ Kumrovec, nalazi četrdeset objekata (stambene i gospodarske zgrade) u kojima su smješteni stalni postavi poput Zagorske svadbe, Stare pučke škole, Rodne kuće Josipa Broza Tita, Život mladog bračnog para, Kovačnice, Od zrna do pogače, Vatrogastva i drugih. Upravo tradicijski obrti pridonose velikoj vidljivosti, ali i očuvanju nematerijalne kulturne baštine tog dijela Zagorja. S obzirom da se baš na području Muzeja održavaju prezentacije i različite radionice starih zanata, na taj se način posjetitelji mogu integrirati u ono vrijeme kada su ljudi živjeli od zemljoradnje i stočarstva. Muzej „Staro selo“ Kumrovec danas je vrlo popularna kulturno-turistička destinacija pred kojom stoje novi izazovi i nove spoznaje kojima se potiče ponovni dolazak posjetitelja, s naglaskom na prijenos znanja i vještina na mlade naraštaje i očuvanje identiteta tradicijskih vrijednosti u suvremenom društvu.

Ključne riječi: Kumrovec, etnografija, Zagorje, *in situ*, tradicijsku obrti, identitet tradicijskih vrijednosti

¹ Jurica Sabol, ravnatelj, Muzeji hrvatskog zagorja, Gornja Stubica

Presentation abstract

Presented: March, 30th 2022

UDC: 338.483.12:069(497.522Kumrovec)

Jurica Sabol²

Interpretation and protection of cultural heritage on the example of the Museum „Old Village“ Kumrovec

Abstract

In the northwestern part of Croatia, in the valley of the river Sutla and the border with Slovenia, is located the most famous village in the world - Kumrovec. Our only open-air museum has been operating for more than seventy years and presents the appearance and life of the village from the turn of the 19th to the 20th century. Special values are visible in authenticity, ethnographic, historical and architectural sense, given that it is a protected architecture, characteristic of the western part of Hrvatsko Zagorje. *Hiže mazanke* and *Hiže zidanice*, together with barns and stables and accompanying facilities are recognizable cultural heritage of the museum in Kumrovec, which is unique in the European context because it was restored *in situ*. With the renovation of the Josip Broz Tito's birth house in the 1950s, a study on the protection and arrangement of the Old Village was also created. Today, in the area of the Museum "Old Village" Kumrovec, there are forty buildings (residential and commercial buildings) in which are located permanent exhibitions such as Zagorje wedding, Old Public School, Birthplace of Josip Broz Tito, Life of a young married couple, Blacksmith, From grains to bread, Fire service and others. It is the traditional crafts that contribute to great visibility, but also to the preservation of intangible cultural heritage of this part of Zagorje, since presentations and various workshops of old crafts are held in the Museum, so visitors can integrate at a time when people lived from agriculture and livestock. Today, the Museum "Old Village" Kumrovec is a very popular cultural and tourist destination facing new challenges and new insights that encourage the return of visitors, with emphasis on the transfer of knowledge and skills to young generations and preserving the identity of traditional values in modern society.

Keywords: Kumrovec, ethnography, Zagorje, *in situ*, traditional crafts, identity of traditional values

² Jurica Sabol, director, Museums of Croatian Zagorje, Gornja Stubica

Upute za autore¹

Uvjeti objavljivanja i dostave radova

Zbornik radova Međunarodnog kongresa povijesnih gradova u Solinu elektronička je publikacija koju izdaje Turistička zajednica grada Solina. U zborniku se objavljuju radovi sudionika kongresa, ali i ostalih zainteresiranih autora koji se u stručnom ili znanstvenom smislu bave izazovima turističke valorizacije i interpretacije kulturno-povijesne baštine. Službeni su jezici kongresa i zbornika hrvatski i engleski, a autori sami biraju na kojemu će jeziku napisati i dostaviti cjeloviti tekst za objavljivanje u zborniku te ga prezentirati na kongresu. Zbornik aktivno provodi politiku otvorenog pristupa cjelovitim tekstovima objavljenih radova i drugim povezanim sadržajima objavljenima u zborniku, a uz poštivanje autorskih prava. Zato se zbornik sa svim cjelovitim tekstovima radova pristiglim za objavu, objavljuje u otvorenom pristupu na mrežnoj stranici kongresa. Autorima se preporuča da objavlvenu verziju rada pohranjuju i na svoje osobne mrežne stranice te institucijske, tematske i druge repozitorije.

Autori zainteresirani za sudjelovanje u kongresu i/ili za objavu rada u zborniku trebaju dostaviti prijavu koja sadrži: naslov rada na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku, imena i prezimena autora, sažetak rada napisan na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku opsega 200 do 250 riječi te kratak životopis najmanje jednoga autora napisan na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku opsega 200 do 250 riječi. Za sudjelovanje u kongresu te za objavu u zborniku u tekućoj godini prijavu i tekst rada treba dostaviti u skladu s rokovima navedenima na službenoj stranici kongresa ili u pozivu za sudjelovanje. Prijavu i tekst rada treba poslati elektroničkom poštom na e-adresu: urednistvo@ihc-congress.com. Prijavu i tekst rada treba dostaviti kao dokument programa Word. Radovi koji će stići nakon zadanih rokova ili nisu napisani u skladu s ovim uputama neće biti upućeni u postupak recenzije i NEĆE BITI OBJAVLJENI u Zborniku radova u tekućoj godini.

Recenzije i razvrstavanje radova

Svi radovi prolaze postupak recenzije minimalno dva recenzenta. Radovi pristigli na hrvatskome jeziku upućuju se domaćim, a radovi na engleskom jeziku najmanje jednom stranom recenzentu. U slučaju da su prve dvije recenzije oprečne u preporuci za objavu, rad se šalje na treću recenziju. Recenzenti rad ocjenjuju brojučano i opisno, predlažu kategoriju rada te u obrascu recenzije upisuju svoje primjedbe i komentare. Na temelju mišljenja recenzenata uredništvo upućuje autorima prijedloge za dopune i ispravke rada. Nakon izvršenih korekcija i dopuna uredništvo donosi odluku o objavi samo sažetka ili cjelovitoga rada, a ako korekcije i dopune nisu u skladu s preporukama recenzenata, uredništvo zadržava pravo odbiti objavu rada. Ocjene, prijedlozi, primjedbe i komentari kao i identitet recenzenata pojedinog rada poznat je samo uredništvu.

Radovi će biti svrstani u jednu od sljedećih kategorija: znanstveni članak (*scientific paper*) ili stručni članak (*expert article*). Kategoriju rada koja se objavljuje u zaglavlju članka na temelju mišljenja

¹ Izrazi koji se koriste u ovoj uputi, a imaju rodno značenje, odnose se jednako na muški i ženski rod.

recenzenata utvrđuje uredništvo zbornika. Znanstveni članak / *scientific paper* – predstavlja znanstveni rad u kojemu su izneseni novi, prvi put objavljeni rezultati znanstvenog istraživanja te nove, još nepoznate znanstvene činjenice, spoznaje i teorije koje predstavljaju doprinos znanosti. Znanstveni članci se dodatno razvrstavaju na: originalni znanstveni članak / *original scientific paper*, kratko priopćenje / *short communication*, prethodno priopćenje / *preliminary communication*, i pregledni rad / *review article*. Stručni članak / *expert article* – sadrži korisne priloge pri čemu se radi prenošenja informacija opisuje vlastiti rad i iskustvo iz prakse. Težište je stručnoga rada na primjeni poznatih spoznaja te širenju i praktičnoj primjeni postojećih spoznaja. U zborniku se objavljuju i drugi prilozi, a naročito sažetci izlaganja sa skupa / *meeting abstracts*.

Odgovornost autora radova

Stavovi koje autori izražavaju u zborniku ne mogu se povezivati s uredništvom, uređivačkim odborom ili izdavačem. Autori samostalno jamče izvornost svojih radova, kao i da su sve publikacije korištene u radu točno citirane i referencirane kako bi se izbjeglo plagiranje. Uredništvo zadržava pravo korištenja programskih alata za provjeravanje izvornosti radova. Autori su dužni suzdržati se od nepoštenih i namjerno netočno iznesenih tvrdnji. Eventualne sukobe interesa autori moraju jasno naznačiti u radu. Autori preuzimaju svu odgovornost za štetu koja nastane zbog neovlaštenog i neprimjerenog korištenja materijala na kojima postoji autorsko pravo

U slučaju opravdanog zahtjeva zainteresirane stručne i znanstvene javnosti uredništvo zadržava pravo postavljanja zahtjeva autoru za dostavom obrađenih podataka u radu, a sve kako bi se omogućilo provjeravanje rezultata istraživanja. Autor koji izvrši prijavu za sudjelovanje u kongresu i/ili za objavu rada u zborniku, odgovoran je za uključivanje svih autora, za prepisku i koordinaciju između časopisa i autora te preuzima odgovornost za informiranje svih autora o pravima i obvezama koje proizlaze iz objavljivanja rada u zborniku.

Upute za pisanje i formatiranje tekstova

Iznad naslova članka poravnato lijevo potrebno je napisati ime(na) i prezime(na) svakog autora (Ariel 12 pt) u zasebnom retku. Ostale podatke autora i koautora rada kao što su kratice akademskog naziva i stupnja, zvanje, institucija i e-adresa treba navesti u fusnoti (font Ariel veličine 8 pt). Autorstvom trebaju biti obuhvaćeni samo oni koji su značajno doprinijeli radu i koji će biti citirani kao koautori. Podatke o mentorima studentskih radova treba zasebno navesti u fusnoti, a ne kao koautore. Naslov članka treba napisati na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku u fontu Ariel, veličine 18 pt, smješten poravnato lijevo, bez uvlake. Sažetak članka na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku opsega 200 do 250 riječi treba smjestiti nakon naslova na početku rada. Font sažetka treba biti Ariel, veličina 9 pt, poravnat s obje strane. Sažetak se piše u jednom odlomku. Ispod sažetka navodi se 3 – 6 ključnih riječi na hrvatskom i na engleskom jeziku ili samo na engleskom jeziku.

Tekst članka treba napisati koristeći font Ariel, veličine 10 pt, s proredom 1.5 (*Line spacing: 1.5*). Tekst treba biti poravnat s obje strane, pisan od početka reda (bez uvlačenja prvog retka odlomka), s marginama: gornja 2.5 cm (*top*), donja 2.5 cm (*bottom*), lijeva 2.5 cm (*left*), desna 2.5 cm (*right*), prostor

za uvez 0 cm (*gutter*), zaglavlje 1.25 cm (*header*), podnožje 1.25 cm (*footer*), orijentacija papira: okomito (*portrait*). Odlomke treba odvojiti razmakom 0 pt prije, a 6 pt poslije. Ne treba odvajati odlomke uporabom naredbe Dodaj razmak ispred/nakon odlomka (*Add space before/after paragraph*). Opseg rada ne smije prelaziti jedan autorski arak (16 kartica, 30 000 znakova, uključujući bjeline).

Naslovi poglavlja moraju biti kratki i jasni te redom numerirani arapskim jednoznamenkastim brojevima. Poglavlja mogu imati i potpoglavlja koja se numeriraju dvoznamenkastim, odnosno troznamenkastim brojevima (primjer: 1; 1.1.; 2.; 2.1.; 2.1.1. itd.) i ne više od toga. Ne treba koristiti naredbu Numerirani popis (*Numbering*) s automatskim odbrojavanjima. Naslove poglavlja treba pisati koristeći font Ariel veličine 12 pt, podebljano (*bold*), a ostala potpoglavlja font Ariel veličine 10 pt, podebljano (*bold*). Naslovi su lijevo poravnati, bez uvlake. Za odvajanje naslova poglavlja i potpoglavlja treba biti razmak 12 pt prije, a poslije 6 pt. Nakon naslova poglavlja, a prije naslova prvog potpoglavlja treba napisati jedan do dva odlomka koji upućuju na strukturu poglavlja u potpoglavlja koja slijede. Valja voditi računa da potpoglavlja čine smislene cjeline i da imaju najmanje tri odlomka. Odlomci trebaju imati najmanje pet, a najviše 15 redaka.

Nije primjereno označavati i naglašavati riječi ili izraze kosim slovima / kurzivom (*italic*), osim kada se radi o stranim riječima za koje ne postoje hrvatske inačice (npr. „...korištenjem virtualnih naočala i *joysticka*...“). Fusnote se rabe samo za dodatna pojašnjenja osnovnoga teksta, upućivanje na članke i stavke propisa, a ne za navođenje izvora. Iznimno, fusnote se mogu koristiti za naznaku internetskih izvora za koje nije moguće sa sigurnošću utvrditi autora ili izdavača, na način da se navede: Naslov glavne stranice. *Naslov stranice s koje je preuzet sadržaj*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja, npr. 15. 2. 2019.). Fusnote se označavaju na dnu stranice, u kontinuitetu, kroz cijeli članak, arapskim brojkama počevši od 1, koristeći font Ariel veličine 8 pt.

Slike, grafikoni i tablice unose se unutar samoga teksta. Iznad slike, grafikona i tablice navodi se broj i naziv za koji treba koristiti font Ariel veličine 8 pt. Numeriranje se vrši u kontinuitetu arapskim brojkama (posebno slike, posebno grafikoni, posebno tablice). Izvori se navode ispod slika, grafikona i tablica, koristeći font Ariel veličine 8 pt, na način kako se navode izvori u popisu literature. Za slike, grafikone i tablice koje su djelo autora teksta to ne treba posebno navoditi, osim u slučaju originalnog prikaza koji je rezultat obrade podataka iz drugih izvora. U tom slučaju treba navesti izvore, a u nastavku naznačiti „obrađa autora“. Na kraju rada ne treba sastavljati popis slika, grafikona i tablica.

Popis literature treba obuhvatiti sve korištene izvore i potpune podatke o djelima koja se spominju kao reference. Popis literature piše se bez broja poglavlja i dolazi na kraju rada (poslije Zaključka) pod nazivom Literatura. Literaturu treba numerirati i urediti abecednim redom prema prezimenu autora (ili izdavaču ako autor nije poznat) te kronološki za radove istoga autora. Internetske izvore naznačene u fusnotama navodi se na kraju popisa literature nakon naslova Internetski izvori. Internetske izvore treba numerirati i urediti abecednim redom prema naslovu glavne stranice, a na isti način na koji su navedeni u fusnotama. Font popisa literature treba biti Ariel, veličina 9 pt. Stil citiranja i referenciranja je detaljnije definiran u posebnoj uputi.

Upute za citiranje i referenciranje²

Citiranje i parafraziranje

U radovima treba dosljedno navoditi izvore, a naročito kada se citiraju i u cijelosti prenose fraze, rečenice i veći dijelovi teksta iz knjiga, članaka, pisama, elektroničke pošte, predavanja ili drugih izvora. Isto vrijedi i u slučajevima navođenja statističkih i drugih podataka, ali i definiranja pojmova, prikaza podjela, modela, teorija i koncepata, zaključaka i tvrdnji. To se jednako odnosi i na prepričavanje (parafraziranje). Za citiranje i parafraziranje unutar teksta primjenjuju se sljedeća pravila.

Izravno referenciranje

Kod izravnog referenciranja prezime autora spominje se u samom tekstu, a u zagradu se piše samo godina izdavanja djela bez točke. U slučaju citiranja, doslovno preneseni tekst stavlja se u navodnike (u hrvatskom jeziku prvi znak navodnika piše se dolje, drugi znak gore), a na kraju rečenice u zagradi se navodi i broj stranice bez točke. Na primjer:

Buble (2006) smatra da vizija upućuje na ono što poduzeće želi postići u budućnosti.

Opisujući razloge utvrđivanja vizije Buble (2006) naglašava mogućnost da ona djeluje na usmjeravanje zaposlenika.

Buble (2006) tvrdi da vizija „daje odgovor na pitanje što poduzeće želi ostvariti u budućnosti“ (str. 121).

Opisujući razloge utvrđivanja vizije Buble (2006) naglašava da je ona „stoga usmjeravajuća sila energije zaposlenika u određenom smjeru“ (str. 121).

Neizravno referenciranje

Kod neizravnog referenciranja prezime autora i godina izdavanja djela bez točke pišu se u zagrada na kraju rečenice, odnosno dijela teksta na koji se odnosi. Točku na kraju rečenice treba staviti nakon zgrade. U slučaju citiranja unutar zgrade navodi se i broj stranice bez točke. Na primjer:

Vizija upućuje na ono što poduzeće želi postići u budućnosti (Buble, 2006).

Vizija „daje odgovor na pitanje što poduzeće želi ostvariti u budućnosti“ (Buble, 2006, str. 121).

Ostale upute za referenciranje

Ako djelo koje se citira ili parafrazira ima dva ili tri autora, navode se prezimena svih autora. Na primjer:

„Osnovno shvaćanje dizajna kod većine ljudi, odnosi se na estetiku“ (Antoljak i Kosović, 2018, str. 18).

² Izrazi koji se koriste u ovoj uputi, a imaju rodno značenje, odnose se jednako na muški i ženski rod.

„Ljudi imaju gotovo neograničene želje, ali ograničene resurse“ (Kotler, Bowen i Makens, 2010, str. 15).

Ako djelo ima više od tri autora, najprije valja provjeriti jesu li imena autora navedena uz svako poglavlje u citiranoj publikaciji. Ako jesu, svako pojedino poglavlje valja u popisu literature i u tekstu referencirati kao zasebno djelo ovisno o broju autora poglavlja. Ako djelo ima više od tri autora, a imena autora nisu istaknuta uz pojedina poglavlja, niti su posebno istaknuti urednici, navodi se prezime prvog autora i dodaje „i sur.“, na primjer:

„Destinacija koja potencijalnim turistima ponudi više privlačnih vrijednosti u prednosti je pred drugim destinacijama“ (Čorak i sur., 2014, str. 19).

Ako djelo ima više autora čija imena nisu istaknuta uz pojedina poglavlja, a na vanjskoj ili unutarnjoj naslovnici su istaknuti urednici, ne primjenjuje se prethodno navedena uputa već se navodi prezime, ili prezimena, urednika i dodaje „ur.“, na primjer:

„Destinacijske menadžment kompanije nude niz koristi kupcima, a onda i krajnjim korisnicima usluga“ (Čorak i Trezner, ur., 2014, str. 17).

Ako nisu poznati autori niti urednici, a poznat je izdavač, umjesto prezimena autora navodi se naziv izdavača. Ukoliko se radi o propisima, navodi se naziv službenog glasila. Na primjer:

„Srednje godišnje količine oborina u Republici Hrvatskoj kreću se između 600 mm i 3500 mm“ (Državni zavod za statistiku, 2018, str. 40).

„Prekogrančni potencijal tržišta putovanja u paket-aranžmanima u Uniji trenutačno nije u cijelosti iskorišten“ (Službeni list Europske unije, 2015, str. 2).

Pravilima koja reguliraju pružanje usluga u turizmu predviđeno je da poslovnica turističke agencije mora biti zasebna poslovna cjelina (Narodne novine, 2017).

Ako se citiraju članci iz medija u kojima su umjesto autora poznati samo inicijali autora ili naziv medijske agencije, navode se inicijali autora ili naziv medijske agencije te godina izdavanja. Na primjer:

Ministar turizma najavio je strože inspekcijske nadzore ove sezone (R. I., 2019).

„Neizvjesnosti izazvane Brexitom i globalnim trgovinskim sukobima smanjile su kod njemačkih građana u ovoj godini želju za putovanjima unutar Njemačke, pokazalo je najnovije istraživanje“ (Hina, 2019).

Ako se u radu češće citiraju pojedine odredbe propisa ili je potrebno precizno navesti članak i stavak propisa, moguće je odstupiti od ranije navedenog pravila. U tom slučaju propisi se kao izvori navode u fusnoti, a mogu se koristiti i uobičajene kratice za naziv zakona i službeni list. Na primjer:

Čl. 15., st. 1. Zakona o pružanju usluga u turizmu, Narodne novine 130/17

Čl. 15., st. 1. ZPUT-a, NN 130/17

Ako se kao izvor pojedinog propisa koriste mrežne stranice koje objavljuju pročišćene verzije propisa, one se također referenciraju u fusnoti, na način da se navede: Naslov glavne stranice. *Naslov stranice s koje je preuzet sadržaj*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja). Na primjer:

Zakon.hr. *Zakon o obveznim odnosima, pročišćeni tekst zakona NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18*. Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/75/Zakon-o-obveznim-odnosima> (21. 8. 2019.)

Republika Hrvatska, Ministarstvo turizma. *Zakon o pružanju usluga u turizmu – neslužbeno pročišćeni tekst*. Preuzeto s: https://mint.gov.hr/UserDocsImages/AA_2018_c-dokumenti/190410_ZoPUT.docx (23. 12. 2019.)

Ako je izvor mrežna stranica na kojoj se ne može sa sigurnošću utvrditi autor ili izdavač, izvor se navodi u fusnoti, na način da se navede: Naslov glavne stranice. *Naslov stranice s koje je preuzet sadržaj*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja). Na primjer:

Visit Karlovac. *Kako je nastao i rastao Karlovac*. Preuzeto s: <https://visitkarlovac.hr/karlovac-nekad/> (18. 7. 2019.)

Ako se izvor koji se navodi u fusnoti ponavlja više puta, umjesto ponovnog navođenja svih podataka, u fusnotu se može staviti naznaka „ibid.“ nakon koje treba upisati brojčanu oznaku fusnote u kojoj su prethodno navedeni podatci o izvoru.

Izrada popisa literature

Popis literature obvezno obuhvaća sve korištene izvore i potpune podatke o djelima koja se spominju u referencama u tekstu. Popis literature ne treba razvrstavati na pojedine vrste djela. Izvore treba numerirati i urediti abecednim redom prema prezimenu autora (ili izdavaču ako autor nije poznat) te kronološki za radove istoga autora. Ukoliko se navodi više djela istoga autora objavljenih u istoj godini u popisu literature i kod referenciranja u tekstu se nakon godine izdavanja redom dodaju mala slova (npr. 2018a, 2018b i tako dalje). Ukoliko godina izdavanja nije poznata, umjesto godine navodi se kratica „n. d.“ (nije dostupno).

Internetske izvore naznačene u fusnotama, a za koje se ne može sa sigurnošću utvrditi autor ili izdavač, navodi se na kraju popisa literature, nakon naslova Internetski izvori, a na način da se navede: Naslov glavne stranice. *Naslov stranice s koje je preuzet sadržaj*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja). Internetske izvore treba zasebno numerirati i urediti abecednim redom prema naslovu glavne stranice.

Za referenciranje knjiga navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina izdavanja). *Naslov: Podnaslov*. Izdanje (samo u slučaju da se ne radi o prvom izdanju). Mjesto izdavanja: Izdavač.

Primjer za djelo jednog autora:

Valčić, M. (2018). *Turizam i kultura*. Zagreb: Naklada Jurčić d. o. o.

Primjer za djelo dvaju ili triju autora:

Kotler, P., Bowen, J. T. i Makens, J. C. (2010). *Marketing u ugostiteljstvu, hotelijerstvu i turizmu*. Zagreb: Mate d. o. o.

Primjer za djelo četiriju ili više autora:

Čorak, S. i sur. (2014). *Osnove turizma: udžbenik u drugom razredu srednje strukovne škole za zanimanje ekonomistica/ekonomist*. Zagreb: Školska knjiga d. d.

Primjer za djelo gdje nije poznato ime autora već se navodi izdavač:

Državni zavod za statistiku. (2018). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Primjer za djelo u kojemu se navode urednik ili urednici umjesto autora:

Čorak, S. i Trezner, Ž., ur. (2014). *Destinacijske menadžment kompanije DMK: Priručnik za uspješno poslovanje i marketing u turizmu posebnih interesa*. Zagreb: Hrvatska turistička zajednica.

Primjer za djelo koje nije objavljeno u tiskanoj inačici pa je potrebno navesti poveznicu na točnu mrežnu stranicu i datum pristupa:

Trezner, Ž. (2019). *Odgovorno poduzetništvo u suvremenom turizmu: Priručnik za razvoj novih turističkih proizvoda i pokretanje poduzetničkog pothvata*. Solin: Grad Solin. Preuzeto s: http://www.solin.hr/euprojekt/RiTour/Priru%C4%8Dnik_Odgovorno%20poduzetni%C5%A1tvo%20u%20suvremenom%20turizmu.pdf (23. 12. 2019.)

Za referenciranje poglavlja u knjigama navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina izdavanja). Naslov poglavlja: podnaslov. U: prezime i inicijal(i) imena urednika (ur.), *Naslov knjige: podnaslov* (početna-završna stranica rada). Mjesto izdavanja: Izdavač.

Primjer za djelo jednog autora (za više autora primjenjuju se ista pravila navođenja imena autora kao i za knjige):

Bakija, K. (2012). Uloga računovodstva za donošenje poslovnih odluka u praksi turističkih agencija. U: Trezner, Ž. (ur.), *Računovodstvo u poslovanju turističkih agencija* (105-162). Zagreb: UHPA.

Za referenciranje članaka iz tiskanih znanstvenih i stručnih časopisa navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina izdavanja). Naslov članka. *Naslov časopisa unutar kojega se članak nalazi*, oznaka sveska/godišta/volumena (broj), str. početna-završna stranica članka. U slučaju da je riječ o članku preuzetom s relevantne baze podataka (Hrčak, Emerald...), s mrežne stranice izdavača ili autora, a radi se o elektroničkom prikazu tiskane verzije, postoje svi bibliografski podatci i tekst je istovjetan tiskanom, navodi se kao tiskana inačica.

Primjer za djelo jednog autora (za više autora primjenjuju se ista pravila navođenja imena autora kao i za knjige):

Marin, J. (2019). Primjena Zakona o pružanju usluga u turizmu – što je novo za pružatelje i korisnike usluga paket-aranžmana i povezanih putnih aranžmana. *Poredbeno pomorsko pravo*, 58 (173), str. 151-208.

Za referenciranje članaka iz elektroničkih znanstvenih i stručnih časopisa navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina izdavanja ako je dostupna). *Naslov: podnaslov*. Nakladnik / izdavač (u tradicionalnom smislu ili organizacija odgovorna za održavanje stranice na internetu ako je poznato). Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja).

Primjer za djelo jednog autora (za više autora primjenjuju se ista pravila navođenja imena autora kao i za knjige):

Domijan, I. (2019). *Čimbenici uspjeha participacije privatnog sektora u vodoprivredi*. Sveučilište u Mostaru, Građevinski fakultet. Preuzeto s: <https://e-zbornik.gf.sum.ba/> (23. 12. 2019.)

Za referenciranje članaka iz zbornika radova navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina izdavanja). Naslov rada: podnaslov. U: prezime i inicijal(i) imena urednika (ur.), *Naslov zbornika*: Vol. xxx. (broj sveska ako postoji) *Podnaslov zbornika* (str. početna-završna stranica rada). Mjesto i izdavač, ako postoji. U slučaju da je riječ o članku preuzetom s relevantne baze podataka (Hrčak, Emerald...), s mrežne stranice izdavača ili autora, a radi se o elektroničkom prikazu tiskane verzije zbornika, postoje svi bibliografski podatci i tekst je istovjetan tiskanom, navodi se kao tiskana inačica. Ako se radi o elektronički objavljenom zborniku, primjenjuju se ista pravila kao i za elektroničke časopise.

Primjer za djelo jednog autora (za više autora primjenjuju se ista pravila navođenja imena autora kao i za knjige):

Trezner, Ž. (2010). Destinacijske menadžment kompanije i ruralni turizam. U: Katica, D. (ur.), 2. *hrvatski kongres o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem: zbornik radova* (str. 461-468). Zagreb: Hrvatski farmer d. d.

Za referenciranje skripta, završnih ili diplomskih radova i disertacija navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (godina). *Naslov: Podnaslov* (vrsta rada). Mjesto izdavanja: ustanova. Svi radovi preuzeti u elektroničkom obliku s relevantnih repozitorija ili mrežnih stranica ustanova referenciraju se kao tiskane inačice.

Primjer za djelo jednog autora (za više autora primjenjuju se ista pravila navođenja imena autora kao i za knjige):

Kasunić, A. (2014). *Stari grad Dubovac* (diplomski rad). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Za referenciranje propisa (direktiva, zakona, uredba i pravilnika) u tiskanim publikacijama navodi se sljedeće:

Naslov publikacije u kojoj je zakon objavljen (godina izdavanja). *Naziv propisa*. Mjesto izdavanja: nakladnik, oznaka sveska/godišta (broj), početna-završna stranica.

Primjer:

Narodne novine (2008). *Pravilnik o stručnom ispitu za voditelja poslovnice*. Zagreb: Narodne novine, 50/2008, 1685-1688.

Za referenciranje propisa (direktiva, zakona, uredba i pravilnika) u elektroničkom izdanju navodi se sljedeće:

Naslov publikacije u kojoj je zakon objavljen (godina izdavanja). *Naziv propisa*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja). Ako se kao izvor pojedinog propisa koriste mrežne stranice koje objavljuju pročišćene verzije propisa (na primjer Zakon.hr, mrežne stranice pojedinih ministarstava), one se referenciraju u fusnotama i navode zasebno među internetskim izvorima.

Primjer:

Narodne novine (2008). *Pravilnik o stručnom ispitu za voditelja poslovnice*. Preuzeto s: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_04_50_1685.html (2. 12. 2019.)

Za referenciranje tekstova objavljenih u tiskanim medijima (novine, časopisi i sl.) navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (datum izdavanja). Naslov članka. *Naslov medija*. Početna-završna stranica članka. Ukoliko prezime i ime autora nisu navedeni, a navedeni su inicijali autora ili naziv medijske agencije, navode se inicijali ili naziv medijske agencije umjesto prezimena i imena autora.

Primjer:

Trezner, Ž. (18. 9. 2015.). Ministar turizma treba biti potpredsjednik Vlade za gospodarstvo. *Lider*. Str. 40.

G. G. (18. 9. 2015.). Instituti: Znanstvenici za moguća spajanja doznaju samo iz kuloara. *Lider*. Str. 14.

Za referenciranje tekstova objavljenih u elektroničkim medijima (portali, elektronički časopisi) navodi se sljedeće:

Prezime, inicijal(i) imena autora. (datum izdavanja ako postoji, ako nije dostupno navodi se „n. d.“). Naslov: podnaslov. *Naziv medija*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja). Ukoliko prezime i ime autora nisu navedeni, a navedeni su inicijali autora ili naziv medijske agencije, navode se inicijali ili naziv medijske agencije umjesto prezimena i imena autora.

Primjer:

Barišić, I. (21. 11. 2019.). Marković o kulturnom turizmu: Svi svjetski trendovi idu nam na ruku. *tportal.hr*. Preuzeto s: <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/markovic-o-kulturnom-turizmu-svi-svjetski-trendovi-idu-nam-na-ruku-20191121> (2. 12. 2019.)

Hina. (19.12.2019.). Nijemci ove godine išli manje na jednodnevne izlete. *index.hr*. Preuzeto s: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/nijemci-ove-godine-isli-manje-na-jednodnevne-izlete/2141454.aspx> (23. 12. 2019.)

R. I. (17. 4. 2019.). Ministar turizma najavio nikad strože inspekcije, cilj su mu mali iznajmljivači. *index.hr*. Preuzeto s: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ministar-turizma-najavio-nikad-stroze-inspekcije-cilj-su-mu-mali-iznajmljivaci/2079254.aspx> (23. 12. 2019.)

Za referenciranje tekstova objavljenih na internetu, a za koje se ne može sa sigurnošću utvrditi autor ili izdavač ili se kao izvor pojedinog propisa koriste mrežne stranice koje objavljuju pročišćene verzije propisa, navodi se sljedeće:

Naslov glavne stranice. *Naslov stranice s koje je preuzet sadržaj*. Preuzeto s: poveznica (datum preuzimanja).

Primjer:

Visit Karlovac. *Kako je nastao i rastao Karlovac*. Preuzeto s: <https://visitkarlovac.hr/karlovac-nekad/> (18. 7. 2019.)

Zakon.hr. *Zakon o obveznim odnosima, pročišćeni tekst zakona NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18*. Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/75/Zakon-o-obveznim-odnosima> (21. 8. 2019.)

Republika Hrvatska, Ministarstvo turizma. *Zakon o pružanju usluga u turizmu – neslužbeno pročišćeni tekst*. Preuzeto s: https://mint.gov.hr/UserDocsImages/AA_2018_c-dokumenti/190410_ZoPUT.docx (23. 12. 2019.)

U svim slučajevima koji ovdje nisu izričito opisani te za referenciranje radova na engleskom jeziku preporučamo upute dostupne na: <https://apastyle.apa.org/>.

Instructions for Authors³

Terms of Publication and Submission of Papers

Proceedings of the International Congress of Historical Cities in Solin are electronic publications published by Solin Tourist Board. The works of congress participants as well as other interested authors who deal with the challenges of tourist valorization and interpretation of cultural and historical heritage are published in the proceedings. The official languages of the congress and the proceedings are Croatian and English, and the authors themselves choose in which language they will write and submit a full text for publication in the proceedings and present it at the congress. The proceedings actively pursue a policy of open access to the full text of published works and other related content published in the proceedings with respecting copyright. Thus, the proceedings with all full texts of papers submitted for publication are published in open access on the congress website. The authors are advised to update a published version of the work on their personal web pages as well as institutional, thematic and other repositories.

Authors who are interested in participating in the congress and / or publishing the paper should submit an application containing: title of the paper in Croatian and English or only in English, authors' first and last names, abstract of the paper written in Croatian and English or English only and it should contain from 200 to 250 words and a short CV of at least one author written in Croatian and English or English language only with a range of 200 to 250 words. For participation in the Congress and for publication in the Proceedings in the current year, the application and the text of the paper must be submitted in accordance with the deadlines stated on the official website of the Congress or in the invitation to participate. The application and the text of the paper should be sent to: editorial@ihc-congress.com. The application and the text of the paper should be submitted as a Word document. The papers which arrive after the deadline or are not written in accordance with these instructions will not be submitted to the review process and will NOT BE PUBLISHED in the Proceedings in the current year.

Reviews and Classification of Papers

All papers undergo a review process of at least two reviewers. The papers received in the Croatian language are sent to domestic reviewers and the papers written in English language are submitted to at least one foreign reviewer. In case the first two reviews are contrary to the recommendation for publication, the paper undergoes a third review.

Reviewers evaluate the paper numerically and descriptively, suggest a category of paper and enter their remarks and comments. Based on the opinion of the reviewers, the editorial board submits proposals to the authors for amendments and corrections. After corrections and amendments have been made, the editorial board decides to publish only the abstract or the complete paper, and if the corrections and amendments are not in accordance with the recommendations of the reviewers, the editorial board

³ The terms used in this manual, which have gender meaning, apply equally to male and female.

reserves the right to refuse publication of the paper. Ratings, suggestions, remarks, comments as well as the identity of the reviewers of each paper are known only to the editorial staff.

The papers will be categorized into one of the following categories: scientific paper or expert article. The editorial board determines the category of work that is published in the heading of the article based on the opinion of the reviewers. Scientific paper – represents a scientific work that presents new results of scientific research published for the first time and new, still unknown facts, insights and theories that represent a contribution to science. Scientific articles are further classified into: original scientific paper, short communication, preliminary communication, and review article. Expert article – contains useful contributions describing their own work and practical experience to convey information. The focus is on the application of already known knowledge and the dissemination and practical application of existing knowledge. Other contributions are published in the proceedings and particularly meeting abstracts.

Responsibility of Authors

The attitudes expressed by the authors in the proceedings cannot be linked to the editorial board or the publisher. The authors individually guarantee the originality of their work, and that all publications used in the work are accurately cited and referenced in order to avoid plagiarism. The editorial board reserves the right to use software tools to verify the originality of the work. Authors are obliged to refrain from making unfair and deliberately inaccurate claims. Possible conflicts of interest should be clearly indicated in the paper. The authors take full responsibility for any damage resulting from the unauthorized and inappropriate use of copyrighted material.

In case of justified request of the interested expert and scientific public, the editorial board reserves the right to request the author to submit the processed data in the paper, all in order to enable verification of the research results. The author who makes the application for participation in the congress and / or the publication of the paper in the proceedings is responsible for the inclusion of all authors, for correspondence and coordination between the journal and the authors, and assumes responsibility for informing all authors about the rights and obligations arising from publishing the work in the proceedings.

Instructions for writing and formatting texts

Above the article title, you must write the name(s) of each author (Ariel 12 pt.) in a separate line and left-aligned. Other information by the author and co-author of the paper, such as acronyms of academic title and degree, vocation, institution, and e-mail should be given in a footnote (8 pt. font Ariel). Authorship should cover only those who have significantly contributed to the work and will be cited as co-authors. Information on student thesis tutors should be provided separately in the footnote, they should not be mentioned as co-authors. The title of the article should be written in Croatian and English or only in English in 18 pt. font Ariel, aligned left, without indentation. A summary of the article in Croatian and English in extent of 200 to 250 words in English should be placed after the title at the beginning of the paper. The abstract font should be Ariel, size 9 pt., aligned on both sides. The summary is written in one paragraph. Below the summary should be 3 - 6 keywords in Croatian and English or English only.

Article text should be written using Ariel font, 10 pt., line spacing 1.5. Text should be aligned on both sides, written from the beginning of the line (without indenting the first line of the paragraph), with margins: top 2.5 cm, bottom 2.5 cm, left 2.5 cm, right 2.5 cm, 0 cm (gutter) binding space, 1.25 cm header, 1.25 cm footer, paper orientation: portrait. The paragraphs should be separated by 0 pt. before and 6 pt. after. You do not need to separate paragraphs using the *Add space before / after paragraph* command. The scope of work should not exceed one author's sheet (16 pages, 30,000 characters, including whites).

Chapter headings should be short and straightforward and numbered in Arabic numerals. Chapters may also have subchapters numbered with 2 or 3 digits (example: 1; 1.1; 2; 2.1; 2.1.1, etc.) and not more than that. There is no need to use the *Numbering command* with automatic countdowns. Chapter headings should be written using the 12 pt. Ariel font in bold, and the rest of the subheadings should be 10 pt. Ariel font in bold. Headings are left aligned, without indentation. To separate the titles of chapters and subchapters, there should be a space of 12 pt. before and 6 pt. after. After the title of the chapter, and before the title of the first subchapter, one to two paragraphs should be written indicating the structure of the chapter in the following subchapters. Keep in mind that subchapters have to be meaningful entities and they must have at least three paragraphs. Paragraphs should be at least five and at most 15 lines long.

It is not appropriate to highlight and emphasize words or expressions in italics, except for foreign words for which there are no Croatian counterparts (e.g., "...korištenjem virtualnih naočala i *joysticka*..."). The footnotes are used only for further clarification of the basic text, for reference to articles and regulations, and not for citing sources. Exceptionally, the footnotes may be used to indicate the Internet sources that cannot identify the author or publisher, by stating: The title of the main page. *The title of the page from which the content was downloaded*. Retrieved from: [link](#) (download date, e.g., February 15, 2019). Footnotes are marked at the bottom of the page, continuously, throughout the article, in Arabic numerals starting at 1, using the 8 pt. Ariel font.

Images, charts and tables are imported in the text itself. Above the image, chart and table are the number and name for which the 8 pt. Ariel font should be used. The numbering is done continuously by Arabic numerals (images, tables and charts, respectively). The sources are listed below the images, charts and tables, using the 8 pt. Ariel font, the same way the sources in reference list are listed. For images, charts and tables that are author's work, this need not be specifically mentioned, except in the case of the original display resulting from the processing of data from other sources. In this case, the sources should be cited, followed by "author's processing". At the end of the work, it is not necessary to compile a list of images, charts and tables.

The reference list should include all sources used and complete information on the works cited as references. The reference list is written without a number of chapters and comes at the end of the paper (after the Conclusion) under the name References. References should be numbered and arranged alphabetically by the author's surname (or publisher if the author is unknown) and chronologically for the same author's works. The online sources indicated in the footnotes are listed at the end of the reference list after the heading Web sources. Web sources should be numbered and arranged

alphabetically according to the title of the main page, in the same way as they are indicated in the footnotes. The reference list font should be Ariel, size 9 pt. For citation and references in tEnglish, we recommend the instructions available at: <https://apastyle.apa.org>.

